Samuilă

CURS

DE

TEOLOGIE FUNDAMENTALĂ

NOTE DUPĂ PRELEGERILE FĂCUTE

DE

Preotul IOAN MIHĂLCESCU

PROFESOR LA FACULTATEA DE TEOLOGIE DIN BUCUREŞTI

FACULTATEA DE FILOLOGIE DIN BUCUREŞTI
BIBLIOTECA
7723

M 342899
342900

PARTEA I

FIINŢA ŞI ORIGINA RELIGIUNII

BUCUREŞTI

C. 250. — TIPOGRAFIA „LUPTA" N. STROILĂ, CALEA VICTORIEI No. 101

1925

294/938

Biblioteca Centrală Universitară
Bucureşti
Cota 30302 Dubl.
Inv. 452008

Rc 401/06

30302

B.C.U. Bucuresti
C452008

INTRODUCERE.

Numirea de Teologie, în sens general şi etimologic însemnează *învăţătura despre Dumnezeu şi lucrurile dumnezeeşti:*

In sens creştin, prin Teologie se înţelege acea învăţătură despre Dumnezeu şi lucrurile sale, care s'a descoperit lumii prin Logos şi pe care omul şi-o însuşeşte prin credinţă.

In antiquitate Orfeu, Omer şi Esiod erau consideraţi teologi, pentrucă compuseseră poeme despre zei, imne, rugăciuni, etc.... In perioada patristică se înţelegea prin Teologie, uneori, numai Sfânta Scriptură, întrucât aceasta cuprinde cuvântul lui Dumnezeu, şi este comoara nesecată din care se scoate învăţătura despre Dumnezeu şi lucrurile sale. Aşà o înţelege Dionisie Areopaghitul în opera sa: „De Coelestium ierarhia". Alteori se înţelege prin teologie numai doctrina despre Dumnezeu în sine, ori despre fiecare persoană a Sf. Treimi. Aşa, Sf. Ioan evanghelistul se numeşte Teologul, de oarece în evanghelia sa caută să dovedească divinitatea Fiului. Tot aşà Sf. Vasile cel Mare, Grigore Teologul, Athanasie. Incepând de prin secolul al XII-lea, cuvântul teologie a luat o însemnătate mai întinsă, înţelegându-se prin el mai întâi întreaga doctrină a relevaţiei divine şi mai apoi toate disciplinile care au de obiect religiunea.

Definiţia creştină a teologiei, în urma celor spuse ar fi: Expunerea ştiinţifică a întregii învăţături despre Dumnezeu şi lucrurile sale, sau ştiinţa religiunii pe baza Sf. Scripturi şi a Sfintei Tradiţiuni.

Din punct de vedere al felului cum se câştigă cunoştinţele ce fac obiectul teologiei avem: *Teologia revelată* sau propriu zisă, care se întemeiază mai mult pe revelaţia Dumnezeiască, supranaturală, fără a nesocotì însă raţiunea. *Teologia naturală,* care scoate învăţătura despre Dumnezeu şi lucrurile sale numai din revelaţia naturală. (Teologia naturală, deşi poartă numele

de Teologie, este totuşi mai mult o disciplină filosofică, un produs al raţionalismului, care nu admite nimic ce trece peste puterile raţiuniii). In acest sens au scris *Cristian Wolff, Jules Simon,* filosof francez († 1896) *(„La religion naturelle").* Din cadrul ştiinţelor teologice, fiindcă se ocupă mai deadreptul şi în mod exclusiv cu expunerea învăţăturii despre Dumnezeu şi lucrurile sale, face parte îndeosebi *Teologia Dogmatică.* Ea se ocupă cu expunerea învăţăturilor creştine, numite dogme, de unde şi numele ei. Dogmele sunt adevăruri strict creştine. Numele de teologie dogmatică ar trebui dar să se dea numai acelei părţi ce cuprinde aceste adevăruri: dogmele; dar el se dă şi acelei părţi ce exprimă cunoştinţe generale. De aceia aceasta se numeşte Teologie dogmatică generală, iar cea dintâiu, Teologie dogmatică specială. Dogmatica generală expune raţiunea de a fi a credinţei religioase comune tuturor religiunilor, servindu-se de argumente istorice şi filosofice, deci raţionale, şi de argumente din revelaţiunea Vechiului şi Noului Testament. Din această cauză se numeşte şi Propedeutică sau Hodegetică, cum şi Teologie fundamentală. Se mai numeşte şi Teologie filosofică sau speculativă, pentrucă în expunerile sale face mult uz de filosofie şi speculaţie, cu toate că numele acesta se poate da şi celei speciale. Teologia fundamentală poate purta numele şi de Apologetică, fiindcă scopul său ultim e de a apăra religiunea creştină contra atacurilor din afară. Numele de Apologetică este relativ nou, dar trebuinţa de a apăra religiunea creştină este tot aşa de veche ca şi biserica creştină. Insuşi Mântuitorul Christos se apără contra cărturarilor. Avem apoi apologia sfântului arhidiacon Ştefan în sinedriu şi a sfântului Pavel înaintea lui Agripa (Act. ap. VII, 2—54).

In ce priveşte termenul de Apologetică, care este obiectul acestei ştiinţe, şi locul pe care-l ocupă între celelalte disciplini teologice, părerile se împart în 4 categorii: 1) *Schleiermacher, Sack, Drey, Lechler* şi alţii, numesc Apologetică ştiinţa care tratează despre esenţa religiunii creştine sau despre adevărurile fundamentale şi veşnice ale religiunii pe care o apără, spre deosebire de Teologia dogmatică, care tratează adevărurile trecătoare ale unei oarecare religiuni şi numai într'un timp anumit. Dimpreună cu Polemica, ea stă la poarta studiilor teologice şi serveşte ca punte de trecere dela Filosofie la Teologie. 2) Alţii ca: *Rosenkrantz, Dorner, Hagenback,* etc... spun că

Apologetica și Polemica își iau materialul din Teologia istorică și exegetică, apără adevărul absolut al creștinismului împotriva atacurilor din afară și ca atare stau în fruntea Teogiei dogmatice. Deci, Apologetica ar fi partea introductivă a Teologiei dogmatice speciale. 3) *Baumstark* și *Ebrahrd* fac din Apologetică o știință independentă de toate celelalte științe teologice și deosebită și de Teologia dogmatică. După ei Apologetica ar avea de scop să apere religia creștină contra atacurilor venite din afară de biserică și nu din interior. In fine, a 4-a părere este a acelora care consideră Apologetica creștină ca arta convingerii savante din partea bisericei. Reprezentanții acestei păreri sunt: *Hoffman* și *Steude*. După aceștia deci, scopul Apologeticei e de a învăța pe clerici cum să apere doctrina bisericii în orice împrejurare. Cu ea trebue să se încheie studiile teologice.

Din aceste patru păreri, cea mai potrivită este a II-a. Numele de *Teologia fundamentală* ne indică mai mult conținutul, pe când cel de Apologetică mai mult felul de aranjare a materiei, adică: Teologia fundamentală se expune după metoda apologetică. Teologii roman-catolici aproape toți au luat-o în acest sens. Protestanții evită numele de Teologie fundamentală și întrebuințează numai pe cel de Apologetică. Sub numele de Teologie fundamentală e o singură operă a lui Voigt. In biserica noastră, Apologetica e considerată ca una și aceiași cu Teologia fundamentală. Așà la Rușì, N. Rojdetswenschi, deși pune Apologetica la începutul studiilor teologice, totuși spune că stă în mai strânsă legătură cu teologia dogmatică. Mulți dintre romano-catolici întrebuințează pentru numirea de Apologetică pe cea de Apologie. Este oare vreo deosebire între acestea?

Apologetica se deosebește de Apologie și ca fond și ca formă. Apologia ca formă poate fi: disertație, epistolă, roman, predică. Ca fond, poate fi din toate ramurile teologice, apărând un punct de credință sau mai multe. Punctul apologiei variază după atacator. Apologetica ca știință are formă și fond neschimbător, și oricât de numeroase sunt atacurile, ele se respîng după reguli stabilite.

Insemnătatea Teologiei fundamentale.

Teologia fundamentală ne formează convingerea că bazele pe care se clădeşte întreaga ştiinţă teologică sunt neschimbabile şi se pot dovedi în mod logic. Ea ne luminează asupra adevărurilor religioase creştine şi ne arată că ele nu pot fi spulberate de vremuri, ci sunt sigure, având în frunte cuvintele: „Nici porţile iadului nu o vor birui".

Ştiinţele ajutătoare.

Pentru a-şi ajunge scopul său, Teologia dogmatică are nevoe şi de alte ştiinţe ajutătoare şi anume: *Filosofia religiunii* şi *istoria religiunilor*. Filosofia religiunii se ocupă cu analiza şi expunerea adevărurilor religioase din punct de vedere filosofic. A doua ştiinţă auxiliară e *istoria religiunilor*. In secolul al XIX-lea a luat început această ştiinţă. *Herder,* filosof panteist, este cel ce-i pune bazele; *Hegel,* însă, e cel ce-o cultivă mai mult. Englezii, Olandezii, Germanii, o introduc în ştiinţele academice. Obiectul ei este să ne dea relaţii asupra tuturor religiunilor istorice şi să ne arate cum aceste religiuni privesc chestiunile fundamentale de credinţă. Sunt însă unii protestanţi, cari cred, că nu este nevoe de cunoaşterea Istoriei religiunilor, căci cunoscând adevărul (religiunea creştină), nu trebue să cunoaştem şi întunerecul. Lui *Harnack,* care susţine aceasta, i-a răspuns *I. Reville,* dela Sorbona, arătând că o adevărată convingere religioasă nu se poate căpăta temeinic, decât comparativ, prin studiul Istoriei religiunilor.

Istoria religiunilor se schimbă după punctul de privire a celui ce-o expune. Aşà, unii socotesc celelalte religiuni ca membre împrăştiate ale unui trup, al cărui suflet este Creştinismul. In acest caz, Creştinismul este sinteza celorlalte religiuni care au existat înainte de el. Ei justifică aceasta prin asemănarea creştinismului cu celelalte religiuni istorice. Aşa, zic că aproape în toate religiunile e învăţătura despre Sfânta Treime, dar în Creştinism e expusă mai perfect. Sabatul, ce-l găsim în vechiul Testament, îl găsim şi la Babilonieni, etc. Asemănarea este însă numai aparentă, căci, ca semnificaţie, cuvintele sunt cu totul deosebite. Aşà, Sabatul la Babilonieni însemnà cevà comercial, pe când la Ebrei are însem-

nare religioasă. 2) Evoluționiștii consideră creștinismul ca treapta cea mai înaltă, dar nu exclud posibilitatea ca creștinismul să dispară în fața unei alte religiuni și mai înalte. 3) Alții consideră religiunile anterioare creștinismului, ca o pregătire pentru el, nu însă în mod pozitiv, ci negativ, că adică, celelalte religiuni nu puteau satisface sentimentul religios și au mărturisit necesitatea unei religiuni mai înalte, pregătind astfel lumea pentru creștinism. Acest din urmă punct e cel adevărat.

Făcând uz de studiul Istoriei religiunilor, avem și avantagii și desavantagii.

Avantagiile sunt: 1) Toate religiunile ne apar ca cevà armonic, ca cevà născut în sufletul omului și manifestat în afară. In ele vedem realizată ideia că omul stă în legătură cu o ființă supremă. 2) Din constatarea existenții religiunilor la toate popoarele și în toate timpurile, rezultă că religiunea nu este o iluzie, nici un fenomen patologic, cum au încercat unii să susțină. 3) Se stabilește o apropiere mai mare între Teologie și celelalte științe, care se servesc de metoda istorică în expunerea materialului.

Desavantagiile sunt: 1) Se cercetează și analizează prin istoria religiunilor mai mult partea externă, manifestările curat pământești, și se neglijează adesea partea intimă, transcendentală. 2) Se pune preț prea mult pe analogii și, stabilindu-se un raport de fapte analoage, se neglijează fondul față de formă și cu chipul acesta se acuză Creștinismul, că a împrumutat idei din Budism, Brahmanism, etc. 3) Se înclină spre construcții evoluționiste, considerând religiunile istorice ca product al popoarelor inculte. Lumea cultivându-se și perfecționându-se a ajuns la creștinism. Cu cât ea va ajunge la un grad de cultură mai înaltă cu atât va ajunge la o religie și mai înaltă, care va lua locul Creștinismului.

CAPITOLUL I

Fiinţa sau esenţa religiunii.

Teologia este ştiinţa religiunii (doctrina sive scientia religionis). Se naşte acum întrebarea: *Ce este religiunea?* Spre a putea răspunde la această întrebare, trebue înainte de toate, să menţionăm, că în religiune se disting 2 părţi: 1) Religiunea internă sau subiectivă şi religiunea externă sau obiectivă. Partea internă constă din starea sufletească a omului, stare, care ca orice act psihic nu se poate defini, dar o designăm prin cuvinte ca: pietate, adorare, contemplare, etc. Partea externă constă din rituri, ceremonii, cult, din toate practicile religioase externe, care sunt o manifestare a ceiace omul simte în el cu privire la raportul său cu Dumnezeu. După cum sufletul şi corpul sunt cele două părţi constitutive ale fiinţei omului, şi numai unirea lor face pe om, tot aşa numai unirea religiunii externe cu cea internă dă adevărata religiune. După cum coaja unui fruct serveşte de protecţie miezului, tot aşa şi religiunea obiectivă ajută la păstrarea stării sufleteşti religioase. Răspunsul dar, la întrebarea: Ce e religiunea? pare dublu, după cum se are în vedere religiunea, subiectivă sau obiectivă. Privit mai de aproape lucrul, însă, ne vom convinge că răspunsul nu e decât unul şi acelaş, avându-se în vedere raportul de care am vorbit. După cum apoi organizarea politică, religioasă sunt manifestări sociale ale sufletului colectiv al societăţii, aşişderea şi cultul e oglinda religiunii obiective. Religiunea obiectivă se comportă către cea subiectivă, ca efectul către cauză. Răspunsul la întrebarea: ce este religiunea obiectivă? va conveni negreşit şi religiunii subiective. Ne întrebăm însă, de ce s'a amintit de *religiunea obiectivă?* Din două motive: 1) Fiindcă în mintea celor mulţi noţiunea de religiune se identifică cu reli-

giunea obiectivă 2) Pentrucă cunoașterea religiunii obiective ajută la cunoașterea religiunii interne. Așà dar, a răspunde la întrebarea: ce e religiunea? înseamnă a preciza ființa religiunii, esența ei, adică a arăta natura ei internă și constantă împreună cu diferitele forme în care aceasta s'a îmbrăcat la diferite popoare, în diferite timpuri. Relativ la ființa sau esența religiunii, trebue să spunem că părerile teologice sunt împărțite mai mult ca asupra oricărei alte chestiuni. Greutatea provine de acolo că, precum cel ce n'a văzut o coloare, nu-și poate da seama și pricepe ce este ea numai din simpla descriere; precum cel ce n'a simțit niciodată dorul de patrie sau de părinți, nu poate înțelege acele sentimente din spusele altora, tot așà și cu religia. Amestecul de stări sufletești, care formează religiunea internă, e așa de vag, limitele lui așa de necunoscute, încât o definițiune este aproape imposibilă.

Cât de vag e sentimentul religios, ne dovedesc următoarele cuvinte ale lui *Max Müller:* „Poate ca un sălbatec să nu aibă în limbagiu un cuvânt pentru exprimarea sentimentului religios, nici vreun fel de rugăciune, dar când papuasul stă înaintea fetișului său, cu mâinile încrucișate, plescăind și întrebând dacă se poate sau nu, ceiace el dorește, aceasta e religiune. Dacă *Tales* crede că toate lucrurile sunt însufletite de zei și *Buda* din contră, aceasta e religiune. Dacă tânărul brahmaciari pune dimineața, la răsăritul soarelui, un braț de vreascuri în focul sacru, pronunțând cuvintele rugăciunii prescrise, aceasta e religiune. Dacă un filosof modern, ateu, se pleacă înaintea unei aduceri aminte și dacă își consacră activitatea sa binelui public, aceasta e religiune".

Cuvintele lui Max Müller ne arată cât de departe se întind hotarele religiunii interne și confirmă până la un punct neînțelegerile dintre teologi asupra ființei religiunii.

Incercând a rezolvà chestiunea care ne-am propus, începem cu lămurirea cuvântului „religiune". Teologii ortodocși, cea mai mare parte din teologii romano-catolici și parte din protestanți, găsesc în explicarea cuvântului „religiune", ajutor pentru lămurirea chestiunei: ce este religiunea?

Etimologia cuvântului religiune.

Cuvântul „religiune“ este de origină latină. In ce privește însă etimologia lui, sunt mai multe păreri: 1) *Cicero* îl deduce dela verbul *relegere,* care propriu înseamnă a *reciti, a studia* cu luare aminte, a pune la o parte pentru o anumită întrebuințare, a deosebì cevà din lucrurile ordinare, iar în sens figurat înseamnă: a se raporta către cinevà cu deosebită atenție și respect, a venerà. Aceasta se vede din cuvintele lui: „Qui autem omnia quae ad cultum deorum pertinent, diligînter retractarent et tanquam relegerent, sunt dicti religiosi ex relegendo, ut eleganter ex eligendo, intelligentes ex intelligendo“. (De natura deorum). Derivarea lui religio din relegere nu este exactă, căci în acest caz, ar fi trebuit să avem relegentia, ca diligentia din diligere, etc. Noțiunea exprimată prin cuvântul religio, nu era bine fixată pe vremea lui Cicero. El chiar îi dă mai multe însemnări. Așà, în unele părți, definește religiunea ca o adorare provenită din frică, în altele zice că religiunea e îngrijirea și cultul ce se aduce zeilor sau și pietatea. Dintre scriitorii creștini clasici, numai Arnobiu aderă la etimologia lui Cicero, complectându-l însă astfel: „Religiunea nu constă numai în îndeplinirea ceremoniilor și adorațiunii externe, căci adevărata adorațiune nu se cuprinde în exterior, ci în adâncul sufletului. 2) *Lactantiu* derivă cuvântul religiune dela religare (a legà, a unì), cu sensul de unire a omului cu Dumnezeu. „Cu această condițiune — zice el — ne naștem ca să arătăm supunerea cuvenită lui Dumnezeu, care ne-a născut. Pe Dânsul să-L știm, Lui să urmăm. Suntem legați de Dumnezeu cu unirea adevăratei cinstiri, (deo religati sumus) de unde își primește numele însăși religiunea (religio), iar nu de lu cuvântul relegendo, cum explică Cicero“.

Deși din punct de vedere filologic derivațiunea aceasta este greu de admis, totuși pentrucă ea exprimă mai bine ca oricare alta, noțiunea de religiune, în special pe cea creștină, de aceia a fost cea mai bine primită în creștinism. De această părere au fost dintre părinții și scriitorii bisericești mai însemnați *Ieronim* și, către sfârșitul vieții sale *Augustin.*

Augustin însă mai are și altă derivațiune, anume dela verbul *reeligere* (a realege, a alege din nou). „Dumnezeu — zice el — „este izvorul fericirii noastre și scopul aspirațiunilor

noastre. Pe dânsul alegându-l, sau mai bine realegându-l (de unde se pare că și religiunea și-a luat numele), noi prin iubire tindem către El". După această derivație, religiunea nu este numai o simplă legătură, dar o legătură nouă, reînoită între Dumnezeu și om și e tot așà de puțin admisibilă din punct de vedere filologic ca și cea precedentă. Interpretarea aceasta mai are și inconvenientul că semnificațiunea dată cuvântului religiune nu se poate aplica decât religiunii creștine. Este dar o semnificațiune prea restrânsă.

Masurius Sabinus și *Servius Sulpicius,* urmând pe *Vergiliu* (Aeneida liber. III), au derivat cuvântul religiune dela verbul relinquere: a rămânea, a deosebì, a pune la o parte, a da o considerație deosebită, definind religiunea astfel: „Dispoziținea sufletească cu care se înconjoară locurile religioase, păduri sacre, temple, etc., dispoziția care e cauzată sau de teamă, sau de respect" ca la Cicero. Filologicește însă e inadmisibilă.

In jumătatea întâia a secolului trecut, *Leidenroth,* plecând dela afirmațiunea că verbele: diligera, negligere, intelligere, fac perfectul în xi, crede de aci, că ele sunt compuse ale verbului *lucere,* care a dispărut și care exprimà sentimentul veneraținii și al respectului. Tot de acì derivà și pe *religere,* care înseamnă a vedeà, a privì inapoi, dând ca sens al religiunii, respect, reverință din teamă.

Acestei ipoteze s'au adus critici serioase. Definițiunea lui Cicero este cea mai conformă cu esența religiunii romane; a lui Lactanțiu este mai profundă și determină mai exact esența religiunii adevărate.

Din cele expuse, rezultă că noțiunea „religiune" denotă diferite stări sufletești și concepții privitoare la raportul dintre om și Dumnezeu, care variază după gradul de cultură și împrejurările în care trăește cinevà. Pentru omul inculț, primitiv, care nu se cunoaște nici pe sine, nici firea înconjurătoare și raportul dintre el și divinitate, religiunea este frică. Pentru omul cult este respectul plin de demnitate și pietate.

Iată cum din lămurirea cuvântului „religiune", rezultă până la un punct lămurirea chestiunii ce ne-am propus: „Ce este religiunea".

Noţiunea de religiune în Vechiul şi Noul Testament.

Impătrita semnificare pe care am văzut că o are cuvântul religiune, grație cărei însemnări se poate întrebuința pentru a designà starea religioasă la diferite popoare şi în diferite timpuri, explică de ce acest cuvânt, deşi de origină romană, a pătruns la mai toate popoarele culte. Cum termenul este de origină latină şi cum Sfânta Scriptură, atât a Vechiului Testament, cât şi a celui Nou, n'a fost scrisă în latineşte, să vedem prin ce cuvinte a fost exprimată aceiaşi noțiune în V. şi N. Testament. In Vechiul Testament, cuvântul care exprimă noțiunea de religie este *berit*, care ca şi religio, derivat din religare (Lactanțiu), însemnează legătură: „Şi voiu întări legământul meu, care am legat cu Abraam, tatăl tău" (Gen. XXIV, 29; XIV s-22).

Afară de acest termen, mai găsim şi altele foarte semnificative. Aşà: Irat Iahwe (teama de Iehova); Abodha Elohim, dereh Eohim şi altele. Ideia de legătură exprimată de religio şi de berit nu ne dă nici unul din cuvintele greceşti prin care a fost tradus *berit* şi care corespund lui religio. Noțiunea de religie este exprimată în greceşte prin cuvintele: sévas, sevasmos, evsévia, theosévia, theoprépia, triskìa, etc. Toate aceste cuvinte se referă la anumite stări sufleteşti, în care-şi are bază religiunea, ca legătură morală între om şi D-zeu. Prin urmare, pe când evreescul berit încearcă să definească religiunea mai mult din punct de vedere formal, extern, ca o legătură, cele greceşti încearcă să o definească în însăşi esența ei, să arate cum e simțită în suflet această legătură cu Dumnezeu, sau ce este ceeace îndeamnă pe om să contracteze această legătură. Poporul roman, popor cu un adânc spirit juridic, nu poate concepe nimic decât din punct de vedere al dreptului, de aceia religia, după el e o corelație între Dumnezeu şi om. Poporul iudeu, condus de ideia că toată organizația societății se datoreşte lui Dumnezeu, nu poate concepe religia decât ca o legătură între om şi D-zeu, legătură observată din partea omului prin ascultarea de D-zeu, prin tăerea împrejur, iar din partea lui Dumnezeu, prin acordarea unor privilegii, de care nici un alt neam n'are dreptul să se bucure. Astfel, religia n'a fost totdeauna aceiaşi în în-

semnarea ei. In păgânism eră teamă; în V. Testament, raport, relațiune de sclav; în N. Testament, raport filial, pietate.

Din toate cele spuse, rezultă clar, că religiunea este un raport dintre om și Dumnezeu, raport liber, având de bază un sentiment oarecare.

Notele caracteristice ale religiunii.

Din definițiunea religiunii se vede că baza ei este pe deoparte Dumnezeu, iar pe de altă parte omul. In adevăr, o ideie, care nu poate lipsì din nici o formă de religiune, este ideia de Dumnezeu. Nu orice concepție însă despre Dumnezeu poate servì ca bază pentru o doctrină religioasă.

Dumnezeu trebue să fie o putere spirituală, superioară, mai presus de lume, infinită. Aceste cuvinte se iau în raport cu cultura. Omul incult, altfel își explică infinitatea lui D-zeu decât cel cult. Pentru cel incult aproape toate sunt supranaturale. Pentru cel cult însă, multe idei neexplicabile celui dintâiu sunt clare... Puterea supremă numită Dumnezeu, trebue să fie cugetată ca spirituală, căci numai cu un spirit poate avea omul legătură, nu cu materia brută. Fără ideia de divinitate ca ființă personală, spirituală, nu poate fi vorba de religiune. Panteismul și Materialismul nu pot fi considerate ca religiuni, ci sunt sisteme filosofice, căci n'au o divinitate personală.

Intre om și materia brută nu poate fi legătură. Nu poate fi vorba, de asemenea de legături religioase adevărate nici în Deism, căci după el Dumnezeu este personal, totuși trăește în indolență, ataraxie din care nu voește să iasă. Dumnezeu trebue să intre în legătură cu noi, înlesnindu-ne intrarea în o lume mai înaltă, mai ideală, infinită și veșnică.

A doua ideie în determinarea religiunii este, voința divinității de a intra în legături cu omul (voința manifestată direct sau indirect) prin vorbe sau prin fapte. In fetișism, găsim că divinitatea își manifestă voia sa prin vise sau prin unele întâmplări drastice ca: lovirea de o piatră, etc. Dacă Dumnezeu nu și-ar fi făcut cunoscută voia sa prin revelațiune, omul n'ar fi ajuns la cunoașterea divinității numai prin sine însuși.

Prin înrâurirea ce o exercită Dumnezeu asupra omului, prin revelațiunea naturală la tot momentul și prin cea supra-

naturală numai la anumite momente, omul poate pricepe divinitatea. Voința divină trebue să fie voința morală. Voința morală a lui Dumnezeu este pedepsirea răului și răsplata binelui.

Subiectul religiunii este omul, care este conceput ca ființă spirito-corporală, înzestrată cu suflet nemuritor, prin care intră în contact cu Dumnezeu. In legătură cu nemurirea sufletului și ca ultim motiv al ființării religiunii este, credința în o viață a sufletului despărțit de corp, dincolo de această lume. Din cele zise până acì, rezultă că religiunea este un raport dintre D-zeu și om, care cuprinde în sine elementele de mai sus și care trebue să se găsească în orice religiune. Nu toate — bineînțeles — se găsesc în toate religiunile subt una și aceiași formă. Ex.: Cât de mare e diferența între concepția creștină despre viiața viitoare și alte concepții? Se naște acum întrebarea: Ce fel este raportul între Dumnezeu și om?

Raportul omului cu Dumnezeu este un raport de dependență din partea omului. Termenul sau predicatul de dependența absolută, propus de Schleiermacher, convine numai religiunilor superioare, celei creștine mai ales. Este deci prea restrâns.

Predicatul de „dependență filială" este de asemenea prea specific, este numai pentru religiunea creștină. Și apoi predicatul acesta nu exprimă clar aceia ce voește a înțelege. Raporturile dintre părinți și copii n'au fost întotdeauna aceleași. La păgâni copiii erau tratați ca sclavi; părinții aveau asupra lor drepturi absolute de viață și moarte. Altele sunt apoi raporturile filiale în Mahomedanism, altele în Creștinism, altele la diferite popoare. In Mahomedanism unii fii ai aceluiaș tată sunt disprețuiți, alții iubiți și părinții la rândul lor sunt tot așà priviți de copiii lor. In Creștinism, apoi, la națiunile care se conduc de dreptul primogeniturii (ca Englezii) este altfel raportul dintre părinți și copii de cum e la alte popoare. Nu putem deci întrebuința predicatul de raport filial, din cauza însemnării diferite a acestui predicat.

Numind religiunea raportul de dependență al omului către Dumnezeu, nu trebue să vedem în realizarea ei o înjosire a omului, cum au socotit cei ce aveau idei greșite despre libertatea omului și raportul lui către Dumnezeu.

Religiunea înalță nu înjosește. Căci dacă legăturile cu o ființă puțin mai deosebită decât noi și chiar asemenea nouă în-

nalță inteligența și tot sufletul nostru, cu atât mai mult legătura cu Dumnezeu, ființa supremă. Am putea deci definì mai complect religiunea astfel: Religiunea este un raport liber de dependență al omului cu Dumnezeu. Este de neapărată nevoe să punem calificativul de liber, căci dacă raportul de dependență dintre om și Dumnezeu n'ar fi liber, omul n'ar aveà dreptul la pedeapsă și la recompensă pentru faptele sale.

Pentru a lămurì mai bine această chestiune: Ce este religiunea, trebue să expunem mai departe raporturile ce trebue să aibă și diferitele stări sufletești ale omului față cu ideia de Dumnezeu.

Teoriile despre ființa religiunii.

Teoriile psihice, care încearcă să explice ființa religiunii sau religiunea internă ori subiectivă, sunt de patru feluri: 1) Teorii intelectualiste; 2) Teorii sentimentaliste; 3) Teorii voluntariste, și. 4) Teorii estetice.

I. TEORII INTELECTUALISTE.

Expunere.—Funcțiunea spiritului omenesc, care are ca scop, de a ne pune în cunoștință de tot ce este și se petrece în noi și în jurul nostru, se numește inteligență sau intelect. Cunoștințele omenești, când sunt dispuse într'o ordine sistematică poartă numele de știință. Ele sunt de două feluri: unele mai inferioare care se raportă la lucrurile materiale, perceptibile cu ajutorul sensurilor sau prin intuițiune, și care se numesc: 1) reprezentări sau idei (eidos: icoană, imagină); 2) și altele mai superioare care se referă la ordinea lucrurilor și raporturilor dintre ele, la părți ale realității, care sunt mai presus de sensuri, care primesc numele de noțiuni, idei abstracte.

Dacă acum căutăm să vedem în care din aceste categorii de cunoștință sau sfere ale intelectului intră religiunea, constatăm, că ea intră în numărul cunoștințelor de a doua categorie sau în a doua sferă, pentrucă obiectul la care se referă, Dumnezeu,, nu este un obiect din lumea materială, care să poată fi priceput cu ajutorul sensurilor, ci la el se ajunge numai pe calea noțiunilor, a concluziunilor și deducțiunilor abstracte.

Dintre noțiunile care au condus la ideia de Dumnezeu și deci și de religiune, două sunt mai însemnate: noțiunea de cauzalitate și cea de infinit.

Noțiunea de cauzalitate.

Una din legile fundamentale ale cugetării omenești este legea cauzalității, în virtutea căreia orice eveniment sau fenomen nu există, nu se întâmplă de sine, singur, ci are o cauză. La această lege nu se ajunge prin experiență ori observațiune mai mult sau mai puțin îndelungată, ci ea este proprietatea funciară a spiritului nostru, cum ne-o dovedesc observațiunile făcute asupra desvoltării sufletești a copiilor.

Fără regulele dictate de ea operațiunile formării de noțiuni, asociațiunile de idei și înlănțuirea judecăților, ar fi ceva haotic și fără valoare. Oricine cugetă, trebue să se conformeze acestor regule. Acum, pentrucă cugetarea este eo ipso supusă legii cauzalității, ea presupune că și raportul obiectelor externe este dominat de aceiași lege ca și gândurile.

Cu ajutorul legii cauzalității, omul își explică schimbările multiple și variate pe care le observă în natură și se poate zice că nici una din observațiunile sau experiențele sale nu poate purtă numele de cunoștință în sensul strict al cuvântului, dacă n'a satisfăcut legea cauzalității.

Examinând raportul dintre lucruri, după principiul cauzalității, cugetarea constată că unele din cauzele unor evenimente sau fenomene, sunt la rândul lor efecte ale altor cauze, acestea ale altora și așa la infinit. Cu cât examenul este dus mai departe, cu atât ciclul cauzelor se restrânge și în cele din urmă ajungem la o cauză unică, căreia îi dăm numele de cauză primară sau supremă.

In impulsul acesta irezistibil către cunoașterea lucrurilor, după legătura lor cauzală sau mai bine către cunoașterea cauzei lucrurilor, au văzut mulți ființa religiunii.

Aceasta admițându-se, *Schopenhauer* zice, că religiunea nu este altceva decât o filozofie populară accesibilă plebei, căci adevărata filosofie se rușinează, zice el mai departe, să vină goală în mijlocul mulțimii, și deaceia îmbracă haina religiunii,

care explică lumea și fenomenele din ea prin refugiul la ființe mai înalte, pe care le socotește de cauză a lumii.

Este netăgăduit că contemplarea cauzativă a lumii cuprinde în adevăr ceva religios în sine. Ateul, scepticul, pentru care toate argumentele aduse în sprijinul ideii religioase n'au nici o valoare, rămân fără răspuns la întrebarea: „De unde provine această minune nesfârșită pe care o numim univers?". O cauză trebue să aibă.

Dacă ar trebui să răspundem întemeindu-ne pe date științifice, ar trebui ca întrebarea, cum a zis marele fizician englez Tyndall, să rămână întotdeauna fără răspuns. Pe cale logică însă, călăuziți de principiul cauzalității ajungem la răspunsul că, cauza lumei nu poate fi decât Dumnezeu (Rousseau).

Aflarea cauzei primare este singurul punct de sprijin — singurul *dos mi pu sto* în nestabilitatea continuă în acest perpetuum mobile al lumii fenomenale, unicul remediu prin care conștiința de sine se poate vindecă de neliniștea ce-i cauzează lipsa de soluțiune în această problemă vitală pentru ea. Mulțumirea și satisfacțiunea ce simte sufletul, găsind soluțiunea, este un puternic quietiv, care, dacă nu poate fi numit religiune, este totuși foarte aproape de tributul de adorațiune, pe care omul religios îl dă cauzei supreme personificată (Gustav Klass).

Istoria religiunilor și filosofiei religiunilor ne dovedesc că cinevà poate ajunge în adevăr la noțiunea de religiune prin contemplarea cauzală a lumii. Intr'unul din cele mai vechi cântece, din cea mai veche parte a Vedelor, în celebrul imn Nasad-așija din Rig-Veda, găsim între altele următoarele cuvinte: „Cine știe bine, cine poate spune: De când s'a născut lumea? De unde vine ea? Nu cumvà cu creiarea ei se născură și zeii? De când există această lume? Este ea creată sau necreată? O știe aceasta numai acela al cărui ochiu privește asupră-i din înnălțimea spațiului ceresc? Sau n'o știe nici el?"

Cu tot scepticismul ce transpiră din multiplele întrebări ale sbuciumatului suflet al autorului acestui cântec, este mai mult decât evident, că el a ajuns în scrutările sale la pragul religiunii pozitive. Un pas numai și scepticismul lui e cel mai curat teism. Cuvintele unui tânăr Kafru, anume Seseca, din tribul Beciuanilor, către misionarul romano-catolic Arbrousset, ne dovedesc aceasta și mai mult. „Invățăturile tale, înțelepte bărbat, sunt tocmai ceiace doriam și căutam eu înnainte de a

BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITARA BUCUREȘTI

te fi cunoscut pe tine. Acum doisprezece ani, într'o zi nouroasă, îmi păziam turma în ţinutul Maluţilor dealungul râului Ilotse. Şezând pe o stâncă aproape de oi, îmi puneam întrebări triste, da! triste, pentrucă nu puteam răspunde la ele. Stelele, îmi ziceam eu, cine le-a atins vre-odată cu mâna? Pe ce fel de stâlp se sprijinesc ele? Apele nu ostenesc. Ele aleargă fără încetare ziua şi noaptea, dar unde se opresc? Sau cine le face să alerge aşa? Norii, deasemenea, se duc, vin din nou, şi cad sub formă de ploae pe pământ. Unde se înnalţă ei? Cine-i trimite? De sigur nu Barocas (magii care chiamă ploaia), ne aduc ploaia, căci cum ar putea ei face aceasta? Vântul, ce este el? Cine-l aduce, cine-l ia? Cine face ca el să sufle, să vâjâe şi să ne sperie? Ştiu eu cum cresc bucatele? Eri nu se vedea nici un fir de nimic în ţarina mea, azi vin din nou şi găsesc ceva. Este foarte mic într'adevăr, că abia pot să-l văd, dar creşte ca un om tânăr. Cine a putut da pământului înţelepciunea şi puterea de a produce aceşti germeni? Pe când îmi ziceam acestea îmi sprijinii fruntea de mână. Din nou cugetai în mine şi zisei: noi ne ducem cu toţii. Dar unde ne ducem noi? Inima-mi răspunse: „Poate că mai sunt şi alţi oameni afară de noi, altundeva şi noi ne ducem la ei". Atunci o altă cugetare se ridică împotrivă şi zise: „Aceşti oameni de sub pământ oare de unde vin?" Acum inima mea nu ştia ce să mai cugete, se încurcă de tot. Dar iarăşi se ridică şi zise către mine: „Toţi oamenii fac mult rău, şi tu, da şi tu ai făcut mult rău. Vai de tine!" Mi-am adus aminte atunci de multe nedreptăţi ce-am făcut altuia şi cugetul mă mustra pentru astea în mod neobişnuit, cât timp şezui singur pe stâncă. Iţi mărturisesc, acestea mă îngrozeau; sării în sus şi alergai după oi, ca să mă înveselesc, dar tremuram cumplit". Singur cuvântul Dumnezeu ca singurul răspuns adevărat la întrebările tânărului păstor beciuan, lipseşte din acest tablou frumos al lui, adică al sufletului lui, pentru a avea o religiune înaltă şi spirituală, căci absolut toate celelalte elemente sunt de faţă.

Istoria filosofiei religiunii ne spune iarăşi, că filosofia raţionalistă dinainte de Kant şi în special şcoala lui Cristian Wolf, întemeia noţiunea de Dumnezeu, în cea mai mare parte, pe argumentul cosmologic, adică pe ideia de cauzalitate.

Deşi critica adusă de Kant argumentului cosmologic, a redus valoarea lui numai la lumea fenomenală, totuşi şi după Kant avem pe Hegel, Fichte, Herbart, Ed. Zeller, Oskar Peschel,

Gustav Klass și chiar pe Spencer și Schopenhauer, care recunosc însemnătatea cardinală a principiului sau legii de cauzalitate, pentru determinarea ființii religiunii.

Ideia de infinit. Un alt motiv psihic, tot de ordine intelectuală, pentru determinarea ființei religiunii subiective, este ideia de infinit. După M. Carriere, când omul devine conștient de mărginirea sa atât în timp cât și în spațiu, precum și ca putere, se simte oarecum condiționat sau legat de o putere mai înaltă ale cărei atribute principale sunt: nemărginirea și atotputernicia.

Privindu-se în societatea tuturor celorlalte ființe și lucruri mărginite, el se vede înglobat într'un tot și purtat de acesta. Cu cât omul cunoaște mai bine condiționarea sa de finit, cu atât mai mult se convinge că datorește existența sa infinitului, pe care în urma unei culturi mai întinse și reflexiuni mai profunde, îl concepe ca ceva personal, îi dă numele de Dumnezeu (Moritz Carriere, vol. I-iu al operei sale: Die Kunst in Zusammenhange der Kulturentwickelung und die Ideale der Menschheit).

Altfel deduce Max Müller religiunea internă din cunoașterea infinitului (Ursprung und Entwickelung der Religion; v. și Pesch v. II p. 479; Réville). Prin două uși pătrunde în noi totul și ca atare și ideia religioasă: prin sensuri și rațiune. La marginile vizibilului, unde puterea vizuală încetează, acolo omul are sensațiunea invizibilului, a infinitului. In special unda nemărginită a aurorei a deșteptat pentru prima oară, în spectator uimire și veselie, neliniște și admirațiune. Acest nemărginit senzual apasă cu o greutate pe suflet și străduința de a înțelege acest neînțeles, de a da un nume, fie chiar negativ, acestui nenumit, este rădăcina religiunii". Noțiunea de finit a fost considerată de mulți teologi și filosofi, ca o noțiune care conduce neapărat la religiune și din contemplarea infinitului, s'au scos multe cugetări profunde și înțelepte despre divinitate. La Greci Anaximander, declară nemărginirea *to âpeiron* de principiu al lumii. Iohn Locke, consideră noțiunea de Dumnezeu ca rezultantă a ideii de: putere, înțelepciune, existență și infinit. Kant, care a criticat toate sistemele filosofice anterioare lui, a susținut că ideia de infinit nu e ceva a priori, ci a posteriori, adică dobândită prin experiență și observațiune îndelungată, și ca atare n'a putut fi proprietatea intelectuală a omului incult și deci nu poate fi considerată ca rădăcină a religiunii, sau ca unul din primele motive psihice ale formării religiunii. Abia mai

târziu, ideia de infinit s'a contopit cu cea de religiune, sau a fost pusă în serviciul religiunii. Filosofia modernă (cum a dovedit-o cel puțin H. Kohen în tratatul său: Zur Geschichte der Unendlichkeitsvortellungen" 1893), nu e de aceiași părere cu tatăl filosofiei critice asupra acestui punct. Ea susține și demonstrează pe cale istorică, că rădăcina metafizică a noțiunii de infinit este strâns unită și nedespărțită de cea religioasă. Max Müller a dovedit-o aceasta cu probe scoase din religiunea vechilor Inzi, iar Nietsche și E. Rhode cu probe scoase din religiunea Elinilor, în special din cultul lui Dionysos. După cum infinitul mare, universul observat cu ochiul simplu sau armat cu telescop, tot astfel și infinitul mic, lumea microscopică conduce cu necesitate la ideia religioasă de Dumnezeu.

Tot intelectualism unilateral, — cu privire la ființa religiunii, întâlnim în sistemele filosofico-religioase Vedanta, Sankia și Niaia din Brahmanism. Prin cunoașterea desăvârșită a lui Brahma, omul devine însuș Brahma.

Gnosticii susțineau în timpurile primare ale creștinismului, de asemenea, că în cunoaștere, *gnoză*, se rezumă toată religiunea. In cartea ofitică Pistis Sofia, se spune că cel care cunoaște marele mister, — adică, că omul e Dumnezeu — e în lume, dar nu din lume și stă cu mult mai presus decât îngerii. Singură gnoza face pe oameni fericiți.

Teologia scolastică a evului mediu și chiar cea actuală a Romano-Catolicismului, înclină mai mult spre intelectualism, pune focarul religiunii în cunoaștere, deși nu nesocotește cu totul rolul celorlalte funcțiuni sufletești, în materie de religiune.

Critică. In contra tuturor concepțiunilor despre religiune pur intelectualiste, sau care înclină mai mult spre intelectualism, trebue accentuat cu tărie, că religiunea nu este și nu poate fi numai știință, cunoștință, căci cum a zis Goethe:

„Toate teoriile sunt cenușii, întunecoase, numai viața este verde" și religiunea este mai presus de toate viață și dătătoare de viață.

Elementul intelectual are, netăgăduit un mare rol în religiune. Fără el, religiunea n'ar putea exista, căci am zis că religiunea este un raport de dependență a omului de Dumnezeu, și cum ar putea omul să se simtă dependent de o ființă pe care n'ar cunoaște-o? Cum ar putea intra în legătură cu Dumnezeu, chiar când l'ar cunoaște, dacă n'ar ști și mijloacele, care

servesc la aceasta? Cum şi-ar putea îndeplini datoriile ce decurg pentru el din religiune şi care fac puterea practică a religiunii, dacă nu le-ar şti? Cunoştinţa este dar necesară în fiecare moment al religiunii. Cu cât cunoaşterea tuturor elementelor constitutive ale religiunii este mai deplină, cu atât mai înălţătoare şi mai eficace sunt efectele religiunii şi acea formă a religiunei este mai perfectă, care revarsă mai multă lumină în suflete, cu privire la obiectele ei. Creştinismul e religiunea cea mai perfectă, pentrucă oferă cea mai perfectă cunoaştere despre Dumnezeu, despre om şi raportul ce trebue să domnească între ei. Mântuitorul zice: „Aceasta este viaţa de veci, ca să te cunoască pe tine unicul Dumnezeu adevărat şi pe acela pe care L-ai trimes, pe Iisus Christos", şi în convorbirea cu Samarineanca reduce inferioritatea religiunii samarinene faţă de a Iudeilor, la faptul că Samarinenii se închină aceluia pe care nu-l ştiu.

Oricât de important este elementul intelectual în religiune, el singur nu constitue religiunea. Tocmai prin aceasta se deosebeşte religiunea de filosofie, căci ea nu este simplă ştiinţă, pură teorie, ci dă regule pentru viaţă, dictează o anumită linie de conduită. In religiune nu urmărim cunoaşterea adevărurilor religioase numai pentru scopuri teoretice, cum se face — în mare parte — în filosofie şi în unele din ştiinţele experimentale, ci pentru folosul ce tragem din ele pentru viaţa sufletească şi chiar pentru cea materială, dovadă influenţa ce a exercitat religiunea în toate timpurile asupra desvoltării culturii.

De-aceia, nu cel care cunoaşte mai bine adevărurile religioase este mai religios, ci acela care le aplică în viaţă. Şi nu arare ori vedem că oameni mai simpli, fără multe cunoştinţe în materie de religiune, sunt mult mai religioşi decât mulţi cunoscători adânci ai religiunii. Pot chiar să existe teologi fără religiune. Exemplu: Feuerbach, Strauss, Renan şi o mulţime de clerici care-şi leapădă haina preoţească pentru a duce o viaţă desfrânată.

In religiunile mai înalte sunt apoi, adevăruri, care nu se pot cunoaşte cu ajutorul minţii, ci nu mai prin credinţă, care este un act mai mult de natură voluntară decât intelectuală. Deaceia credinţa se întemeiază adesea pe ceiace mintea declară de absurd, cum a zis, Tertulian: „Credo, quia absurdum".

Şi adevărurile care se primesc numai prin credinţă, ade-

vărurile revelate, sunt în religiunile superioare, dacă nu cele mai numeroase, dar fără îndoială cele mai importante. Dacă religiunea se reduce numai la intelect, atunci trebue să renunţăm la înţelegerea şi aprecierea după adevărata lor valoare, tocmai a celor mai multe şi mai spirituale forme de religiune. Pe cale curat intelectuală nu se poate deasemenea explica în chip satisfăcător şi deplin ce este religiunea, cum nici universalitatea ei, pentrucă — după cum am văzut, religiunea este ceva cu totul vag şi indefinibil — iar nu o cunoştinţa precisă şi apoi nu toţi oamenii (cel puţin cu excepţiunea celor inculţi şi a copiilor) pot ajunge pe calea progresului la infinit, sau a altor procedee logice la noţiunea de Dumnezeu şi la celelalte idei presupuse — cu necesitate — de religiune.

Din toate cele spuse cu privire la teoriile intelectualiste despre fiinţa religiunii rezultă dar, că deşi explică ceva, putem zice chiar mult, din religiune, nu explică tot, căci religiunea nu se poate reduce numai la intelect.

II. TEORII VOLUNTARISTE.

Expunere.—Insuşirea sau facultatea sufletului de a se manifesta dinlăuntru în afară şi a produce acte în sine şi de sine, se numeşte voinţă. In vreme ce sentimentul e acţiunea centrală a sufletului, intelectul şi voinţa sunt acţiuni sufleteşti ce se referă la lumea externă, cu deosebire că intelectul traduce lumea materială într'o lume de idei, iar voinţa traduce lumea internă — ideile şi sentimentele — în mişcări şi fapte. Intelectul este centripetal şi se poate asemăna cu puterea de atracţiune, iar voinţa e centrifugală şi se poate asemăna cu puterea de expansiune. Sentimentele în special, nu se pot manifesta în afară decât prin gesturi, prin acte de voinţă sau prin idei care se traduc în vorbe.

Ca şi inteligenţa şi sentimentul, voinţa nu este o putere cu existenţă aparte sau independenţă de celelalte, ci este numai una din diferitele părţi, feţe sau aspecte ale aceleiaşi unităţi a sufletului şi ca atare stă în strânsă legătură cu ideile şi cu sentimentele, fără de care nu poate exista.

La orice act de voinţă trebue să avem un obiect către care tinde şi de care mai înainte avem o ideie în mod necesar, pre-

cum și un sentiment de plăcere sau neplăcere care ne dă impuls să tindem către acel obiect, adică să-l voim, dacă rațiunea ne spune că e bun și folositor și dacă sentimentul ce-l l-am avea — posedându-l, ar fi plăcut, sau din contră să tindem a-l înlătura, dacă rațiunea ne spune că nu este bun și dacă sentimentul, produs de posedarea lui ar fi neplăcut.

Din aceasta se vede că voința este funcțiunea practică a sufletului. Cu studiul și aprecierea diferitelor acte de voință se ocupă în special morala, ca știință practică. De aceia și teoriile voluntariste despre ființa religiunii pun centrul religiunii în moralitate, confundându-le astfel una cu alta. Concepțiuni moraliste găsim în omenire încă din vechime. Așa de pildă Budhismul pune atât de mare preț pe morală în pagubă religiunii, încât s'a susținut de mulți că el nu e o religiune, ci numai un sistem de morală. El neagă într'adevăr în forma sa originală necesitatea oricărei legături dintre om și divinitate și orice acte sau simțiminte, care ar putea rezulta dintr'o astfel de legătură și reduce totul numai la nimicirea voinței de a trăi.

Confucianismul accentuiază de asemenea mai mult moralitatea decât religiozitatea. El se ocupă de aproape în chip exclusiv cu recomandarea a tot ce este folositor omului în viață familiară și socială și neglijează cu desăvârșire ideile de Dumnezeu, păcat, nemurire, etc.

Deismul și raționalismul secolelor XVIII și XIX au proclamat deasemenea morala ca ființă a religiunii. Cel mai puternic și mai autorizat susținător al ideei că religiunea în ființa ei e una și aceiași cu morala, a fost Kant. După el s'a format un curent cunoscut sub numele de „Moralism", care propagă cu mult succes în țările din apusul Europei și în America de Nord, înlăturarea religiunii și înlocuirea ei cu morala. In sânul protestantismului german este, afară de asta, o școală teologică, școala Ritschliană, care susține acelaș lucru, că religiunea și morala sunt identice și constau în „simțul pentru valoarea binelui".

Să vedem cum întemeiază Kant aserțiunea sa. Kant — deși pătruns de o adâncă religiozitate, sau tocmai din această cauză căci el mărturisește că scopul final al întregii sale filozofii critice este de a pune credința pe baze solide, — a supus unei aspre critici toate argumentele metafizice ale filosofiei de dinnainte de el despre existența ființei lui Dumnezeu și a arătat

sau cel puțin a voit să arate, că ele n'au putere convingătoare.

Principiul cardinal al filosofiei lui este că concluziunile rațiunii, au valoare reală sau constituitivă, numai întru cât se raportă la obiecte și fapte din lumea senzurilor, din lumea materială sau „imanentă", cum o numește el. Aplicate însă la lumea transcendentală, adică aceia care trece peste limita sensurilor noastre, aceste concluziuni nu mai au valoare absolută, sau putere constrângătoare, ca orice concluziune logică, ci numai putere sau valoare regulativă, adică ne pot servi ca orientare în conduita sau conducerea noastră, în cugetare, și mai mult nimic.

Cu aceasta, demonstrarea adevărurilor transcedente ale religiunii, ca: Dumnezeu, nemurirea sufletului, viața viitoare,, judecata universală, existența îngerilor, a paradisului, infernului, etc. devenia imposibilă pe calea logicei. Dar și negarea acestor adevăruri este imposibilă, căci după cum orice argumentație, „pentru" era declarată de nevalabilă, tot astfel și orice argumentațiune „contra". Cu toate acestea și pe cale pur teoretică, sau cu ajutorul logicei, zice Kant, se pot susține ca probabile următoarele adevăruri religioase:

1. Existența a ceva absolut necesar, la care ajungem prin contemplațiune, adică privirea cauzală a lumii, luând ca punct de plecare, constituțiunea minții noastre, care cere ca condiționalul să aibă de bază ceva necondiționat.

2. Existența a ceva atotreal, sau atotperfect, căci mintea noastră nu se poate dispensa de cugetarea că trebue să existe ceva atotreal sau atotperfect.

3. Existența unei ființe absolute, căci atotrealul și atotperfectul n'ar fi desăvârșit, dacă n'ar fi totdeodată și ceva personal.

4. Existența ființei absolute este cerută cu imperiozitate de legea morală ca o garanție sigură a adevărului ei.

Pe când dar rațiunea teoretică (inteligența) se arată incapabilă în dovedirea sau combaterea adevărurilor transcendente ale religiunii sau se mărginește cel mult la formarea câtorva propoziții afirmative cărora nu le atribue decât probabilitate, rațiunea practică, sau voina, dovedește în mod peremtoriu valabilitatea absolută a acestor adevăruri-

Punctul de plecare al raționamentului lui Kant, în această privință este legea morală din om.

In virtutea voei sale libere sau mai bine zis autonome — pentrucă ea nu numai urmăreşte în mod liber prescripţiunile legii morale, ci şi-le dă însăşi, îşi prescrie sau îşi dă singură legea morală — omul urmăreşte în viaţă atingerea binelui suprem: bonum supremum (virtutea). (Bonum consumatum este virtutea unită cu fericirea). Ca atare se consideră în prima linie mai presus de toate, virtutea, adică desăvârşita acomodare a dorinţelor cu legea morală.

Aceasta trebue să fie posibil, dar de vreme ce nici un om nu poate atinge acest grad de perfecţiune, în viaţa pământească, trebue ca existenţa şi personalitatea omului să se prelungească în infinit, cu alte cuvinte ca omul să fie nemuritor în partea sa esenţială, cu sufletul, pentru ca binele suprem să fie atins şi virtutea realizată.

In felul acesta este asigurată ideia de nemurire a sufletului. La binele suprem aparţine însă pe lângă ideia de virtute şi cea de fericire. Legea morală nu poate da însă şi fericirea propusă de ea ca preţ al virtuţii. Natura nu ascultă de prescripţiile ei şi nu e de acord cu tendinţa şi dorinţele noastre către ajungerea binelui suprem. De aceia în natură, fericirea e un simplu cuvânt, care nu-şi găseşte nicăeri realitatea. Pentru aceia trebue să admitem o cauză mai presus de natură, care poate pune în armonie natura cu legea morală, cauză, care trebue considerată totdeodată şi ca autor al legii morale.

O astfel de cauză nu poate fi decât o fiinţă înzestrată cu inteligenţă şi voinţă, prin urmare Dumnezeu personal. Cu chipul acesta avem ideile fundamentale ale religiunii: Dumnezeu, nemurirea sufletului, libertatea voinţei, fericirea veşnică (viaţa viitoare) ca răsplată a virtuţii, etc., dovedite numai în mod practic, adică întemeiate pe postulate ale raţiunii practice, ale voinţei. Calea aleasă de Kant, pentru dovedirea adevărurilor religioase, este foarte simplă şi sigură, dar ea face din religiune numai un apendice al moralei, de aceia şi defineşte el religiunea ca recunoaştere a datoriilor morale de porunci ale lui Dumnezeu. Kant însuşi nu tăgăduieşte că noi, ca fiinţe raţionale, am putea împlini legea morală şi fără ideia de D-zeu. Dar fiindcă nu suntem numai fiinţe spirituale, ci totdeodată şi senzuale şi mărginite în acţiunea noastră de legea naturii, de aceia chiar şi din punct de vedere curat moral, este bine venită ideia religioasă de un spirit personal, autor şi îndeplinitor al

legii morale, care fiind considerat în acelaș timp de sfânt, drept și atotputernic, dă un impuls slabelor noastre puteri. Credința în Dumnezeu e o presupunere care pe lângă respectul față de majestatea Legiuitorului moral suprem întreține și respectul față de legea însăși și care dinpreună cu credința în atingerea scopului suprem al nostru, binele suprem, însuflețește și dă speranță în fericirea lumii viitoare. Lucrul principal este totuși, că prin această credință se sporește și întreține moralitatea.

Cum vedem, religiunea e — după Kant — o formă inferioară de moralitate: moralitatea acelora care nu pot privi legea morală ca un produs al propriei rațiuni a omului, ci care o consideră ca o expresiune a voinței divine. Relgiunea adevărată nu cuprinde — după el — decât regule practice de morală. Tot ceiace omul crede că poate face spre a plăceà lui D-zeu, afară de viața morală curată, e numai nebunie religioasă și un serviciu fără preț înaintea lui Dumnezeu.

Critică. Este netăgăduit că voința joacă un însemnat rol în religiune. Legătura în care se pune omul cu Dumnezeu, se întemeiază pe un act spontaneu din partea lui și consecințele acestei legături se aplică în viață numai mulțumită puterii de a voì. Fără conlucrarea voinței, religiunea n'ar puteà venì la expresiune, pentrucă ar rămânea sau o simplă cunoștință teoretică despre Dumnezeu și adevărurile religioase, fără nici o legătură cu viața reală a omului, sau s'ar mărginì numai la sentimente din a căror sferă vagă n'ar putea ieșì. Voința face ca omul să traducă în faptă raportul dintre sine și Dumnezeu, așà cum îl cunoaște cu mintea și cum îl simte cu inima. Valoarea unei religiuni se judecă în mare parte după gradul și felul înrâuririi ce ea exercită asupra vieții practice a aderenților ei, după cum pomul se judecă după roade. Această parte din religiune o accentuiază Mântuitorul când zice: „După roadele lor îi vei cunoaște“ și „Nu tot cel ce-mi zice Doamne, Doamne, va intra în împărăția cerurilor, ci cel ce face voia Tatălui meu care este în ceruri“.

Teoriile voluntariste sau moraliste ne explică dar un moment însemnat din ființa religiunii, ne arată că religiunea este aplicarea în viață a raportului pe care mintea și revelațiunea Dumnezeiască ni-l arată că există între om și Dumnezeu, ne luminează și asupra rolului pe care-l îndeplinește credința în

materie de religiune şi a importanţei moralei pentru religiune, dar nu ne lămuresc asupra subiectului şi obiectului religiunii cum nici asupra chipului cum ea e simţită în suflet şi aceasta învederează unilateralitatea lor. Contra lor se mai pot obiectà şi următoarele:

Istoria religiunilor ne arată că ideia centrală din orice religiune, cu prea puţine excepţii, este ideia de Dumnezeu, iar nu cea de moralitate. In toate religiunile găsim una sau mai multe divinităţi a căror voinţă trebue împlinită de aderenţii lor. Principiile de moralitate sunt pretutindeni expresiunea voinţei divine, iar nu concepţiuni ale minţii omeneşti. Omul religios se supune legii morale ca voinţii lui Dumnezeu, şi face binele nu pentru folosul personal ce poate trage din îndeplinirea ei, ci pentrucă aşà îi porunceşte Dumnezeu. Atât de adevărat este aceasta, că în unele religiuni inferioare omul crede că place Dumnezeirii supunându-se la cele mai mari chinuri şi mai oribile mutilări, ori săvârşind fioroase crime. După cum concepţiunea religioasă despre Dumnezeu este sublimă sau ridiculă, aşà este şi idealul moral. Morala deci, fie că este concepută în formă înaltă şi corespunzătoare cu demnitatea fiinţei omeneşti, fie că e rău înţeleasă, n'a fost privită în nici o religiune ca idealul ei, ci numai ca mijloc pentru un scop mai înalt. Afirmaţiunile dela care pleacă teoriile moraliste, că religiunea şi morala sunt unul şi acelaş lucru, sunt neîntemeiate, pentrucă se poate ca cineva să fie religios fără să fie moral şi viceversa. Ca pildă ne pot servì pe deoparte aderenţii formelor inferioare ale religiunii al căror cult, în cele mai multe cazuri, numai moral nu se poate numì, iar pe de altă parte moraliştii moderni care nu sunt de loc religioşi. Adevăratul raport dintre religiune şi morală nu e nici de identitate nici de cauzalitate, ci de reciprocitate: ambele merg paralel şi se condiţionează una pe alta. Adevărata religiune sprijine adevărata morală şi viceversa; căderea uneia aduce după sine căderea celeilalte, cum ne adevereşte istoria prin diferite exemple.

In special, în contra teoriei lui Kant despre fiinţa religiunii, se mai pot adăoga pe lângă cele spuse despre teoriile voluntariste în general şi următoarele: Dacă raţiunea nu ne poate afirmà nimic despre Dumnezeu, suflet, nemurire, etc., pentrucă aceste noţiuni fiind transcendente, sunt mai presus de puterea ei de pricepere, atunci obiectul religiunii este cevà

cu totul nesigur, iluzoriu chiar, căci a susține că ceiace nu se poate cunoaște cu ajutorul rațiunii pure, se poate ajunge cu ajutorul voinței sau rațiunei practice, cum o numește Kant, este o vădită contrazicere din 2 puncte de vedere:

1. Pentrucă voința nu este o funcțiune sufletească, cu ajutorul căreia putem cunoaște ceva, ci ea numai aplică ceiace-i dictează rațiunea sau sentimentul.

2. Pentrucă ar trebui să ne facem o ideie ciudată despre suflet, dacă am admite, cum susține Kant, că concluziunile rațiunii, ca funcțiune critică, în chestiuni metafizice nu merită nici o încredere; iar simplele postulate sau deziderate să le socotim ca absolut obiective. In acest caz unitatea sufletească trebue jertfită și în locul sufletului unic, care lucrează sau se manifestează în chipuri diferite, dar întotdeauna același și conștient de actele sale, trebue să punem un suflet împărțit în lăcrițe sau compartimente și în fiecare din ele să așezăm o facultate a spiritului, care lucrează nu numai independent de celelalte, dar și într'un chip cu totul diferit. Unei astfel de reprezentări a sufletului se opune însă psihologia științifică, și dreapta rațiune și totuși este concluziunea firească la care duce teoria marelui filosof critic despre rolul și acțiunea rațiunii pure și a celei practice. Kant mai zice, că: „Dacă am cunoaște pe Dumnezeu în mod teoretic, imaginea sa ar fi veșnic înaintea ochilor noștri și legea morală ar fi îndeplinită cu punctualitate, dar nu în mod liber, ci mai mult de frică, ceiace n'ar mai fi moral". Susținerea că cunoașterea teoretică a lui Dumnezeu ar împedica împlinirea liberă a legii morale de către om, nu este însă întemeiată, pentrucă cei care admit cunoașterea teoretică a lui Dumnezeu, nu învață că pe calea aceasta poate fi cunoscut pe deplin, așà că imaginea sa ar puteà să ne silească a îndeplinì legea morală, ci numai în parte sau în oglindă, cum zice Sf. Apostol Pavel (1. Cor. XIII, 9-12) ori din reflectarea sa în natură ca soarele în apă. Afară de asta, Kant admitea în psihologia sa trei facultăți sufletești, ca trei puteri bine distincte între ele, așà că îi erà permis până la un punct oarecare să atribue unei facultăți sufletești ceiace negà cu desăvârșire alteia. Psihologia științifică din zilele noastre însă abia mai admite 3 funcțiuni ale sufletului. Din vremea lui Aristotel și până la Tetens se recunoșteau ca facultăți ale sufletului numai

inteligența și voința; acesta a adăogat și sentimentul. Dela Herbat încoace nu se mai admit facultăți ci funcțiuni sufletești, așa că nu se mai poate vorbi despre activitatea unei funcțiuni în termeni care ar lăsa să se înțeleagă că aceasta este cu totul diferită de celelalte funcțiuni ale sufletului, așa de diferită că aserțiunea că Dumnezeu poate fi cunoscut prin rațiunea practică, dar prin cea teoretică nu, nu mai poate stă în fața psihologiei de astăzi.

Se mai poate spune că Dumnezeul pe care Kant îl admite numai pentru a asigurà împlinirea legii morale, nu e D-zeul religiunii, ci numai o ficțiune, un cuvânt de ocazie, o concesiune pentru cei ce nu pot admite că autorul legii morale e omul. (Idealismul și deismul). Prin urmare, prin teoriile voluntariste în general privite, nu se explică întreagă ființa religiunii, ci numai o parte din ea, partea practică, partea cea mai concretă.

III. TEORII SENTIMENTALISTE.

Expunere.—Sentimentele și afectele joacă un rol foarte însemnat în viața omenească, atât individuală cât și socială. Contopirea elementelor sufletești este atât de complectă că orice împărțire a însușirilor sufletului în puteri sau facultăți spirituale, fie acestea trei sau patru, mai multe sau mai puține, este pur convențională și corespunde numai în parte realității.

Și aceasta cu drept cuvânt, pentrucă sufletul nu este cevà material, ca de pildă o bucată de pământ pe care o putem parcelà după plac, sau ca o stofă pe care o putem tăià și împărți cum voim. Totuși pentru o mai ușoară înțelegere a ființei și a activității sufletului suntem nevoiți să facem uz de numirea de funcțiuni sau facultăți sufletești, dar fără să scăpăm un minut din vedere că aceasta e numai ceva convențional.

Dintre cele trei facultăți sufletești după împărțirea obișnuită: inteligență, voință, sentiment, acesta din urmă are cea mai mare extindere, pentrucă afară de sentimente și afecte ca atare, găsim un sentiment oarecare mai mult sau mai puțin vag, la baza oricărei idei, dela cele mai simple, mai concrete până la cele mai înalte, mai abstracte, mai sublime, ca și la baza oricărui act de voință.

De cele mai multe ori aceste sentimente sunt atât de vagi

şi obscure, că numai cu greu şi cu multă fineţe le putem surprinde, dată fiind natura lor care nu îngădue nici o analiză critică.

De multe idei am putea zice că nu sunt decât sentimente (în însemnarea cea mai largă a acestui cuvânt), trecute prin alambicul raţiunii şi redate sau aduse în stare de a fi redate sau exprimate prin cuvinte. Acest fapt psihologic îl explică foarte bine un proverb german: „Der Wunsch ist der Vater des Gedankens".

De cele mai multe ori, ca să nu zicem aproape întotdeauna, actele de voinţă nu sunt decât sentimente concretizate, exprimate în afară prin gesturi. Sentimentul este dar baza sau cheia vieţii noastre sufleteşti şi cu toate acestea el nu are un conţinut anumit, propriu. Cine este stăpân pe inima, pe sentimentele cuiva, poate fi sigur că e stăpân pe întreaga fiinţă a aceluia, pe gândurile şi faptele lui. (Morala lui Spinoza). Ştiind care este natura şi însemnătatea lui în genere, nu ne vom mirà, când vom vedea multe acte ale voinţii şi inteligenţii atribuite sentimentului, cum nici de teoriile relative la fiinţa religiunii, care pretind că sunt intelectualiste sau voluntariste şi totuşi în esenţa lor sunt sentimentaliste. Vom înţelege de asemenea pentruce teoriile, care pun fiinţa intimă a religiunii în sentiment se apropie mai mult de adevăr decât cele intelectualiste sau voluntariste. Vom înţelege cum credinciosul filosof Iacobi se puteà socotì păgân după minte, creştin după sentiment" (Ein Heide mit dem Verstande, eine Christ mit dem Gefühl). Misticii tuturor timpurilor şi ai tuturor religiunilor au considerat ca fiinţă a religiunii sentimentul, prin care credeau că se pot înălţà şi apropià de Dumnezeu. O mulţime de teologi, filosofi şi literaţi din timpul modern, au redus de asemenea religiunea la un sentiment sau altul ori la anumite stări emotive, aşà de pildă, Luther a pus fiinţa religiunii în dragostea unită cu credinţă, Goethe şi Herbart în sentimentul de mulţumire, pietate şi respect; Baader în admiraţiune; Herder în iubire; Caspary în teama însoţită de iubire, etc. etc.

Cel dintâi care a început să formuleze o întreagă teorie despre fiinţa religiunii bazată numai pe sentiment, este renumitul teolog protestant Friedrich Schleiermacher, în celebrele sale „Reden über die Religion". Schleiermacher susţine mai întâi cu tărie că religiunea nu e nici metafizică, nici morală,

nici un amestec al amândorora, cu toate că din nici o religiune pozitivă nu lipsește nici una nici alta. Religiunea nu este de asemenea nici știință, pentrucă doza de știință a cuiva nu stă în strâns raport cu doza sa de religiune și pentrucă în contemplarea lumii ea nu urmărește stabilirea de raporturi între ceva finit față de celelalte lucruri finite, ci numai să observe cu evlavie lumea și să fie pătruns în pasivitatea copilărească de tainicile ei însușiri. Ea, religiunea este cunoștința nemijlocită despre existența finitului în infinit și prin infinit; a celor trecătoare în cele veșnice. In dogmatica sa, el definește religiunea mai scurt și mai precis ca: sentimentul absolut de dependență, sau mai bine zis cunoștința dependenții absolute de necunoscut, care pentru el e identic cu Dumnezeu. Cunoștința de noi înșine este sentiment și Dumnezeu este corelatul acestui sentiment, adică fără Dumnezeu n'ar există conștiința de noi înșine. Religios este acest sentiment (conștiința de sine), când ne convingem că orice acțiune, din parte-ne, în contra ei este exclusă, când puternicul nostru sentiment de libertate este considerat nul față de acel enigmatic X (Dumnezeu), când renunțarea deplină la libertate și supunere absolută, sau resignațiunea față de necesitatea eternă este adevărata plăcere, quietivul și paleativul nostru contra oricărei neplăceri. Această stare se ajunge prin conștiința imediată despre existența finitului în infinit.

Această concepțiune nu destul de bine definită despre religiune și cu pronunțat colorit panteistic, îngădue lui Schleiermacher să facă asupra pietății, pe care o identifică cu religiunea, reflexiuni nespus de frumoase și profund religioase. Iată unele din ele: „Este însușirea firii omenești, făcută după asemănarea lui Dumnezeu, ceiace și constitue dreptul ei de întâiu născut, diadema ei regală, ca în om să înceteze separarea și mărginirea celorlalte existențe, ca omul întotdeauna și în tot locul, în momentul deșteptării din vis, în culmea dorinței satisfăcute ca și în cea mai mare suferință, în dispozițiunile sublime ale sufletului care gustă adevărul, binele și frumosul, ca și în primejdia cea mai mare a morții sigure, e zic, însușirea omului ca în toate acestea să fie pios, evlavios, să simtă pe Dumnezeu în suflet, să cugete la El, cu alte cuvinte să fie pătruns de general, să privească în mod clar infinitul. In mijlocul vârtejului clocotind al patimilor sau al sentimentelor celor mai depri-

mătoare să-şi păstreze viaţa şi pacea sufletească, să se roage fără întrerupere, cum zice Sf. Apostol Pavel şi fără sforţare, siluire, numai în puterea dispoziţiunii date de Dumnezeu naturii noastre".

„Religiunea — zice el în altă parte, asemenea în cuvinte înflorite — e acea dispoziţiune internă a sufletului în virtutea căreia primim în noi, ne reprezentăm totul ce este individual, nu ca individual, ci ca parte a totului, ca icoană a infinitului. A vedeà în veşnicie tot ce este temporal, a privì finitul ca infinit, şi prin aceasta existând şi anume fără reflexiune, în naivitatea naturală, imediată, adică numai în sentiment, aceasta e religiunea".

Aci Schleiermacher se vădeşte cu totul înrudit, în idei cu obiectul admiraţiunii sale, cu acel „filosof fără discipoli" şi „fără drept cetăţenesc", cum îl numia el pe Spinoza „cel plin de religiune şi Duh Sfânt" care învaţă că a privì lucrurile sub specie aeternitatis, este religiune.

Tot panteistic sună şi următoarele cuvinte: „A fi una cu infinitul, trăind încă în finit şi veşnic în orice moment, aceasta este nemurirea religiunii. Începeţi, dar, chiar de acum viaţa veşnică. Nu plânge pentru ceiace trebue să vie, nu te întristà de ceiace se întâmplă; întristează-te însă, dacă te-ai pierdut pe tine însuţi şi plângi dacă în scurgerea vremii, tinzi către cer fără să-l ai în tine".

Critică. Teoriile sentimentaliste despre fiinţa religiunii, au meritul că ne îndreaptă privirile spre partea cea mai intimă şi mai delicată a religiunii, spre religiune aşà cum o simte în adâncul sufletului său omul religios şi ne înlesnesc priceperea şi aprecierea după adevărata lui valoare a sentimentului religios, a acelui foc sacru, căruia orice religiune datoreşte tot ce are mai scump şi mai sublim.

Se greşeşte însă, dacă se pune fiinţa religiunii numai în sentiment, pentrucă dacă el poate fi sufletul adevăratei religiozităţi, poate fi, când degenerează, şi izvorul celor mai crase rătăciri religioase. Aceasta decurge din însăşi natura sentimentului. In adevăr, dacă examinăm sentimentul mai de aproape, observăm că el e acea dispoziţiune a sufletului, care ne pune în poziţia de a putea primì impresiuni şi a fi la rându-ne impresionaţi într'un mod anumit. Simţim ceiace e plăcut, sau frumos, demn de admirat, de urmat, etc., pentrucă suntem astfel constituim sufleteşte, că în împrejurări determinate suntem conştienţi,

că avem impresiunea de cevà plăcut sau frumos, demn de admirat, de urmat, etc. Prin urmare, sentimentul este în sine cevà curat formal, care n'are un conţinut sau un caracter anumit propriu, ci acesta îl primeşte din afară de el.

In special, ideile dau conţinutul şi determină direcţiunea şi intensitatea sentimentului. Cum spune zicătoarea latină: „Ignoti nulla cupido", fără idei n'am avea sentimente. Dacă n'am avea ideile de adevăr, bine, frumos, datorie, dreptate, etc., n'am aveà niciodată nici sentimentele adevărului, binelui, frumosului, datoriei, etc... Sentimentul religios nu face nici o excepţie la aceastà regulă generală. El nu este un sentiment sui generis, o însuşire a sufletului care ar puteà încredinţà sau asigurà pe om de existenţa şi atributele a cevà, care să fie obiectul adoraţiunii sale. Când zicem „sentiment religios", înţelegem numai că ideia de dumnezeire — care e deja presupusă ca existentă în suflet — poate înrâurì asupra sufletului nostru în aşà fel încât să dea naştere unui sentiment de adoraţiune, de iubire, de dependenţă sau altcevà, faţă de dumnezeire. Fără ideia de D-zeu, ca punct de mânecare, sentimentul religios nici n'ar putea fi cugetat.

Ceia ce rămâne din afirmaţiile teoriilor sentimentaliste, este numai următorul adevăr netăgăduit: Religiunea îşi are sediul ei în impresiunile ce simţim, când ne găsim în legătură cu Dumnezeirea.

Dacă religiunea nu este numai cunoaşterea teoretică a lui Dumnezeu, sau chiar şi a raportului ce poate să existe între om şi Dumnezeu, cum susţin teoriile intelectualiste; nici numai aplicarea în viaţă a regulelor practice de conduită, ce decurg din cunoaşterea lui Dumnezeu şi a raportului dintre om şi Dumnezeu, cum susţin teoriile voluntariste sau moraliste, e uşor de înţeles că ea nu va fi nici numai reunirea elementelor adevărului cuprins în aceste două categorii de teorii, pentrucă lipseşte cimentul, care să lege elementul intelectual de cel voliţional. Acesta e sentimentul.

Ştim că voinţa este funcţiunea practică a sufletului, acea care tinde către improprierea unui lucru, când mintea ne spune că e bun, folositor etc... şi evitarea unui obiect, fapte, etc... când raţiunea ni-l înfăţişează ca rău, dăunător. Voinţa n'ar face însă aceasta, n'ar asculta glasul raţiunii dacă n'ar interveni şi sentimentul, care adaogă nota plăcerii, a mulţumirii, la ceiace ra-

țiunea prezintă ca bun și folositor și nota neplăcerii, a nemulțumirii la ceiace rațiunea prezintă ca rău, păgubitor. Acest rol pe care-l are sentimentul, de a se inspira din minte și de a da impuls voinții, se împlinește și în religiune. Mintea înfățișează pe Dumnezeu ca adevărul, binele, frumosul, viața, spiritul,, perfecțiunea desăvârșită, iar legătura cu El ca tot ce poate fi mai înălțător. Sentimentul adaogă, că realitatea acestei legături produce în sufletul omului cea mai înaltă și mai curată mulțumire și fericire ceiace face ca voința să se hotărască a intra în legătură cu Dumnezeu, a o întreține necontenit și a aplica în viață consecințele acestei legături, așa cum i le înfățișează mintea și confirmă sentimentul. Procesul acesta psihic se produce în sufletul oricărui om religios numai că nu toți sunt deopotrivă de conștienți de el. Puțini sunt cari își dau seama în mod lămurit de mersul și amănuntele lui. Cei mai mulți oameni au religiune, pentrucă au avut și părinții, moșii și strămoșii lor și pentrucă au semenii lor, ceeace nu e rău, pentrucă nu fiecare poate să-și dea seama de ceiace este religiunea, din punct de vedere psihologic. Dintre cei deprinși cu analiza stărilor și actelor sufletești, iarăși puțini își dau seama în chip corespunzător de ceiace este religiunea. Pentru unii sunt hotărâtoare elementele intelectuale, pentru alții cele morale, pentru alții cele sentimentale și de aci înțelegerea greșită, unilaterală a religiunii. Desigur că în determinarea acestor unilateralități, temperamentul are și el o mare greutate, pe lângă felul culturii primite.

Sentimentul are dar, un rol foarte însemnat în religiune. Nu numai în formele inferioare de religiune, la popoarele puțin deprinse cu judecata critică, ci chiar în cele mai înalte forme de religiune, la popoarele cele mai culte sentimentul este isvorul din care țâșnește, de regulă, pentru religiune, nouă însufleție, nouă viață. Toate reformele mari de pe tărâmul religios au ieșit din impulsul sentimentalității și orice desvoltare rațională a putut avea înrâurire binefăcătoare asupra religiunii, când a reușit, ca prin ideile ei superioare să pună în mișcare inima credincioșilor. Din acest punct de vedere se înțelege marea însemnătate pe care o are mistica pentru religiune și se poate susține că fără mistică nu poate fi religiune adevărată. Istoria misticii formează una din cele mai frumoase pagini ale istoriei religiunilor. Cine vrea să deștepte în suflete dragostea pentru religiune, nu poate face mai nimerit decât înfățișând-o

așa cum au înțeles-o și descris-o marii mistici, ca înălțare curată a sufletului, spre ideal, sublim, care desbrăcată de orice dogmatism și robie a formelor, hărăzește întregii existențe omenești lumină și căldură.

Dar același istoric ne arată deasemenea că cele mai mari primejdii pentru religiune vin tot din partea impulselor sentimentalității. Poate că numai cel mai cras ateism și materialism a căzut așa de jos din punct de vedere moral, cum a căzut misticismul dus la extrem. Sentimentul dus la extrem, emancipat de controlul rațiunii călăuzitoare, poate apoi să degenereze în estetism și să se mulțumiască în loc de religiune, numai cu satisfacțiunea ce găsește în artă.

Astfel dar, în sentiment se unesc extremele: sublimul cu ridicolul, idealul cu banalul. Nicăiri nu aduce religiunea flori mai frumoase, dar iarăș nicăeri nu cresc pe ogorul ei burueni mai otrăvitoare ca în sfera sentimentelor. Sentimentul religios este sufletul adevăratei religiozități, dar când degenerează, este isvorul tuturor împietăților. Pentru sănătatea religiunii, e dar absolut necesar ca sentimentul să fie deapururi nelipsit de corectivul rațiunii. Cât timp omul e călăuzit — în toate actele sale — de lumina rațiunii, este șigur că va fi ferit de rătăcirile falșului sentimentalism.

Această lumină se revarsă în religiune, în cea mai mare parte prin ideile ce omul le are despre Dumnezeire și despre raportul său cu ea, cari sunt într'o religiune ceiace este sistemul osos pentru organism. Redusă numai la sentiment, religiunea n'ar putea strânge pe aderenții ei într'o comunitate, fiindcă pentru aceasta trebuesc și idei nu numai sentimente comune și fără asta ea n'ar putea înrâuri asupra omenirii așa de binefăcător cum a înrâurit și înrâurește.

Prin urmare teoriile sentimentaliste câștigă valoarea și însemnătatea ce li se cade, numai dacă sunt complectate și corijate de cele intelectualiste și moraliste. Aceasta despre teoriile sentimentaliste în genere. Ce privește în special raportul de dependență în care Schleiermacher pune ființa religiunii, aceasta a fost combătută cu multă patimă chiar de contimporanii lui și în special de Hegel. Intr'adevăr este cam ciudată argumentațiunea lui Schleiermacher, care din starea de deprimare sufletească în care ne transpune conștiința mărginirii noastre și a dependenții de infinitul necunoscut, trage concluziunea,

că acest necunoscut este Dumnezeu și găsește chiar în sentimentul de absolută dependență de El cea mai înaltă plăcere, unica și întreaga noastră fericire.

Dependența absolută de un necunoscut atotputernic, nu poate inspirà decât spaimă, cum foarte bine a concretizat aceasta pictorul Sascha Schneider, într'unul din tablourile sale simbolice, păstrat în pinacoteca din München. Schneider a împrumutat ideia pe care o reprezintă în tabloul său, care poartă inscripțiunea „Sentiment de dependență", din următoarele cuvinte prin cari Goethe descrie în „Werther" concepțiunea despre lume a panteismului pancosmistic: „Ein alles verschlingendes Grab, ein ewig wiederkäeundes Ungeheuer". Tabloul reprezintă un monstru, cu partea de jos a corpului de reptilă, cu partea de sus de om, cu fața de fiară și cu lungi și puternice brațe ca cele de caracatiță, prevăzute cu ghiare. Aproape de monstrul, întins alene, stă legat un om cu corpul gol, cu capul plecat, cu privirea tristă, așteptându-și durerosul sfârșit. Aspectul obosit, nepăsător al monstrului, dă a înțelege că stomacul său plin reține deocamdată fălcile gurii sale, care varsă bale, dela sfâșierea victimei. Totuși cea mai mică mișcare din partea victimei, ar însemnà pieirea sa momentană. Privirea stinsă, brațele lăsate în jos, capul plecat, resignațiunea care se citește pe fața victimei, ne arată că ea își așteaptă apropiatu-i sfârșit, într'o stare de complectă desnădejde și învecinată cu sincopa, cu toate că este posibil ca în inima sa să fie conștient de superiotatea ce are peste forța brută în fața căreia stă și care-i va fi fatală. Ei bine, aceiași urmează să fie starea oricui s'ar ști dependent de Dumnezeu cum îl reprezintă Schleiermacher, adică numai ca cel mai mare necunoscut. Din sentimentul de dependență singur nu poate să rezulte nici o bucurie și fericire, necum bucuria absolută, fericirea supremă, cum susține Schleiermacher. Hegel accentuează contra lui Schleiermacher că sentimentul este partea cea mai vagă a sufletului, că cea mai înaltă manifestare sufletească (religiunea), n'ar putea fi pusă tocmai în el. Afară de aceasta, sentimentul este și partea cea mai josnică a sufletului. El, în sine este cu totul inconștient, ceiace pentru panlogismul lui Hegel este un mare defect — și ceiace amintește omului afinitatea sa cu animalul, care nu este lipsit de sentiment. In deosebi, sentimentul de dependență e tot ce

poate fi mai înjositor la oameni. El pune pe om alături de rob și de câine, care sunt stăpâniți de acest sentiment. Și nu aceasta este situația în care omul se află și trebue să se afle față de Dumnezeu. Dacă religiunea stă în acest sentiment, atunci și câinii trebuesc să aibă religiune.

Schleiermacher a spus că de sentimentul de dependență de Dumnezeu, este nedespărțit sentimentul de mântuire, pe care numai omul îl poate avea, iar câinele niciodată. Hegel a replicat că și câinele poate asocià în sufletul său la sentimentul de dependență de stăpân, pe cel de mântuire când i se dă o bucată de pâine sau de os spre a-și domolì foamea, și că, după teoria lui Schleiermacher despre religiune și el este religios, ba chiar mai mult ca omul.

Adevărat este că în religiune avem și un sentiment de dependență, care este, cum susține Schleiermacher, cu atât mai spiritual, cu cât religiunea e și ea mai înaltă, mai spirituală, și cu el se poate unì perfect ideia de libertate individuală, și chiar de mulțumire și fericire când Dumnezeul de care ne simțim dependenți în mod absolut e un Dumnezeu personal și spiritual înzestrat cu toate perfecțiunile în cel mai înalt grad cum e Dumnezeul creștin, dar sentimentul nu exprimă întreaga religiune. Dacă Schleiermacher, a avut iluziunea că sentimentul de dependență exprimă pe deplin noțiunea de religiune, aceasta provine din faptul că el erà un om foarte religios, înclinat chiar spre misticism și puternica sa conștiință religioasă înfățișà veșnic ochilor săi sufletești imaginea lui Dumnezeu, de care se simțea încontinuu conștient condiționat. Și când cinevà simte în suflet religiunea, puțin importă dacă, pentru a o exprima crede că-i mai nemerit s'o caracterizeze ca sentiment de dependență ori de adorațiune, iubire, credință, etc.... căci ea este și lucrează în suflet, orice nume i s'ar dà. Faptul e identic cu posedarea stărei de sănătate. Puțin îl importă pe cel sănătos că sănătatea este definită așà, sau altfel, lui îi e indiferentă definițiunea ce i se dă și le înțelege pe toate, pentrucă o posedă și orice definiție i s'ar dà nu schimbă starea de fapt.

Meritul lui Schleiermacher, a fost și rămâne că el a pus cel dintâi un solid fundament psihologic în deslegarea problemei despre ființa religiunei.

IV. TEORII ESTETICE.

Expunere.—Fantazia sau puterea de imaginație joacă un rol foarte mare în viața noastră. Viața ar fi prea sărăcăcioasă, monotonă, lipsită de atracțiune, dacă n'ar fi fantazia, care să-i dea un farmec nou, necunoscut, prin producțiunile sale de tot felul și în toate domeniile activității omenești. Să ne închipuim numai ce ar fi viața fără artă, creațiunea fantaziei? Afinitatea dintre religiune și artă a făcut pe mulți să susțină că ființa religiunii se reduce la sentimentul estetic și prin aceasta la fantazie.

Incercări de a înfățișà religiunea ca produs al fantaziei s'au făcut în vechime de filosofii greci Xenofanes și Evhemeros. Xenofanes susținea că religiunea — în ființa ei — nu este altcevà decât raportul omului către sine însuși, de vreme ce Dumnezeirea este însuși omul idealizat de fantazie. Către chipul său astfel idealizat, omul se raportă în religiune ca la cevà real ce ar existà în afară și potrivit egoismului său înnăscut, caută sprijinul și fericirea sa personală într'o ființă personală, atotputernică și infinită, care poate satisface setea de fericire a omului, dacă nu în viața aceasta, cel puțin în viața viitoare.

Evhemeros susținea de asemenea că zeii sunt oameni idealizați de fantazie. Romantismul, care a stăpânit cugetarea poeților și filosofilor germani dela începutul veacului trecut, a reînviat prin mai mulți din reprezentanții săi această teorie.

Chiar *Schiller,* în poeziile filosofice și în scrisorile sale estetice, reduce religiunea la cultul frumosului, iar *Göthe* zice: „Cine are artă și știință are și religiune“ și adaogă: „Cine nu le are pe acestea două, acesta să aibă religiune“.

Filosoful *Fries,* în concepțiunea sa pur estetică despre lume, susține, că ideile fundamentale ale religiunii provin din cerințì estetico-religioase.

Froschammer, punând origina lumii în fantazia cosmică, care a rânduit și prelucrat materia haotică, reduce religiunea la fantazie. Sub conducerea ei, religiunea s'a format treptat, constând mai întâiu din credința în nemurire, după acea în spirite, apoi în zei și în cele din urmă într'un singur Dumnezeu. Este însușirea firii omenești, de a percepe și a-și reprezentà Dumnezeirea după chipul și asemănarea omului. In aceasta

constă dispoziţiunea religioasă. Obiectul şi cuprinsul religiunii constă dar, în aceste imagini fantastice.

Tot astfel şi celebrul istoric al materialismului, *Friedrich Albert Lange*, înţelege religiunea ca produs exclusiv al fantaziei, când zice: „Omul are nevoe de o întregire a realităţii, printr'o lume ideală creată de el însuşi".

Chiar dintre teologi, *Feuerbach*, *De Wetle* şi *David Fr. Strauss*, reduc religiunea la fantazie. Feuerbach consideră religiunea ca produs al fantaziei, numai pe treptele inferioare de cugetare, în timpurile de barbarie, la oamenii inculţi, — căci pe treptele mai înalte ea este, după el, forma cea mai rafinată a egoismului. Straus socoteşte, că religiunea poate fi înlocuită în totul prin artă. Nu numai înălţarea sufletească, ci şi mângâerea pe care o dă religiunea în cazuri de restrişte, o poate găsi omul — după părerea lui Strauss —, în distracţia ce procură muzica, arta dramatică, poezia, pictura. La finele cărţii sale: „Der alte und der neue Glaube", el analizează câteva opere de artă, spre a dovedi — ad oculos — ce desfătare pot oferi ele omului şi cum pot deci îndeplini rolul pe care-l are religiunea în viaţă. O întreagă religiune a frumosului, a căutat să întemeieze şi esteticianul englez *I. Ruskin*.

Critică.—In ceiace priveşte teoriile estetice, despre fiinţa religiunii, avem mai întâiu de observat, că ele ar putea fi expuse până la un punct deodată şi împreună cu cele sentimentaliste, pentrucă şi ele pun fiinţa religiunii într'un sentiment. Acesta ne adevereşte ceiace spuneam despre sentiment în genere: că e vag şi indefinit, că se află şi în alte funcţiuni şi stări sufleteşti, decât cele curat emoţionale şi că din această cauză multe teorii despre fiinţa religiunii, care nu poartă numele de sentimentaliste sunt totuşi în fond sentimentaliste. E mai bine însă ca despre teoriile estetice să se vorbească aparte, pentrucă atunci se poate insistă mai mult asupra naturii şi funciunii fantaziei, care este factorul principal în producerea şi gustarea frumosului Falsitatea teoriilor estetice despre fiinţa religiunii se înveder ează mai întâiu din analiza critică a fantaziei ca fenomen psihic şi după aceia din cunoaşterea adevăratei însemnătăţi ce o are fantazia în sfera religiunii.

După cum raţiunea este funcţiunea critică a sufletului, acea care deosebeşte adevărul de minciună, conştiinţa, funcţiunea care deosebeşte binele de rău, sentimentul, care ne face cu-

noscut ce e plăcut şi ce nu, tot astfel fantazia ne mijloceşte înţelegerea şi gustarea frumosului. Ea are în sine ceva şi din raţiune, pentrucă ceiace ea găseşte demn de admirat, întruneşte în adevăr astfel de condiţiuni că ele găsesc întru totul aprobarea raţiunii; are şi ceva din sentiment, pentrucă gustarea frumosului descoperit sau creat de fantazie, produce în suflet o vie şi adâncă plăcere. Din această cauză, fantazia poate fi privită chiar ca trăsătura de unire dintre partea intelectuală şi cea sentimentală a sufletului nostru.

Acţiunea cugetării are caracter analitic, pe când a fantaziei: contemplaţiunea estetică şi artistică are caracter sintetic, pentrucă ea nu desface obiectul privit în părticele, nu-l studiază în diferite puncte de vedere, ci-l îmbrăţişează în întregime şi dintr'odată.

Ea, fantazia, este capacitatea idealizatoare a sufletului, căci idealizează realitatea şi creează tipurile de frumuseţe şi perfecţiune artistică. Prin aceasta ea se ridică mai presus de toate celelalte funcţiuni sufleteşti, înalţă pe om mai presus de lumea reală şi-l introduce într'o lume ideală, făcându-l să întrevadă realitatea, frumuseţea şi perfecţiunea Creatorului a toate şi să creadă în existenţa unei lumi lipsite de toate defectele lumii senzuale. In toate creaţiunile şi în funcţionarea sa, fantazia îşi are însă punctul de plecare în ceva dat de mai înainte, fie de raţiune, fie de sentiment. Ea nu creiază dela sine nimic, ci numai prelucrează, combină în chipuri nouă, dă forme nouă, idealizează elemente dejà date.

Ştiind aceasta, se vede uşor falsitatea teoriilor estetice, pentrucă fantazia poate aveà o mare înrâurire asupra desvoltării religiunii, a avântului ce ea-l poate luà, a exprimării în afară a simţămintelor religioase, cu alte cuvinte ea poate aveà influenţă binefăcătoare asupra religiunii când aceasta e dejà dată, există, dar nu poate fi însăşi fiinţa, sâmburele sau punctul ei de plecare. Fantazia are — netăgăduit — un mare rol în religiune.

Nu există religiune din care să lipsească elementul estetic: arta. In toate timpurile, fantazia, şi creaţiunile ei au făcut, în măsuri diferite, parte integrantă din religiune. O religiune lipsită de conlucrarea fantaziei, este o religiune care nu poate influenţa după cuviinţă viaţa aderenţilor ei, o religiune care — în fine — va trebui să dispară repede. De aceia religiunile popoarelor

vechi, lipsite de înaltul spirit care domnește în creștinism și mai cu seamă religiunea vechilor Greci, îmbrăcau forme poetice, se înfrumusețau cu mituri, luau în serviciul lor toate acele arte, care puteau influența în chip mai eficace asupra inimii. De aceia și nu fără dreptate și azi se așteaptă în mare parte redeșteptarea sentimentului religios în sufletele scepticilor și ale necredincioșilor dela introducerea pe o scară cât mai întinsă a artelor în serviciul religiunii și în special în cult. Dar încă odată, fantazia cu produsele sale nu e însăși religiunea, sentimentele estetice nu sunt echivalente cu sentimentul religios, ci numai un complement al său. Despărțită de controlul celorlalte funcțiuni sufletești și mai ales de controlul rațiunii. sentimentul poate degenerà cu ușurință și plăsmuì lucruri bizare, imposibile, care se sfărâmă la cea dintâi analiză critică sau durează numai atât timp cât aceasta lipsește. De aceia în fantazia singură nu poate rezida religiunea.

Sentimentele estetice se deosebesc apoi foarte mult de cele religioase. Sentimentul frumosului se naște în noi din contemplarea frumosului însuși în dosul căruia și mai presus de care nu se presupune nimic mai înalt. Sentimentul religios nu privește numai frumosul, nu e afectat atât de frumos, cât de ceiace se ascunde în dosul său, de înțelepciunea și atotputernicia Celui care a produs frumosul, de nesfârșitul tezaur al frumuseții din care frumosul senzual este numai o infimă parte, o copie șearbădă. Religiunea nu se ocupă cu idealuri artistice, care sunt numai imaginare, ci cu ființe supranaturale, de a căror existență reală este pe deplin convinsă. Chiar popoarele care au văzut în multe din divinitățile lor personificațiuni ale idealurilor lor de frumusețe, ca de ex. vechii Greci, n'au adorat acele divinități ca simple personificări de idealuri estetice, ci ca ființe reale.

O religiune, care s'ar întemeia numai pe sentimente estetice, n'ar puteà satisface toate cerințele sufletului omenesc, cum trebue să le satisfacă religiunea. Ea nu va aveà nimic cu care să satisfacă setea de adevăr a rațiunei, nimic pe care să întemeieze moralitatea, nimic care să potolească glasul patimilor, ci numai ceva cu care poate mulțumì inima și aceasta iarăși nu pe deplin, pentrucă inima nu se mulțumește numai cu ceiace e plăcut, ci-i trebue și motive, justificări pe care le dă rațiunea. Apoi nu oricine se află în condițiunile cerute pentru a găsì

satisfacțiunea în artă. Pentru aceasta se cere un anumit fel și grad de cultură și un anumit temperament. Cine nu îndeplinește aceste condițiuni, nu poate găsi în artă o satisfacțiune adâncă și durabilă. Arta duce apoi la un fel de aristocrație, esteții se uită cu dispreț la marea massă a celor ce nu împărtășesc cu ei aceleași idei și sentimente despre artă.

O religiune bazată numai pe artă n'ar puteà scăpà de aceste inconveniente ale artei și prin aceasta ar veni în contrazicere cu unul din scopurile principale pe care le urmărește religiunea în viață: acela de a adunà pe oameni în comunități și a face să dispară dintre ei deosebirile de clasă.

Aceste câteva considerațiuni ne arată, că religiunea nu este fantazie, iluziune, artă. Cu multă dreptate zice un autor german că „O generațiune de oameni, cari ar găsì satisfacțiune într'o religiune cu adevăr numai poetic, ar trebuì să fie foarte decăzută fizicește și sufletește. Omul sănătos și normal vrea să aibă o religiune, care să cuprindă nu numai adevărul poetic, ci și adevărul curat, real și nemeștesugit atât pentru minte cât și pentru inimă".

Concluziune.

Din expunerea diferitelor teorii, despre ființa religiunii, s'a văzut mai mult ce nu e, decât ce e religiunea.

Dacă ne înfățișăm cu mintea ceiace trebue să fie religiunea, așa cum rezultă din demonstrarea falsității fiecărei teorii expuse până acì și a tuturor în general, aproape am putea zice, că știm ce este, dar dacă e vorba să exprimăm în cuvinte ceiace susținem că știm, se petrece cu răspunsul la această întrebare, ceiace *Fericitul Augustin* ne spune despre noțiunea de timp: „Quaeris quid sit, nescio, non quaeris scio".

Cu toate acestea să încercăm a redà prin cuvinte oricât de vagi înțelesul cuvântului religiune, așà cum se desprinde din cele spuse până acì. Am văzut că religiunea, judecată din punct de vedere sufletesc, nu este nici numai cevà intelectual sau teoretic, nici numai moral sau practic, nici numai sentiment, nici numai fantazie, ci este toate la un loc și chiar mai mult decât aceasta. Ea este sinteza cea mai desăvârșită a celor mai înalte însușiri și funcțiuni ale sufletului, puse în serviciul a

două idei: ideia de Dumnezeu și legătura omului cu El. Punctul ei de plecare este cunoașterea lui Dumnezeu, a raportului ce trebue să existe între El și om și a condițiunilor în care trebue să se aducă la îndeplinire acest raport, de către om; prin urmare începutul e de natură intelectuală.

Continuarea o face voința care determină întreaga ființă a omului ca să urmeze raportul de supunere și ascultare față de Dumnezeire, așà cum i-l dictează mintea, luminată uneori de revelațiunea dumnezeiască.

Sentimentul deșteaptă în suflet nespusa plăcere ce decurge din supunerea voinței omenești față de cea divină, iar fantazia dă aripi gândirii spre a se ridică cât mai sus și a cunoaște cât mai bine pe Dumnezeu, prezintă voinții datoria ce are de îndeplinit ca cevà foarte firesc și ușor de îndeplinit, mărește în inimă plăcerea simțită pentru împlinirea acestei datorii și creiază simboale prin care se exprimă în afară și se dă tărie înăuntru acestei complexe stări sufletești, care se numește religiune.

Fără vreunul din aceste momente, religiunea nu este deplină. Ea poate în adevăr să trăiască și redusă la unul sau câtevà din aceste momente, dar aceasta nu este adevărata ei viață, și în asemenea cazuri nu poate avea efectele pe care trebue să le aibă, nu poate satisface omul întreg. Aceasta nu se întâlnește în orice formă de religiune pozitivă, ci numai în acea care a făcut cunoscut acest adevăr în toată întregimea lui, care a și cerut omului să iubească pe Dumnezeu din toată inima sa, din tot sufletul său sau din toată virtutea (voința) și din tot cugetul său, adică în creștinism.

După cum în natură, pentru a avea în toată splendoarea ei o priveliște frumoasă, trebue să ne ridicăm pe înălțimi ca să privim și cu cât ne ridicăm mai sus cu atât privelișteа e mai impunătoare, mai măreață și mai apropiată de realitate, tot astfel și în religiune trebue să ne urcăm pe cea din urmă treaptă, a scării religioase, să stăm pe punctul de vedere al creștinismului, pentru a ne da seama de adevărul și frumusețea adevăratei religiuni, de ființa și rezultatele ei aplicate la viață.

Obiectul religiunii este dar Dumnezeu. El e adevărul, binele, plăcerea și frumosul absolut spre care trebue să tindă omul cu toate însușirile și funcțiunile sufletului său, dacă vrea să corespundă scopului chemării sale.

s'au servit în viață răposații, precum și obiecte de înfrumusețare, mâncări, etc... Pieile roșii puneau mâncare pe morminte până ce o găseau neatinsă ceiace însemna — după credința lor — că sufletele au găsit vânat de ajuns din care să se hrănească și nu mai au nevoe de mâncarea adusă de cei vii.

La Greci, după cum ne spune Omer în Iliada, eroul Achile sacrifică la înmormântarea amicului său Patroclu, toți caii și câinii acestuia, pe prizonierii troeni. Tot Grecii obișnuiau să pună în mâna cadavrului un bănuț cu care sufletul să plătească pe luntrașul Karon, pentru a-l trece peste apa râului Stix, în împărăția umbrelor. Egiptenii deasemenea nu numai că puneau în piramide, alături de cadavre, tot felul de obiecte și lucruri de mâncare, dar așezau pe pieptul morților și așa zisa „Carte a morților" în care se cuprindeau răspunsurile pe care avea să le dea sufletul înaintea judecății lui Osiris. Și azi Chinezii, au tot felul de sacrificii, care se aduc sufletelor celor morți și un ritual foarte complicat la acel cult.

2. Cea de a doua categorie de suflete, sufletele obiectelor sau fenomenelor și agenților naturali, nu erau deosebite nici despărțite de omul simplu, de obiectele însăși.

Cum agenții și fenomenele naturale sunt de o grandiozitate impunătoare și întrec cu mult măsura puterilor omului, ele s'au impus chiar dela început fantaziei sale și el și-a dat silința nu numai să le influențeze, să le înduplece, ci să se intereseze de soarta sa, să ia parte la bucuriile și durerile sale, mărind exaltațiunea unora și micșorând amărăciunea celorlalte. Niciodată însă n'a căutat, n'a nădăjduit să le constrângă, să le supună voinței sale.

Cultul acestor spirite formează o subdiviziune aparte a Animismului, sau un gen diferit de adorare numit Naturism.

3. Altfel stă lucrul cu nenumăratele spirite care trăesc libere în natură. Pe când spiritele obiectelor naturale puteau fi percepute cu ajutorul sensurilor, pentrucă se credeau că sunt una cu obiectele cărora li se asociau și deci oarecum vizibile — acestea din urmă stau mai presus de sensuri, n'au un obiect de care sunt legate în mod constant, de aceia în concepțiunea despre ființa și activitatea lor, fantazia omenească a avut mai mult loc liber pentru combinațiuni de tot felul. Puterea lor fiind apoi în afară de sfera intuițiunii sensuale,, cu un cuvânt misterioasă, dar nu întotdeauna de o intensitate covârși-

toare față de puterile omului, ci numai de diferite grade, lasă câmp liber năzuințelor omului de a supune stăpânirii sale cel puțin pe unele din ele.

Aceasta e cu atât mai ușor cu cât spiritele acestea sunt considerate ca ființe singuratice, independente unele de altele și mărginite. Ca atare omul poate lupta cu unele împotriva altor spirite mai puternice. Cultul dat spiritelor libere din natură formează Animismul propriu zis.

Formele animismului.— Ca forme speciale și mai răspândite ale Animismului afară de Naturism, sunt de amintit: Cultul strămoșilor sau manilor și Totemismul.

Cultul strămoșilor sau al manilor nu e altceva decât cultul dat sufletului morților, iar Totemismul este adorarea unui animal, în care se crede că locuește sufletul vreunui strămoș, sufletul protector al unei familii, trib sau popor. Toate animalele din specia căreia aparține totemul sunt privite ca sfinte și nimeni n'are voe să se atingă de ele sau să le facă vre-un rău. Nesocotirea acestor dispozițiuni se pedepsește cu moarte de către totemiști.

Totemismul se practică de populațiunea indigenă a Americei — azi aproape dispărută — de Pieile roșii cum și de unele triburi sălbatice din interiorul Africei și de cele din Australia.

Aci sunt considerate ca totemi nu numai animalele ci și arborii, îndeosebi arborii dela mormintele strămoșilor.

Acesta este Animismul cu principalele lui forme. Pentru că el este aproape general la popoarele sălbatice și neculte, s'a susținut că el este prima formă de religiune obiectivă sau prima treaptă istorică, a conștiinței, ori a sentimentului religios, sau că în el stă origina religiunii.

Susținători acestei păreri sunt bărbați de talia lui Tylor. (Primitiv Cultur); Lubock (Origina of civilisation) și H. Spencer (Princips de Sociologie, vol. I).

Critica.— Că Animismul nu este ceiace se pretinde, ci numai o formă sau treaptă a degenerării religioase, o decădere dela religiunea primitivă mai înaltă, mai curată, spirituală și monoteistă, o putrejune religioasă și morală în care ideia primordială de un singur Dumnezeu personal și spiritual s'a descompus într'o mulțime de spirite inferioare și mărginite, ne-o dovedesc cercetările etnologice și reflexiunea mai adâncă

seală, în timpul unei vânători, părăsindu-l la începutul somnului și întorcându-se la deșteptare, sub forma unui șarpe — și cum stăpânul i-a povestit că a visat toate cele ce sufletul sub forma de șarpe urmărit de paj le făcuse singur în timp ce corpul se odihnea în somn.

Asemănătoare cu somnul sunt leșinul și letargia, în care se pare că sufletul părăsește corpul cu totul pentru timpul cât ține accesul de leșin sau letargie. In fine viziunile delirului, halucinațiunile nebuniei, feluritele boale nervoase ca: isteria, somnambulismul, posesiunile demoniace, etc..., deși mai rare, totuși au dat un însemnat contigent la formarea noțiunii de suflet ca ceva diferit de corp, ca principiul lui vital, ca unul care se poate uni cu corpul, sau a-l părăsi, sau a-l chinui, etc., după plac.

Tylor reduce origina noțiunei de spirit la două clase de fenomene: 1. fenomenele vieții și ale morții: Somnul și boalele; și 2) fenomenele visurilor și viziunilor, din amestecarea cărora sălbatecul își face ideia de suflet, fantasmă, de un chip eteric al omului, care se aseamănă cu respirațiunea sau cu umbra, și care dă viață omului.

Analizând fenomenele după analogia cărora susținătorii Animismului cred că s'a format noțiunea de spirit trebue să spunem de la început că e imposibil de admis că tocmai cele mai însemnate din aceste fenomene și anume vedeniile din visuri și halucinațiunile, leșinurile, etc., să fi condus la ideia de suflet ca ceva imaterial, deosebit de corp, superior lui.

Este adevărat că în vis, în leșin, în halucinațiuni, în isterie, în somnambulism, etc., se pare pentru omul incult, că o putere deosebită de corp produce toate aceste fenomene, dar el nu poate privi această putere ca ceva real și superior corpului, pentrucă îndată ce se trezește din vis, își revine din starea de leșin, încetează halucinațiunea, atacul de isterie, etc., el se convinge că visurile și halucinațiunile s'au nici-o realitate, că isteria, somnambulismul, etc. trebue să-și aibă cauza în ceva anormal în corpul său, cum e și durerea, sau cum sunt anumite stări sufletești anormale, dar nu permanente ca de pildă: un dor, o aspirațiune, o sensațiune plăcută sau neplăcută, etc...

Dacă ar face din cele dintâi realități deosebite de corp, ar trebui să facă și din acestea din urmă, ceiace nu e cazul. Chiar dacă un individ ar înclina să facă aceasta, experiența semenilor

săi în decursul timpului, i-ar dovedi că el a greşit şi părerea lui departe de a se generaliza, ar trebui să fie dată uitării de el însuşi.

Dacă apoi am presupune că omul primitiv a fost atât de naiv, încât să atribue realitate tuturor visurilor şi vedeniilor sale oricât ar fi fost de ciudate, tot n'ar fi putut ajunge niciodată prin aceasta la ideia de suflet, pentrucă în toate acestea chipurile oamenilor, fiinţelor şi lucrurilor se prezintă ca şi în realitate cu toate proprietăţile lor materiale. In special oamenii ni se înfăţişează — de regulă — cu aceleaşi vestminte şi podoabe externe pe care le poartă în realitate. Ceiace ne explică faptul că-i recunoaştem în vis şi ne umple de mirare, dacă nu ne dăm seama de importanţa jocului liber al fantaziei, în somn, când ni se prezintă într'o formă schimbată şi cu greu de recunoscut, sau îmbrăcăţi în haine pe care nu obişnuesc a le purta în realitate, cum ar fi de pildă când visăm pe cineva în haine de călugăr, cerşetor, etc... Sufletul însă este reprezentat cu totul nematerial, chiar de către cele mai sălbatice popoare. A presupune că oamenii primitivi au ajuns de la asemenea vedenii — pe calea abstracţiunei, la ideia de spirit cu cele două însuşiri fundamentale ale lui, invizibilitatea şi imaterialitatea, e a atribui omului primitiv o înaltă putere de abstracţiune pe care evoluţioniştii n'o pot admite.

Afară de aceasta, copiii, începând din cea mai fragedă vârstă şi toate animalele superioare, după afirmaţiunile naturaliştilor, au deasemenea visuri şi halucinaţiuni şi cu toate acestea nu cunosc până acum nici un naturalist, fie orcât de înfocat apărător al drepturilor animalelor şi al mentalităţii lor, care să fi susţinut enormitatea, că animalele au ideia de spirit, ceiace ar fi foarte firesc, dacă ar fi adevărat că visurile au îmbogăţit comoara sufletească a omului cu noţiunea de spirit. Insuşi Darwin, admiţând părerea contimporanului său Tylor, că visurile pot conduce pe om la noţiunea de spirit adaogă: „Cât timp cele mai însemnate funcţiuni ale sufletului omenesc ca de pildă: imaginaţiunea, curiozitatea raţiunea, etc., n'au fost destul de desvoltate în om, n'a fost cu putinţă ca visurile să-l conducă la ideia de spirit, după cum nu conduce la asemenea idei pe animale, ca d. p.: pe câine".

Prin urmare nu vedeniile însăşi conduc la ideia de spirit, ci puterea omului de a raţiona, de a trage concluziuni din ve-

denii. Această facultate însă, din moment ce poate judeca asupra vedeniilor, desigur că se poate convinge cu uşurinţă, cum am zis, că ele sunt pure amăgiri, impresiuni subiective, care n'au nici o bază reală şi ca atare omul nu putea conchide dela existenţa acestor vedenii, în a căror obiectivitate nu credea, la existenţa reală a spiritelor analoage ca aceste vedenii.

Dacă omul primitiv ar fi fost atât de mărginit intelectualmente, încât să ia drept realităţi vedeniile sale şi de la ele să ajungă la noţiunea de spirit şi dacă noţiunea de spirit nu exprimă ceva real, ci numai această iluziune a omului timpurilor de sălbăticie — cum susţine materialismul — n'ar urma atunci cu necesitate, ca de îndată ce omenirea a ajuns să se convingă de netemeinicia credinţei sale în realitatea vedeniilor şi a spiritului, să înlăture deodată cu noţiunea de spirit din mintea sa şi cuvântul acesta din vocabularul său?

Noi însă observăm că omenirea continuă a crede în existenţa reală a spiritelor, crede în existenţa spiritului omenesc şi a spiritului absolut.

Analogia respiraţiunei şi a umbrei iarăşi nu se poate susţine ca punct de plecare pentru formarea noţiunei de spirit. Nu observarea lor a dus la ideia de suflet, ci după ce omul a avut ideia de suflet, pe care l-a închipuit ca ceva strâns unit cu corpul, dar nematerial, şi l-a reprezentat în chip mai concret asemenea cu suflarea sau respiraţiunea şi umbra, potrivit unei legi fundamentale a spiritului omenesc, formulată foarte limpede de *Spencer* în următoarele cuvinte: „Omul îşi reprezintă cele abstracte, imateriale prin imagini concrete, materiale şi cele concrete, materiale prin imagini abstracte, imateriale".

Dar să concedem pentru un moment susţinătorilor Animismului că ideia de spirit s'a dobândit în felul descris de ei. Numai ideia de suflet nu-i deajuns pentru a putea vorbi despre religiune.

Adorarea spiritelor, fie ele suflete omeneşti, fie spirite mai înalte, nu e religiune în sensul strict al cuvântului, ci numai domonolatrie, care nu exclude adevărata religiune, adică credinţa într'un Dumnezeu personal, spiritual şi unic, ci o presupune şi nu poate exista fără ea, pentrucă ea este isvorul său.

Omul a avut dela început, cum vom vedeà mai departe, ideia de Dumnezeu ca spirit absolut şi unic. Ideia aceasta nu s'ar fi putut deduce numai pe calea logică prin analogia cu spi-

riile mărginite și din ideia de ele, oricare ar fi fost însușirile care se atribue acestora, ci din contră, ideia de spirite mărginite, inferioare, se deduce din ideia de un spirit absolut, fie prin descompunerea ideiei primitive de spirit absolut, fie prin emanațiune, cum vom vedea mai departe. Astfel, în ce privește, în special, cultul strămoșilor sau al manilor, care a fost susținut de Spencer și Lippert, ca origină a religiunii, este de observat mai întâi că nicăeri, nici chiar în China, unde acest cult a fost și este mai răspândit decât în oricare altă țară din lume, nicăeri n'a format întreaga religiune ci a stat întotdeauna alături de o religiune în care se adorà una sau mai multe divinități. Mai mult chiar, spiritele strămoșilor au fost întotdeauna deosebite cu multă scrupulozitate de spiritele mai înalte ale divinităților. Ca atare cultul strămoșilor, nefiind decât o parte din unele forme din religiune, parte care n'a existat niciodată de sine singură, nu poate fi privit ca cea dintâi formă de religiune. Vom vedea puțin mai departe când vom vorbì de Naturism, că acest cult este o formă mai târzie de manifestare a sentimentului religios; acum vom dovedì numai că el e o degradare a religiunii primitive dată de Dumnezeu omului.

Susținătorii teoriei că cultul strămoșilor este prima formă de religiune a omenirii, se străduesc să întemeieze istoricește teoria lor, provocându-se la studiile antropologice făcute asupra popoarelor sălbatice din zilele noastre, în care presupun că avem înaintea ochilor imaginea tipică a omenirii primitive și nesocotind mitologia popoarelor antice, care au atins un grad oarecare de civilizațiune.

Religiunea aflată la popoarele sălbatece de azi, o consideră aceștia ca o religiune primitivă a omenirii, și pentrucă este un fapt netăgăduit de nici un antropolog, că cultul strămoșilor este comun tuturor popoarelor sălbatece, partizanii acestei teorii se grăbesc să conchidă: iată dar prima formă de religiune. Este însă dovedit astăzi că popoarele sălbatece din zilele noastre nu prezintă adevăratul tip al omenirii primitive, pentrucă chiar dacă omenirea primitivă a trăit în stare de sălbătecie, sălbătecia ei erà cevà natural, o stare din care s'a ridicat treptat, pe când popoarele sălbatece de astăzi au avut mai înainte o cultură mai înaltă, din care au căzut în starea de înjosire în care se află.

Starea sufletească a unora nu se potrivește cu a celorlalți,

după cum nu se potriveşte de pildă răutatea inocentă, aproape inconştientă a unui copil cu răutatea unui adult corupt şi pervers. Religiunea popoarelor sălbatece de azi e numai o degenerare a unei forme mai înalte din care au căzut în starea de azi, o decădere dela o religiune mai spirituală, după cum degenerarea, decăderea şi abrutizarea se observă în toate domeniile vieţii lor spirituale şi materiale. Aceasta ne-o confirmă pe lângă numeroşi misionari creştini şi marii antropologi germani *Th. Waitz* şi *Gerland*.

Astfel stând lucrurile, religiunea sălbatecilor de azi nu poate fi aceiaşi cu a omului primitiv.

Pe lângă aceasta, nu e adevărat că cultul strămoşilor şi magia, cum se susţine de evoluţionişti, formează în mod exclusiv religiunea sălbaticilor de azi. Dacă studiem cu atenţiune religiunea lor, vom vedea, că ei au pe lângă cult şi idei, de multeori foarte vagi şi şterse, despre divinităţi mai înalte, ale căror nume şi atribute sunt analoage cu ale soarelui, cerului, lunii, etc. şi care adeseori sunt considerate ca diferite de aceste obiecte sau elemente şi drept cauze creatoare ale lumii întregi.

Cauza pentru care aceste divinităţi înalte au pierdut din însemnătatea lor practică în religiunea sălbaticilor şi stau mult mai prejos decât spiritele şi fetiştii, sau au fost date aproape cu totul uitărei, ne-o explică însişi sălbaticii prin legenda aflată într'o mulţime de variante, în Africa, America şi Australia, că în vremile vechi înaltele zeităţi stau mai aproape de om, dar că mai târziu s'au retras din cauza răutăţii oamenilor, în zarea depărtată a cerului şi au lăsat spiritelor inferioare conducerea lumii. De aceia şi adoră ei, sălbaticii, numai spiritele (Mach, Notwendigkeit der Offenbarung, p. 12; V. Strauss; Naturvölker und ursprünglicher Monotheismus).

Iată dar cum şi în această religiune, pe care evoluţioniştii o consideră identică cu a omului primitiv, să găsesc elemente mai curate, mai spirituale, sau, mai bine, urmele unei religiuni mai înalte şi mai vechi decât cultul strămoşilor, pe care-l practică ei azi. Cât despre credinţa aceasta mai veche în mai multe divinităţi superioare spiritelor, se poate iarăşi vedea că nu este primitivă, căci pentru a ajunge la idei de mai mulţi zei, de mai multe categorii, a trebuit ca mai întâi omul să aibă noţiunea de divinitate, care nu i-a putut fi dată decât de Dumnezeu, odată cu crearea sa.

La aceiași concluzie ajungem însfârșit, dacă ne punem întrebarea: Cum a ajuns omul primitiv la ideia de a atribui sufletelor strămoșilor săi decedați, puteri pe care aceștia nu le posedau în timpul când erau în viață?

Ca să-și fi închipuit că moartea împărtășește sufletelor o astfel de putere, nu se poate, căci moartea e socotită de cele mai multe popoare sălbatice, ca cel mai mare dușman al omului și ca pricinuită de spirite rău voitoare omului. Experiența arată apoi, că prin moarte corpul se nimicește, ceiace mai lesne îi putea face să conchidă că și sufletul, dacă nu se nimicește, cel puțin este mărginit în acțiunea și puterea sa, decât că primește puteri și mai mari.

De unde dar puteau ei să împrumute această ideie, decât din ideia de divinitate, care putea da sufletelor morților, ca unele ce erau mai aproape de ea, puteri mai mari, sau cu care au fost confundate sufletele morților? Deci oricum ne întoarcem, dăm de noțiunea de divinitate la origina oricărui cult, oricât de grosolan ar fi acela.

Impotriva Animismului s'au ridicat cu tărie în vremea din urmă reprezentanții cei mai de seamă ai științei etnografice.

Doi dintre aceștia: englezul *Andrew Lang* (în lucrările: Myth, Ritual and Religion, Londra 1906, tradusă și în franțuzește, The Making of Religion, Londra 1900 și Magic and Religion, Londra 1901), și austriacul *W. Schmidt*, preot catolic (în lucrarea: Dar Ursprung der Gottesidee, Münster 1912, din care a apărut numai primul volum) susțin, ca origină a religiunii *Monoteismul* și îndreptează împotriva Animismului un foc de artilerie grea.

Studiul religiunii neamurilor sălbatece de azi, mai cu osebire al Australienilor, dovedește indiscutabil, după Lang și Schmidt, că începutul religiunii îl formează credința într'o „Ființă supremă", înfățișată, nu ca spirit, ci după analogia ființei omenești, ca „a magnified non-natural man" și adorată ca Creator al lucrurilor, Ocrotitor, Ajutător și Prieten al oamenilor. Legea cauzalității și impulsul de personificare sunt cei doi factori sufletești cari au determinat pe omul primitiv să conchidă la existența cauzei prime și să și-o reprezinte după analogia cu sine.

Infățișarea lui Dumnezeu de către popoarele primitive ca

„Ființă", iar nu ca „spirit" răstoarnă afirmațiunea Animismului, că noțiunea de Dumnezeu s'a format numai după ce omul a avut noțiunea de spirit, dobândită din observarea fenomenelor somnului, viselor și morții. Dumnezeu e invizibil pentru mintea primitivului, nu din cauză că ar fi spirit, ci pentrucă petrece într'o regiune superioară sau îndepărtată și în orice caz inaccesibilă omului.

Aceleași studii contrazic apoi afirmațiunea susținătorilor Animismului, că din noțiunea de spirit s'ar desvolta pe deoparte adorarea spiritelor naturale, sub forma fetișismului, totemismului și naturismului, iar pe de altă parte adorarea sufletelor strămoșilor, dela care s'ar fi ajuns în cele din urmă la monoteism, o contrazic, pentrucă sunt popoare la care nu se întâlnește nici una din aceste două forme ale Animismului. După logica filo-animiștilor ar urma ca aceste popoare să n'aibă nici o religiune și nici putința de a avea vreodată.

In fine, dacă Animismul ar fi origina religiunii, nu s'ar putea explica strânsa legătură ce se constată între religiune și morală în toate religiunile mai superioare, iar în formele inferioare ar trebui să nu se găsească nici urme de această legătură, ceeace nu e cazul.

Alături de această ipoteză, numită a Monoteismului primitiv, stă și ia poziținne împotriva Animismului așa zisa ipoteză a *„Preanimismului"* sau *„Dinamismului"*, care are mai multe forme.

Cea dintâi din ele este *„ipoteza despre mana"*.

Misionarul englez *Codrington* e cel dintâi care a descoperit la Australieni credința într'o putere impersonală, pe care o au însă numai ființele personale: spiritele din natură, sufletele strămoșilor și unii din oameni. Această putere poartă la Australieni numele de *„mana"*. (Vezi opera acestuia: The Melanesians, Oxford, 1891).

La alte popoare, puterea aceasta stă la spatele tuturor fenomenelor și poartă numiri felurite. Astfel Irochezii îi zic *„orenda"*, Sioucșii *„wakan"*, Algonhinii *„manitowi"* și de sigur că se găsește la toate popoarele cu o cultură inferioară, a zis *E. Sidney Hartland* în al III congres de Istoria religiunilor, ținut la Oxford în 1908.

Alți primitivi își reprezintă această putere, după analogia

ființei lor, ca ceva personal și cum în natură sunt nenumărate puteri de acestea, lumea lor este plină de ființe nevăzute.

Fie că e impersonală, dar ca însușire numai a ființelor personale, fie personală, această putere este ceeace face legătură între oamenii cari o au și între ființele supraomenești. In virtutea acestei puteri misterioase din lăuntrul său, omul (care o are) găsește destule mijloace ca să obțină ajutorul și bunăvoința ființelor superioare lui și să-și supună pe cele inferioare lui. In cazul dintâi acțiunea sa e religioasă, iar în al doilea magică.

Orice am cugeta despre această ipoteză, care nici într'un caz nu desleagă problema originii religiunii, totuș trebue să recunoaștem că faptele pe care ea se întemeiază există, deși nu sunt universale, cum pretinde ea, și constatarea lor, dacă nu răstoarnă cu totul ipoteza animistă, face cel puțin o mare spărtură în citadela ei și-i reduce din pretenții.

A doua formă a dinamismului este *„ipoteza magiei"*.

Englezul *Frazer* (în lucrarea: The Golden Bough, Londra 1900, tradusă și-în franțuzește), francezii *Hubert și Mauss* (în „Esquisse d'une Théorie générale de la Magie", publicată în "Année sociologique 1902—1903), și germanii *K. T. Preuss* (în „Der Ursprung der Religion und Kunst", publicat în „Globus" 1904—1905) și *A. Vierkandt* (în „Die Anfänge der Religion und Zauberei", publicat de asemeni în „Globus" 1907) au formulat și susținut ipoteza, că religiunea a luat naștere din magie.

Felul cum fiecare din ei înfățișează magia, origina ei, importanța ei și raportul ei cu religiunea este întru câtva diferit. Astfel Frazer susține, că magia este, dacă am putea-o numi așa, știința sau tehnica omului primitiv, din care s'au desvoltat cu timpul știința, arta și religiunea.

După Hubert și Mauss, magia este credința într'o putere misterioasă, asemănătoare cu „mana" Australienilor, și folosirea acestei puteri după niște legi, legile magice, care sunt cu totul diferite de legile cauzalității mecanice. Origina ei nu este individuală, ci socială și anume ea a izvorât dintr'un fel de psihoză a mulțimii, dintr'o stare de atâtare sau surescitare, de așteptare încordată, de nădejde și așteptare intensivă, din iluziuni și halucinațiuni. Din aceleași rădăcini ar fi răsărit și reilgiunea. Deosebirea între una și alta ar fi numai, că magia

s'ar referi mai mult la partea concretă, practică, pe când religiunea mai mult la partea abstractă, speculativă.

După Preuss, magia își are obârșia în grija omului de a-și păstra viața sa și a speciei și în mijloacele pe care cugetarea sa naivă le inventează pentru ajungerea acestui scop. Din magie se desvoltă mai târziu religiunea, care în înfățișarea ei primordială n'are nimic de face cu suflete sau spirite, ci numai cu puteri sau substanțe magice.

Vierkandt e în fond de acord cu Preuss, numai că în amănunte ne e mai de folos pentru tema noastră. El susține că nu toate actele cultului, ci numai majoritatea lor își au origina în magie. Magia își ia începutul din acțiunea magică, diferită de acțiunea instinctivă, ca și de cea rațională și din ea izvorăște apoi religiunea, care trece prin următoarele stadii de desvoltare: 1. Omul își închipue mai întâi corpurile și obiectele din natură înzestrate cu o putere specială: puterea sau substanța magică. 2. Mai târziu concepe natura după analogia ființei sale, sau ca ceva personal și 3. Numai după aceasta ajunge la concepția animistă, că adică întreaga natură este populată de spirite.

Prin toții reprezentanții ei și în toate chipurile în care este formulată, această ipoteză arată — ca și cea precedentă — netemeinicia susținerilor Animismului.

A treia formă a dinamismului, vrednică de amintit, este *„ipoteza lui Durkheim"*.

Renumitul sociolog francez din școala lui Aug. Comte, fost până de curând profesor la Sorbona, *Emil Durkheim*, (în lucrarea sa: „Les formes élémentaires de la vie religieuse. Paris 1912), s'a ocupat foarte de aproape atât de problema ființei și originii religiunii, cât și de desvoltarea, adevărul și valoarea ei.

Intemeiat pe cele mai noi studii asupra religiunii australienilor, el susține că origina religiunii este totemismul, acesta însă înțeles ca adorarea în animalul sau planta totem a unei puteri impersonale, la fel cu „mana" sau „orendi". De aceasta se simte omul dependent, spre ea privește cu încredere, dela ea așteaptă sprijin și ocrotire. Ei i-se recunoaște o mare influență asupra vieții, dela ea se crede că emană tot felul de prescripțiuni și porunci. In cinstea ei se aduc jertfe și se

săvârşesc rituri, din care s'a desvoltat mai întâi magia şi mai târziu credinţa în spirite sau Animismul.

Sunt şi alte forme şi alţi reprezentanţi mai puţin însemnaţi ai dinamismului cari se ridică cu tărie împotriva Animismului şi-i dau pe faţă netemeinicia.

Din cele zise rezultă, că Animismul nu e prima formă de religiune, sau origina religiunii, ci numai o degenerare a religiunii primitive a omenirii, degenerarea cea mai veche (Karl Beth, Urmensch, Welt und Gott).

II. FETIŞISMUL.

Expunere.—Fetişismul este adorarea ca divinităţi, a unor obiecte materiale, fie naturale ca d. p. un arbore, o piatră, o bucată de lemn, un os, o coajă de scoică, etc., fie artificiale, ca d. p. o săgeată, un cercel, o brăţară, un baston, un şir de mărgele, un ac, etc. In orice obiect socotit ca fetiş, se crede că locueşte un spirit, o putere mai înaltă, care e favorabilă şi ajută celor care adoră fetişul. Spiritul din obiectul socotit fetiş, e sau inerent acelui obiect, sau, mai ales dacă obiectul e natural, că a intrat şi locueşte în el, mai ales când e artificial, pentrucă a fost înduplecat sau constrâns să facă aceasta, de către un vrăjitor sau preot, prin anume rugăciuni, vrăji, descântece sau alte formule sacramentale.

Fetişistul aşteaptă dela fetişul său, îndeplinirea a tot ce vrea, sau doreşte el, şi pentru aceasta, i se roagă, îi aduce daruri sau sacrificii şi nu arareori, dacă nu reuşeşte prin aceste mijloace, îl bate chiar şi-l sfarmă, ne mai privindul- pe viitor ca fetiş. Şi iarăşi se întâmplă adesea că se împacă cu el şi-i dă din nou cinstea de mai înainte. Sălbaticii îşi au fiecare fetişul său, pe care şi-l aleg când ajung la vârsta pubertăţii. Sunt şi fetişi ai unei familii, trib, chiar popor întreg. In acest caz e şi un cult mai mult sau mai puţin desvoltat şi obligatoriu pentru închinătorii aceluiaşi fetiş. Termenul „fetiş" e de origină portugeză şi însemnează „făcut de mână, artificial" (fetiço din latinescul factitius). Numele acesta a fost dat mai întâi de marinarii portugezi amuletelor şi talismanelor pe care Negrii de pe Coasta de Azur, din Africa, le purtau la ei ca cevà sfânt, şi a fost apoi generalizat de scriitorul francez de Brosses, care a susţinut cel dintâiu (în scrierea sa: „Du culte

des Dieux fétichês ou parallèle de l'ancienne religion de l'Egypte avec la religion actuelle de Nigritie", 1760), că adorarea acestui fel de obiecte (fetişismul), a fost prima formă de religiune a omenirii. Mai târziu părerea aceasta a fost admisă şi susţinută de evoluţionişti. Cum uşor se poate vedeà, fetişismul este o formă specială a aninismului, o concretizare, ca să zicem aşà, a acestuia.

Spiritele întrupate în fetiş sunt câte odată considerate ca emanând dintr'un singur spirit superior, de regulă însă sunt considerate ca de sine stătătoare, din care cauză s'a mai dat fetişismului şi numirea de Polidemonism.

Geneza fetişismului o văd susţinătorii lui în impulsul firesc, din sufletul omului de a-şi da seama, de a cunoaşte cauzele lucrurilor şi în nereuşita cunoaşterei adevăratei cauze a lucrurilor.

Pentrucă omul primitiv a scăpat, de pildă, de un accident, care putea să-l coste viaţa sau pentrucă a avut o isbândă, la care nu se aştepta, el a atribuit aceasta unui lucru cu totul întâmplător, ca de p. unui animal care i-a eşit în acel moment înainte, s au unui lucru găsit în cale, ori unui obiect de podoabă pe care l-a avut atunci cu sine, etc....

De vreme ce e sigur că omul primitiv a năzuit să afle, să descurce cauzele lucrurilor şi întâmplărilor din sfera vieţii lui de toate zilele, dar n'a reuşit din pricina întunerecului în care trăia sufleteşte şi de vreme ce şi azi nu numai religiunile popoarelor sălbatece constau, în cea mai mare parte din fetişism, dar chiar şi în religiunile mai înalte găsim urme de fetişism, care sunt aproape întreaga religiune a celor inculţi, urmează că fetişismul e prima formă de religiune a omului, prima treaptă a desvoltării conştiinţei religioase.

Critică.—Fetişismul nu poate fi prima formă de religiune, pentru mai multe motive: Impulsul firesc al omului de a tinde să cunoască adevăratele cauze ale lucrurilor, a dat negreşit aripi cugetării omeneşti. *Aristoteles* spune — şi nimeni nu l-a contrazis — că mirarea sau curiozitatea *ta thavmázein*, este începutul filosofiei. Acestui instinct se datoresc, desigur, şi unele idei religioase. Dar nu trebue să ne înfăţişăm greşit această însuşire a sufletului omenesc, care constă în necesitatea ce simte omul de a găsì pentru orice întâmplare din viaţa sa, sau din

natura înconjurătoare, o cauză care să explice lucrurile şi întâmplările în chip corespunzător şi deplin.

Impulsul sau legea cauzalităţii din sufletul nostru, nu caută, nu vrea numai o cauză oarecare, ca explicare a unui lucru sau a unei întâmplări, ci cauza suficientă, cauza care explică tot, din orice punct de vedere şi în toate amănuntele şi particularităţile lui, un lucru sau o întâmplare dată. Omul primitiv n'a putut face excepţie dela această regulă. Impulsul sau legea cauzalităţii, n'a putut fi în el altceva decât ceiace e în noi, în fiecare om, căci atunci ar fi trebuit să fie altfel construit sufleteşte, ceiace nu se admite. Este dar o imposibilitate logică şi psihologică, a presupune că omul primitiv a considerat drept cauză suficientă a lucrurilor un obiect natural sau artificial. (Vezi K. Beth, op. cit.).

Increderea oarbă în amulete şi talismane sau întrebuinţarea superstiţioasă a unor lucruri care nici într'un caz nu pot explica nimic în chip satisfăcător, mai mult contrazice decât satisface impulsul firesc din fiecare om, de a-şi da seama de cauzele lucrurilor.

Ceiace a condus, deci, pe om la aberaţia fetişismului, nu este şi nu poate fi legea cauzalităţii, din sufletul său, ci dorinţa sa de a se pune în posesiunea unor mijloace de ajutor şi protecţiune, fără multă osteneală şi încordare, căci numai dorinţa orbeşte şi e în stare să facă pe cinevă să nesocotească cu îndărătnicie realitatea şi orice dovezi cari i-ar afirmă altcevă decât obiectul spre care tinde ea.

Dar în contra cui aveă să recurgă omul primitiv la aceste slabe mijloace de ajutor şi protecţiune? Iată două întrebări care încurcă pe susţinătorii Fetişismului şi care ne îndrumează pe adevărata cale a dreptei înţelegeri a Fetişismului. Omul căuta în fetiş ajutor şi protecţiune contra semenilor săi, cu care sta în duşmănie, se afla în luptă, de cari eră robit, asuprit. El a recurs la aceste mijloace de ajutor şi protecţiune, atunci când eră abrutizat, îndobitocit de asprul jug al unei îndelungate robii, atunci când mintea lui — tâmpită şi ea — nu se putea ridică mai sus, nu puteà vedea mai limpede, ci credeà cu adevărat în eficacitatea acestor deşerte mijloace (Guyau, pag. 27).

Acesta e răspunsul la cele două întrebări de mai sus, răspuns care ne conduce la admiterea de cauză generatoare a fe-

tişismului, a unei stări sociale, care nu poate fi starea primitivă a omenirii. In starea primitivă omul trebue să fi avut o religiune, care să corespundă stării normale a facultăţilor sale sufleteşti, o religiune mai înaltă (cea dată de Dumnezeu omului odată cu creiarea sa), căci nu se poate ca omul primitiv, care nu fusese mărginit în libertatea sa spirituală, de autoritatea tradiţiilor păstrate din moşi-strămoşi, care nu fusese apăsat şi abrutizat de jugul de fier al inegalităţii sociale, care face dintr'o clasă socială instrumentele oarbe ale alteia — să fi fost atât de marginit la minte, încât să creadă, că obiectele toaletei sale sunt puteri supranaturale.

Resturi, idei vagi, amintiri şterse din această religiune, amestecă mai târziu omul decăzut cu lumea sensurilior sale, depravate şi ele şi astfel plăşmueşte fetişismul.

Fetişismul este dar — ca şi Animismul — o formă sau treaptă a degenerării religioase. Acestea se învederează şi mai bine din următoarele reflexiuni:

a) Este o cugetare inerentă sufletului omenesc, că personalitatea spirituală (adică acea care se poate hotărî de sine singură) este perfecţiunea, pe care se întemeiază superioritatea omului faţă de natura-însufleţită şi lipsită de libertate (aseitate). De aci rezultă că omul normal nu şi-a putut şi nu-şi poate reprezenta puterea sau fiinţa care guvernează lumea, ori cauza ei ultimă, nici sub forma de elemente neînsufleţite, nici sub forma de animal, care e sclavul instinctelor, ci numai sub forma de om, care stă mai presus de instincte şi patimi, care se hotărăşte de sine însuşi şi este prin aceasta superior întregii naturi materiale.

Aceasta trebue să fi fost concepţiunea de divinitate a omului primitiv: un antropomorfism spiritualizat. Astfel o cere natura spiritului său cugetător.

In fetişism găsim însă o mulţime de spirite, care de cele mai multe ori n'au de-aface unele cu altele, de unde şi numirea ce i s'a mai dat de Polidemonism. Ideia aceasta de mai multe spirite, fiecare cu puteri nelimitate, nu poate fi ideia de divinitate a omului primitiv, ci trebue să fie numai un produs al descompunerii ideii primitive de divinitate ca personalitate spirituală, atotputernică şi înţeleaptă.

Concepţia primitivă de divinitate s'a întunecat din ce în ce mai mult, ideia de personalitate s'a pierdut, până ce în cele

din urmă rămase numai ideia de o putere supranaturală, impersonală și fără formă, putere care se încorporează și locuește după plăcere, în obiecte materiale. Ideia de personalitate fu în chipul acesta desfigurată și transformată în putere arbitrară.

Numai când omul n'a cugetat însuși asupra naturii cauzei ultime și supreme a lumii, când a trebuit să ia drept bun ceiace i-au dictat alții, considerați superiorii lui, sau când a trebuit să creadă orbește într'o tradițiune învechită, numai atunci a putut ajunge el la astfel de concepțiuni false despre divinitate. Acestea toate însă nu puteau avea loc în starea primitivă a omului, ci într'o stare mult mai târzie și deci fetișismul în care găsim această concepțiune despre Dumnezeire, nu poate fi forma primitivă a religiunii, ci una mai târzie și degenerată.

b) Ideia de puteri sau ființe spirituale mărginite, dar arbitrare, corespunde cu starea socială a popoarelor sălbatice, care suspină sub tirania căpeteniilor sau regilor lor. După cum starea socială în care domnește arbitrarul și sclavia nu poate fi cea primitivă, tot astfel, ideia despre o lume de spirite arbitrare nu poate fi cea primitivă. Dar starea de lucruri de pe această treaptă de formațiune a societății a făcut pe cel apăsat să recunoască existența unor puteri superioare apăsătorilor săi, care dă acestora superioritatea asupra sa și să caute a se asigurà de ajutorul acestor puteri supranaturale, de bunăvoința lor, prin formule secrete și de conjurațiune, prin promisiuni și amenințări, prin aducerea de servicii și venerare, prin constrângere și chiar prin pedepse aplicate corpului fetișilor și în fine prin tot felul de mijloace pe care le inventă mintea întunecată. Acelaș lucru îl făceau și asupritorii, ca să-și poată menține stăpânirea. Astfel s'a născut fetișismul.

c) Studiul religiunii popoarelor sălbatice, ne arată că nu e religiune care să constea numai din fetișism. Orice popor sau trib sălbatec are, pe lângă fetișii pe care îi adoră și credința că zeii superiori au părăsit lumea și pe oameni din pricina păcatelor — cum am spus și la Animism — ceeace îi face să recurgă la fetiși. Credințe fetișiste se găsesc și în religiunile mai înalte, și am putea zice, chiar, că nu există religiune în care să nu întâlnim urme de fetișism; dar această generalitate nu dovedește nimic în favoarea susținerii tezei, că el este origina religiunei.

In religiunile superioare, credințele fetișiste sunt înțelegerea greșită a unor idei religioase mai înalte și mai spirituale.

Aşà d. p. orice rămăşiţă dela marii reformatori religioşi, orice obiect care a aparţinut unei persoane sfinte, sau de care s'a atins ea, orice localitate sau locaş, în care a petrecut un astfel de reformator sau sfânt cum şi tot ce aminteşte de ei, primeşte din partea aderenţilor inculţi ai oricărei religiuni, o veneraţiune care se confundă cu adoraţiunea, sunt transformate în adevăraţi fetişi.

Acelaş lucru s'a petrecut în cele mai multe cazuri şi în fetişismul propriu zis. S'a venerat de pildă o piatră pentrucă arăta locul unde fusese un altar, un băţ, un inel, etc., pentrucă fusese al unei persoane socotită ca sfântă, o bucată de os, pentrucă se credeà că e din scheletul unui sfânt, etc. Cu vremea, adevărata cauză pentru care aceste lucruri erau venerate, s'a uitat, dar venerarea s'a continuat, ba încă s'a transformat în adorare şi s'a generalizat la toate pietrele de o anumită constituţiune şi formă, la toate inelele, oasele, bastoanele, etc. Odată pornit pe această pantă, omul nu s'a mai putut opri.

Dacă ideia religioasă care stă la baza venerării acelor obiecte, a fost uitată, el şi-a creat obiecte de adorare sau idoli din tot felul de lucruri, fără vreo asemănare sau legătură cu cele dintâi şi a ştiut să justifice îndumnezeirea lor. In chipul acesta poate degenera şi cea mai înaltă şi mai spirituală religiune şi să se prefacă mai iute sau mai încet în fetişism grosolan dacă omul însuşi degenerează. Şi e destul ca degenerarea să înceapă din orice parte, pentrucă se întinde ca pecinginea şi coboară pe om din ce în ce mai jos. Degenerarea fizică aduce după sine pe cea morală şi religioasă şi viceversa. Această icoană a omului decăzut ne-o descrie sfântul apostol Pavel în cuvintele următoare, în care vorbeşte despre păgâni, la începutul epistolei către Romani: „S'au făcut deşerţi în părerile lor şi s'a întunecat neînţelegătoarea lor inimă. Socotindu-se înţelepţi s'au făcut nebuni şi au schimbat mărirea nestricăciosului Dumnezeu în închipuirea omului stricăcios şi a patrupedelor şi a târâtoarelor". Prin urmare, fetişismul departe de a fi ceva primitiv, nu e decât un produs târziu al minţii omeneşti, una din multele forme de degenerare ale religiunii primitive, a omenirii.

In sensul expus de noi a fost înţeles fetişismul de către cei mai mulţi teologi, filosofi, filologi şi etnologi. Este destul să cităm pe *Tylor, Max Müller, Spencer, Lippert* ş. a., cari

sunt de această părere. Pozitiviștii susțin însă, că nu aceasta se înțelege prin fetișism și că prin urmare critica ce i-am făcut deși întemeiată, nu-l atinge întru nimic. Prin fetișism se înțelege — zic ei — tendința primitivă de a concepe obiectele externe ca însuflețite de o viață analoagă cu a omului.

Pe când învățații mai sus amintiți fac deosebire între fetișism deoparte și fisiolatrie de altă parte, pozitiviștii pun fetișismul tocmai în fiziolatrie și zoolatrie (Guyau, L'irelligion de l'avenir, p. 23, cap. II). Nu ne ocupăm acì cu critica acestei concepțiuni a fetișismului, pentrucă ceiace pozitiviștii numesc fetișism noi numim Naturism.

III. NATURISMUL.

Expunere.—Prin naturism se înțelege cultul naturii sau religiunea care are de obiect fenomenele naturii. *Albert Réville, Max Müller, Eduard von Hartmann, Otto Pfleiderer* și *Hoekstra* au fost cei mai renumiți susținători ai Naturismului, care rezolvă — după ei — nu numai problema originii religiunei, ci aruncă și cea mai vie lumină asupra fazelor desvoltării ei ulterioare. Cu admirațiune a privit omul, după *Réville*, la firea înconjurătoare. Piatra care prin lovirea de o alta sau de un metal, scăpără scântei, pomul ale cărui fructe potoleau foamea și stingeau setea, ale cărui ramuri și frunze apărau de arșița soarelui și de umezeala ploilor, norul aducător de ploae roditoare, și soarele bogat în lumină și căldură, care face să prospereze vegetațiunea, animalul, ca ființa cea mai apropiată de om și cea mai asemănătoare cu el și din care unele specii îi sunt folositoare, iar altele îi inspiră groază și-i fac rău, toate acestea și multe altele, deșteptară în sufletul omului sentimente de frică, nădejde, mulțumire și încredere în unul și acelaș timp. Și dupăcum copilul este confundat, absorbit, cu totul pierdut în obiectul admirațiunii sau al temerii sale și-l consideră ca ceva viu, însuflețit, asemenea sieși, tot astfel și omul primitiv trebue să fi văzut în toate obiectele, agenții și fenomenele, din natură, care au deșteptat în el în vreun chip oarecare admirațiune sau spaimă, ființe vii asemenea sieși. Aceste sentimente odată trezite în el și apoi alimentate și rafinate de fantazia lui vie și plină de naivitate, plus motive pe de o parte practic-utilitariste, iar pe de alta idealiste, au condus pe om la divinizarea naturii. El divinizează și adoră mai întâi lucrurile mai mici și dimprejurul său ca pomi, stânci, isvoare, animale, etc., și după

aceia lucrurile mai mari și mai depărtate ca: soarele, luna, stelele, vântul, tunetul, etc. Astfel a luat începutul religiunea. Fenomenele naturale ordinare și extra-ordinare mai frequente într'o climă sau localitate, natura fiecărui popor, poziţiunea geografică în care el a trăit și s'a desvoltat, gradul de cultură, atingerea cu alte popoare, etc., au determinat forma desvoltării mai departe a religiunii din acest început nu destul de bine definit, dar capabil de orice prefacere în decursul timpului.

Max Müller, studiind religiunea vechilor Indieni, a ajuns la convingerea că ei au adorat la început un singur agent fizic, lumina fie naturală, cum ne-o arată numirea de Diaus, fie artificială, focul, cum ne-o arată numirea Agni, ambele date divinităţii în cel mai vechiu timp și generalizate apoi în expresiunea Devas, dată tuturor divinităţilor.

Oricâte ar fi fost chipurile sub care vechii Indieni își reprezentau dumnezeirea, ori care ar fi fost fenomenele și agenţii naturali pe care i-au îndumnezeit, ei s'au adresat multă vreme divinităţii, ca uneia singură, sau când s'a adresat uneia din ele, i-au dat astfel de atribute (d. p.: atotputernic, a toate văzător, singur bun, etc.), ca și când ar fi fost divinitate unică, alături sau mai presus de care n'ar mai fi fost nici o altă divinitate. Acestei forme de religiune Max Müller i-a dat numele de Henoteism sau Catenoteism. Din această formă, primitivă, ca punct de plecare, s'a putut apoi desvolta ușor atât Politeismul cât și Monoteismul adevărat, după cum s'a avut în vedere unitatea fiinţei sau substanţei dumnezeești ori pluralitatea felului ei de manifestare.

Eduard von Hartmann spune că oamenii primitivi au privit cu admiraţie lucrurile din natură și în special corpurile și fenomenele cereşti. In mintea lor copilărească, ei au socotit totul însufleţit și au îndumnezeit întreaga natură. Numai mai târziu au făcut deosebire între natură și dumnezeire. Ceia ce a servit de motiv omului primitiv ca să privească natura în totul sau în părţile ei ca dumnezeire și să se pună cu ea în relaţiuni cărora le putem da numele de religioase — a fost după Hartmann egoismul, adică năzuinţa după fericire, în sensul de satisfacere cât mai întinsă și mai durabilă a instinctelor sale. Experienţa vieţii și observaţiunea îi arată că fericirea sa atârnă în mare parte de factori, care nu stau în puterea și sub influenţa sa. Neregularitatea fenomenelor naturale îl face să se socotească dependent de aceste fenomene favorabile sau defavorabile lui

şi să caute prin orice mijloace de a şi le face pe toate favorabile. Cele dintâi obiecte ale adorării au fost cum văzurăm — corpurile şi fenomenele cereşti şi anume în trei forme diferite: 1) Mai întâi e adorat cerul întreg, căruia i-se adaogă pământul ca divinitate femenină. 2) După aceia se adaogă corpurile cereşti în parte: soarele, luna, stelele, etc. şi în cele din urmă 3) fenomenele meteorice binefăcătoare şi rău făcătoare sau folositoare şi nefolositoare. Fond moral se atribue divinităţilor numai mai târziu, când se deşteaptă şi se întăreşte conştiinţa morală. Divinităţile sunt, desigur, mai multe la număr, dar omul primitiv în simplitatea lui copilărească atribue divinităţilor cărora se adresează întreaga deplinătate a dumnezeirii sau a însuşirilor dumnezeeşti. Această treaptă a conştiinţei religioase, Hartmann o numeşte Henoteism. Din Henoteism emană desfăşurarea ulterioară a conştiinţei religioase în două direcţiuni opuse: una de înălţare, perfecţionare şi spiritualizare, alta de degradare, desfigurare şi materializare. Cea din urmă e cea mai veche şi mai răspândită în trecutul îndepărtat. Dacă uitarea zeilor e sacrificată şi fiecare figură zeiască e privită ca individualitate aparte, atunci Henoteismul degenerează în Politeism. Dacă se despart sufletele obiectelor naturale de obiecte şi se adoră aparte, atunci avem Animismul, sau Demonismul; şi în fine, dacă se adoră obiectele materiale ca icoane ale dumnezeirii avem Fetişismul. Spiritualizarea Henoteismului primitiv s'a făcut pe baza naturalistă, pe deoparte dându-i-se cât mai mult fond, potrivit progreselor culturii şi moralei, anemicelor concepţiuni despre divinitate şi ştergându-se semnificaţia lor naturală (cum în feluri diferite au făcut-o Grecii, Germanii, Romanii) iar pe de altă parte prin sistematizarea teologică, (ca la Greci şi Perşi). Când tot ce era natural s'a şters din noţiunea de divinitate, s'a ajuns la supranaturalism, care priveşte natura ca produs al unui spirit mai presus de ea şi care pătrunde în ea. Dupăcum în Henoteismul primitiv se pune greutatea mai mult pe Hen sau pe Teos, avem aface cu Monismul abstract, sau cu Teismul ori Monoteismul. Şi unul şi altul neagă Naturalismul, care stă la baza Henoteismului. Cel dintâi pune în locu-i absolutul, iar cel de-al doilea personalitatea antropopatică, la care nu pot rămâne nici unul din ele, ci merg mai departe şi se întâlnesc în ideia de spirit absolut, sfârşind astfel cu Monismul concret, ca cea din urmă fază a desvoltărei conştiinţei religioase.

Creştinismul este — dupe Hartmann — identic cu Monismul concret, dar nu creştinismul aşa cum îl înţeleg teologii, ci cum îl răstălmăceşte el. Aceasta însă nu ne interesează aci.

Mai limpede de cât toţi, mai complect şi într'o formă mai desăvârşită atât din punct de vedere logic cât şi psihologic şi literar, a fost expus şi apărat Naturismul de *Otto Pfeiderer*. Iată în mare parte cu propriile lui cuvinte în ce constă Naturismul şi cum face el începutul religiunii în omenire: Germenul conştiinţei religioase zace în modul cum omul primitiv a privit natura şi cum s'a simţit dispus faţă de ea. Concepţiunea omului primitiv despre natură, nu e ca a omului cu mintea coaptă, cu raţiunea desvoltată, ci concepţiunea fantaziei copilăreşti, cum o întâlnim la copii, la oamenii inculţi şi la poeţii tuturor timpurilor, cu singura deosebire în ce priveşte pe poeţi că ei au deplină conştiinţă, că natura nu e în realitate aşa cum şi-o reprezintă ei, ci că toate însuşirile atribuite ei sunt produsul fantaziei lor, pe când omul primitiv este convins de realitatea închipuirilor sale. Acesta şi este punctul în care se deosebeşte mitologia de poezie şi care face din Mitologie origina credinţelor religioase. Fantazia omului primitiv însufleţeşte întreaga natură, adică consideră toate fenomenele ei şi mai ales pe cele schimbătoare, variabile după analogia manifestaţiunilor vieţii omeneşti şi animalice (între care nu poate face deosebire) vede cu un cuvânt în orice întâmplare din natură, acţiunea unui suflet conştient şi lucrând după anumite motive. Ea transpune în lumea din afară, în obiectele din natură, aceleaşi mobile pe care le descopere la baza actelor sufleteşti în interiorul propriului său suflet: sensaţiunile, afectele, dorinţele.

Tot ce se petrece în natură nu e altceva decât repetirea pe o scară mult mai întinsă a ceiace se petrece în viaţa omului.

Potrivit acestei concepţiuni fulgerul e privit de omul primitiv aci ca o ondulaţie a unui gigantic şarpe de foc, aci ca săgeata, ciocanul sau sabia unui luptător ceresc ascuns în nori. Tunetul e ori glasul de luptă al acestui eteric războinic, ori huruitul carului său de luptă, sau în fine, sbieretul boilor sau răcnetul leilor cerului. Norii plutitori în înălţime — după felul ocupaţiilor celui ce-i contemplează — sunt vaci de lapte, ce adapă pământul, sau miei la păşune, păziţi de soare, ca păstor, (pentrucă norii se aseamănă cu lâna), sau corăbii ale pescarilor cerului, (pentrucă fiind mânaţi de vânt, în mersul lor

norii seamănă cu corăbiile) ori peşti, ori balauri, lebede ale apelor de sus. Furtuna este, după cum se priveşte din punct de vedere al folosului sau pagubei ce poate cauza omului, sau căsătoria între cer zămislitorul, tatăl vieţii, şi pământ, primitoarea în pântece, mama vieţii, sau războiul dintre cerul senin, luminos, binevoitor omului şi duhurile întunecoase ale întunericului. Soarele este când ochiul cerului, când un viteaz care străbate drumul cerului în car de aur, viteaz, care se pogoară în fiecare seară în întunerecul de subpământ, pentru a se arăta din nou şi a-şi relua drumul în dimineaţa următoare, care moare sau călătoreşte în îndepărtare ori e aruncat în închisoare — după fantazia locuitorilor din regiunile polare — în fiecare iarnă şi înviază, se înapoiază din depărtare, sau scapă din închisoare primăvara, urmând întru toate soarta schimbătoare a eroilor pământeşti.

Aceste fiinţe luminoase (Devàs, Asuras) în jurul cărora se învârtesc toate miturile străvechi, sunt şi nu sunt încă zei, după cum vrea să-i ia cineva. Ele nu sunt încă fiinţe personale libere, mai presus de elementele naturii, independente de ele sau care pot influenţa în vre-un fel asupra vieţii omului, ci în fiinţa şi acţiunea lor sunt încă legate cu totul de elemente, formând cu ele un singur tot, cum, pentru fantazia copilărească, sufletul este una cu corpul. Deaceia şi formele sub care ele sunt reprezentate de fantazie, nu sunt ceva statornic şi permanent, nu sunt nici măcar forme omeneşti, ci oscilează între om şi animal, între pitici şi uriaşi, putând trece cu înlesnire dela unele la altele, a se confunda unele cu altele. Pentru acest cuvânt nici nu se amestecă în afacerile oamenilor, ci numai duc o viaţă asemenea cu a lor, având ca punct de gravitaţiune, lumea lor aparte, căci dacă puterile vieţii şi ale lumii luptă ca şi omul contra puterilor întunerecului şi ale morţii, o fac pentru susţinerea propriei existenţe, neavând nicidecum în vedere pe om. Fiind însă o asemănare între viaţa omului şi a acestor fiinţe, între soarta sa şi a lor, el a căutat să intre în relaţie cu ele, imitând faptele lor sau dându-le ajutor în lupta pe care o duc contra puterilor întunerecului.

Astfel obiceiurile dela nuntă ale celor mai multe popoare primitive, sunt o imitaţie a căsătoriei cerului cu pământul, cum se învederează în furtună. Sărbătorile de primăvară ale tuturor religiunilor naturaliste, care reprezentau întoarcerea divinităţii

soarelui cu toate obiceiurile, care le însoțeau, erau nu numai ceva simbolic, ci se socoteau ca o participare reală la soarta divinității bune a vieții, ca serbarea triumfului ei asupra puterilor întunerecului și ca o încurajare la luptă, ca o venire în ajutor.

Și azi multe din triburile sălbatice cred că vin în ajutorul divinității soarelui și lunii — în timpul eclipselor — făcând sgomot infernal și aruncând săgeți în văzduh ca să sperie și să gonească puterile întunerecului, care sunt în luptă cu soarele și luna. Însăși culcarea și scularea din somn, e o imitare a culcării și scularii soarelui.

Sensul și scopul sacrificiului primitiv se reduce tot la acest punct de plecare. Sacrificiul primitiv nu e nici o încercare, sau mijloc de mituire, nici preț de răscumpărare, ci un ospăț comun al oamenilor cu zeii în care se pecetluește comunitatea și solidaritatea vieții și năzuinței unora și altora și de care nu e streină ideia întăririi și emulării zeilor în lupta lor susținătoare a lumii în contra puterilor rele.

De vreme ce lumina și viața ies întotdeauna, în natură triumfătoare asupra întunerecului și morții, puterile luminoase au fost considerate ca superioare față de ale întunerecului și ale morții și de vreme ce lumina și viața sunt mai prielnice și mai plăcute decât întunerecul și moartea, omul a trebuit necesarmente să înceapă a simpatiza cu puterile luminii, a căror luptă în contra întunerecului era și în folosul său. Și cum ar fi fost posibil ca în inima omului să nu se deștepte încrederea în aceste ființe atât de binevoitoare către el, să nu încolțească stima față de ele, să nu se nască dorința de a intra în legătură mai intimă cu ele și de altă parte de a nu fi cuprins de frică în fața puterilor incomparabil mai mari decât a sa, în cazul când făcea ceva care putea să le displacă? Din acest amestec de încredere, iubire, stimă și frică, s'a născut în om sentimentul de pietate către aceste ființe, cum din aceleași sentimente se încheagă sentimentul de pietate al fiilor către părinți.

De îndată ce omul a ajuns să privească cu încredere la aceste puteri înalte ca la protectorii săi, nevoile vieții l-au silit și determinat să se adreseze lor cu rugămintea de a-i veni în ajutor, ca unele ce sunt mai puternice decât el și aceasta au făcut-o chiar și în acele momente când fenomenul natural sau obiectul de care era legată existența lor nu se vedea.

Așà el invoacă ajutorul soarelui protector și noaptea; al cerului senin și în timp de furtună ș. a. m. d.

Cerând ajutor dela aceste puteri naturale și în momente când ele nu erau vizibile, omul a trebuit neapărat să presupună că ele îl pot auzi, că prin urmare pot fi de față și să-l ajute, chiar când lipsia fenomenul natural, elementul de care erau considerate până acì nedespărțite. Cu alte cuvinte, aceste puteri sunt de acum pentru conștiința omului mai presus de lumea materială și văzută, independente de ea, spirituale.

La concepțiunea spiritualității acestor ființe, cărora le putem da numele de acum de zei, pentrucă omul se află într'un raport de subordonare sau mai bine zis de dependență față de ele, a contribuit pe lângă acest motiv de ordine practică și un altul de ordine teoretică. Din observațiunile și reflecțiunile făcute asupra visurilor, halucinațiunilor, sincopei, delirului și altor stări sufletești similare, omul a ajuns la concluziunea că sufletul e ceva invizibil, superior corpului și deosebit de el. Progresul acesta realizat în cunoașterea de sine a omului, a trebuit să se aplice și în natură. Și acì s'a făcut deosebire între corpul și sufletul fenomenelor și elementelor naturii.

Corpul lor sunt însăși fenomenele sau elementele materiale sensibile, iar sufletul sunt acele ființe nemateriale, invizibile, superioare, care însufletesc natura și pe care omul le chiamă în ajutor la nevoe. De acum încolo adorarea se reduce numai la ele, nu și la elementele de care se considerau până aci legate. Numai din acest moment, din momentul în care puterile divinizate ale naturii fură privite ca diferite de elementele naturii și ca având o ființă spirituală, numai de atunci se începù diferențiarea conștiinței religioase la diferitele popoare sau mai bine zis triburi. Din acest moment avem aface cu Politeism, Animism, Fetișism, etc.

Desvoltarea acestor nouă forme de religiune din Naturismul primitiv e expusă mai departe într'o formă contra căreia puține se pot obiectà.

Hoekstra aduce o notă nouă și personală în concepțiunea Naturismului, prin faptul că el afirmă că greutatea principală în adorarea naturii nu trebue pusă — cum o face Pfleiderer — de partea fenomenelor fizice, ci în sufletul omului. Nu armonia ce s'a stabilit între om și natură, în baza socotinții că natura e

binevoitoare față de om și împărtășește până la un punct soarta lui, a făcut să se nască în sufletul omului religiunea, ci din contra, lupta lui cu natura, veșnicul conflict dintre dorințele, poftele și aspirațiunile sale deoparte și indiferența, amenințarea chiar în orice moment, cu primejdii din partea naturii, de altă parte.

Ca și toți ceilalți susținători ai Naturismului, Hoekstra pornește dela ideia că omul primitiv însuflețește întreaga natură, o populează cu ființe create de închipuirea sa, pentrucă n'o poate înțelege altfel.

Dar omul n'ar intră în nici un fel de legătură cu aceste ființe, dacă n'ar observa, că motivul purtării lor dușmănoase față de el n'ar fi dat de însăși purtarea lui față de ele. Ce-l face însă pe el să se creadă veșnic vrednic de dușmănia acestor ființe, scopul sau ținta mâniei lor? Nu motive raționale duc pe om la această ideie, nici cevă voluntar sau întâmplător, ci cevă absolut necesar, cevă dinaintea căruia omul nu se poate da la o parte, căci toate popoarele pământului adoră una sau mai multe divinități, fără să fi luat vreo înțelegere între ele și aceasta oricât ar fi de diferită în amănunțimi, în principiu coincide de minune. Faptul că omul are religiune fără să vrea, ca și silit, se explică numai din imposibilitatea sufletească în care se găsește el de a sta indiferent față de natura care-i amenință existența și a cărei ordine și dispoziție e așà fel că nu se împacă cu aspirațiunile sufletului omenesc. Acest cevà sufletesc, care conduce pe om cu necesitate la religiune, s'ar puteà numi „credința omului în valoarea ființei sale interne".

Pentrucă omul se crede cevà deosebit, de preț, scop al întregei lumi, de aceia se socotește vrednic de dușmănia ființelor din natură, și pentru a scăpà și asigurà cu orice chip prețioasa lui ființă, el intră în legătură cu acele misterioase și puternice ființe, se supune lor, le slujește și le respectă cum crede el mai nimerit. Aceasta ne-o dovedește, zice Hoekstra, revolta dramatică a sălbaticului împotriva naturii care-l amenință cu primejdii și credința aproape generală în Ordalii, precum și mitul grecesc despre Erinii, cari sunt cu mult mai vechi decât zeii olimpici.

In acest fel este expus Naturismul de cei mai de seamă susținători ai lui. Aci e locul să amintim și ce spuneam când am vorbit despre Fetișism, că pozitiviștii înțeleg prin fetișism

sau mai exact prin Fetișism naturalistic, ceiace expuserăm până aci sub numele de Naturism.

Critica.—După cum ușor se poate vedea din cele expuse, Naturismul cuprinde întreaga serie de faze prin care a trecut conștiința religioasă a omenirii. Chestiunea cardinală ce el își propune este însă origina religiunii. Ací numai aduce el soluțiunea sa aparte, pentrucă cele ce susține mai departe despre celelalte chestiuni privitoare la mersul desvoltării conștiinței religioase, se susține și de alte teorii.

Groso modo luat, Naturismul susține, că religiunea a început cu adorarea naturii. In această afirmațiune stă greșala fundamentală, proton psevdos, a acestei teorii.

Omul n'a putut îndumnezeì și adorà natura fără să aibă de mai înainte ideia de Dumnezeu, cum zice chiar unul din susținătorii Naturismului, Eduard von Hartmann: „Nu există religiune fără ideia de Dumnezeu; ideia de Dumnezeu este punctul de plecare conștient al oricărei religiuni" (Religion des Geistes, 6).

Când omul a avut dejà ideia de Dumnezeu și când și-a închipuit lumea ca produs sau manifestare a lui Dumnezeu, atunci a putut ușor să îndumnezeiască un fenomen, obiect sau agent natural, ori chiar natura întreagă, dar mai înainte de a fi avut această ideie, n'a putut să-și reprezinte nimic ca Dumnezeu. Indumnezeirea naturii este explicabilă după ce este dată ideia de Dumnezeu: „Ea nu este decât concretizarea, exprimarea într'o formă sensibilă și mai ușor de priceput, a ideii înalte, abstracte, de Dumnezeu".

Este adevărat că privirea naturii ajută desvoltării sentimentului religios, dar nu poate produce religiunea însăși. Insufleițrea naturii și popularea ei cu ființe analoage cu cea omenească, cum face Naturismul, nu este religiune, și nici nu poate conduce la religiune, ci este numai concepțiunea despre lume a omului simplu din toate timpurile, nu numai din cele primitive.

Dacă nu numim religiune faptul că copilul însuflețește și investește cu viață asemănătoare cu a sa toate obiectele din jurul-i, pentru ce am numì religiune acelaș fenomen observat la omul primitiv? Chiar dacă omul primitiv se roagă puterilor naturale personificate și le cere ajutor în nevoia sa — cum fac adesea și copiii față de lucrurile însuflețite de închipuirea lor

aceasta nu e numai decât religiune, pentrucă atârnă de felul relațiunii în care omul stă față de ființa căreia se roagă și al cărei ajutor îl imploră, pentruca fapta sa să poată sau nu merita numele de religioasă. Cum nu e religioasă fapta unui om, care se adresează altuia cu rugăminte, daruri și tot felul de făgăduieli, numai să-l ajute, tot astfel nu e religioasă — în cele mai multe cazuri — fapta omului, care se adresează cu rugăciuni, sacrificii, libațiuni, tot felul de practici magice, privațiuni, etc., către un spirit sau o putere naturală personificată, oricât de superioară ar fi ea cugetată. Numai când spiritul sau ființa căreia se adresează și-i cere ajutor, e socotită Dumnezeu, numai atunci fapta lui e religioasă, și a fi spirit sau putere naturală personificată, nu e tot una cu a fi Dumnezeu.

Aceasta se învederează din faptul că în Naturism și Fetișism toate lucrurile și fenomenele naturale pot fi obiecte de adorațiune, după cum și în Animism toată natura e plină de spirite, care ar puteà să fie adorate, dar numai unele din ele primesc de fapt adorațiune și de multe ori nu cele mai impunătoare. Aceasta pentrucă numai într'unele din ele găsește omul cevà, care le face să fie pentru el Dumnezeu. Dar ce este acel ceva?

Naturismul răspunde: „Asemănarea soartei acelor ființe cu a omului, interesul pe care ele se pare că-l poartă omului (Pfeiderer, Réville, Hartmann) sau dușmănia lor periculoasă existenții lui (Hoekstra)"; dar acest răspuns nu e satisfăcător mai întâi pentrucă în acest caz ar urma — cu necesitate — ca toate puterile naturale personificate să fie adorate, ceiace de fapt nu se petrece, și al doilea, pentrucă în fenomenele naturale, omul vede, după această concepțiune, ființe însuflețite sau produsul spiritelor și nimic mai mult, după cum noi vedem în natură forțe sau energii și nimic altcevà

Natura n'a înfățișat ochilor omului primitiv nici un D-zeu, ci el, omul, a luat cevà din sufletul său, l-a împrumutat unuia din acele fenomene socotit de el ca ființă supranaturală și l-a făcut astfel Dumnezeu. Dacă omul n'ar avea pe Dumnezeu în sufletul său, nu l-ar puteà găsì în nimic din natură. Cu multă dreptate zice în această privință, un scriitor, că: „Elementul substitutiv al religiunii este ceiace omul pune în natură, nu ceiace natura pune în om" (Fairbairn).

Fenomenul sau obiectul din natură, în care omul vede pe

Dumnezeu, trebue să se impună prin ceva simțului, spre a puteà fi Dumnezeu, dar îi va fi de fapt numai când i se va înfățișà în lumina revărsată asupra acelui obiect sau fenomen, din însuși sufletul său. Orice divinitate a început totdeauna prin a fi divinitatea cuivà. Religiunea nu s'a exprimat niciodată: „Există un Dumnezeu". Aceasta o spune filosofia, sau cel mult teologia, pe când religiunea a zis totdeauna: „Acesta este Dumnezeul meu".

Singură impresiunea făcută de unele fenomene naturale asupra omului primitiv, în mod neplăcut, cum susține Naturismul, nu l-a putut determinà pe acesta nici după multă trecere de timp, și după reflexiuni diferite, să zică despre vreunul sau mai multe din acele fenomene: „Iată Dumnezeul meu". Aceasta nu e cu putință, pentrucă omul incult ca și copilul, este indiferent față de frumusețile naturii. Pentru a vedeà sublimul și frumosul din natură, trebue o însemnată doză de experiență și un grad oarecare de cultură.

Dacă este adevărat că natura întreagă este un templu măreț al Dumnezeirii, și o carte în care pe toate paginile e scris cu litere de foc numele celui Atotputernic, nu e mai puțin adevărat că nu vede acest templu, nu poate cetì în această carte decât omul cult sau dejà religios, cu toate că toți muritorii petrec în interiorul templului naturii, cu toate că nu e nevoe să cunoști alfabetul spre a puteà cetì în cartea naturii. A fost, desigur, cevà în natură care a impresionat pe omul primitiv, dar acesta n'a fost frumosul și sublimul, ci ceiace erà neobișnuit, schimbător, curios și împreună cu aceasta ceiace a slujit la satisfacerea trebuințelor omului. Totuși neobișnuitul, curiosul din natură n'a putut în nici un caz aveà asupra omului astfel de influență ca el să facă din ele ființe de care să-și lege întru totul soarta sa, cu alte cuvinte, divinități. Aceasta pentru motivul ușor de priceput, că aparițiunea lor, numai când și când, firea lor ciudată și nestatornică nu ofereau nici o garanție că ar puteà fi de vreun folos omului, oricât de puternice ar fi fost. Tot astfel, ceiace a servit satisfacerii trebuințelor omului, n'a putut deștepta în suflet decât simțimântul satisfacerii momentane a trebuinței simțite și nimic mai mult. Pentruce ar fi simțit, de pildă un sălbatec, care-și potolea setea cu apă dintr'un isvor altceva decât câinele, care-l însoțea? Sau pentruce mâncând un fruct oarecare, ar fi simțit altcevà în sufletul său, decât maimuța,

care se hrănea cu acelaș fruct? Ivirea luminii de dimineață, n'a putut produce în sufletul său altă cugetare sau alt simțimânt, decât bucuria care o smit și o arată pasările prin cântecul lor.

Un raport, care să merite numele de religios, s'a putut stabili între om și ceiace a servit satisfacerii trebuințelor sale cu atât mai greu, cu cât e aproape imposibil de admis ca omul să fi personificat și acele lucruri, care ar fi servit la satisfacerea unora sau altora din trebuințele sale. Dacă întâlnim personificate și astfel de lucruri, desigur că aceasta s'a făcut pentru alte considerațiuni.

Dacă observarea aparițiunii și dispariținnii periodice a acțiunii, mișcării și formei corpurilor cerești au putut înrâuri asupra omului primitiv, pentrucă el și le-ar fi închipuit ca ființe cu existență și mișcare proprie, raportul în care s'a simțit el față de ele, n'a putut fi decât acela de a tinde să se alipească de ele, cum se alipește totdeauna cel slab de cel puternic, cum și cugetarea de-a le veni oarecum în ajutor. Dar chiar dacă această observațiune este întemeiată, totuși de adorațiune și de zei nu putea fi vorba încă, cum dealtfel recunoaște și Pfeiderer, care accentuiază acest lucru. Ființele acestea vor rămâne, pentru om, deapururi numai ființe superioare lui și mai puternice decât el și nimic nu le va îndreptăți să primească predicatul de „divine", oricât de mult s'ar chema în ajutor mitologia, care încă nu avea ființă în acele vremuri îndepărtate, la care se raportă Naturismul, oricât s'ar face apel la ajutorul din afară, de care omul simțeà trebuință în lupta cu elementele naturii.

Unele din ființele superioare păreau în adevăr favorabile omului și despre aceasta s'ar puteà ușor presupune că omul le-a dat un respect din ce în ce mai mult crescând, până ce a a ajuns aproape de adorațiune. Dar nici cu aceasta nu putem zice că s'a ajuns la religiune.

Nici respectul fără margini pe care-l presupune adorarea, nici deplina mulțumire internă, pe care o gustă și o caută sufletul în religiune, fie ea oricât de rudimentară, nu puteau fi cuprinse în poziținnea ce omul luà față de acele ființe superioare, pentrucă aluturi de ele stau multe altele rău voitoare și cu puteri destul de mari, pentru a nu se puteà supune și ascultà de cele dintâi.

Siguranța și mulțumirea sufletească, pe care o da cinstirea ființelor bune, erau împrăștiate de ființele rele. Și precum în

sufletului omului e luptă între înclinările și aspirațiunile bune, superioare, idealiste deoparte și cele josnice, rele, materialiste de altă parte; precum în natură alternarea fenomenelor plăcute și neplăcute are multă asemănare cu o luptă dramatică între două categorii de ființe cu caracter și intențiuni opuse, tot astfel și între ființele superioare ale omului presupus de Naturism, trebue să fi fost luptă, învrăjbire.

Caracterul acesta dualist al religiunii, la însăși origina sa, nu se potrivește însă câtuși de puțin cu aspectul ce trebue să fi avut religiunea în fașa ei — după concepțiunea naturistă.

Faimoasa intimitate și familiaritate dintre om și puterile supranaturale personificate, atât de mult trâmbițate de Naturism și care a condus cu pași repezi și siguri la religiune, nu poate fi decât un nume.

Istoria religiunilor întărește această concluziune, la care ajunserăm pe cale logică, prin aceia că nu ne înfățișează pe cei mai vechi zei ai cerului, pământului, soarelui, etc., așa de atrăgători și generoși cum îi presupune teoreticește Naturismul, ci ne desvălue în ființa lor, trăsături respingătoare, apucături egoiste, inimi crude, etc.

Felul cum puterile naturale personificate, care se bucurau de respectul omului, au ajuns divinități — în adevăratul înțeles al cuvântului — a căutat să-l explice Pfeiderer. Sufletul omului dorește și postulează o existență înaltă, absolut liberă și perfectă, ca întregire a naturii sale plină de lipsuri. Observarea lumii îi descopere această existență, ca o realitate obiectivă. Sufletul năzuește să se ridice mai presus de marginele simțurilor. Constatarea în lume a unei existențe mai presus de ea, a unei ființe spirituale, satisface această năzuință. Sufletul caută o putere supranaturală, adică liberă de imperfecțiunile omenești și liberatoare. Cunoașterea lumii îi face cunoscut acea putere. Această căutare și aflare în lume a unei puteri supranaturale, spirituale, înrudite cu omul, dar și superioară lui și prin aceasta întregitoare, este începutul religiunii.

Oricât de înzestrat sufletește ne-am închipuì pe omul primitiv al Naturismului, totuși nu se poate admite, că el a fost capabil de sentimente atât de delicate, și de exprimarea lor într'o formă logică atât de corectă, cum o presupune Pfeiderer, care recunoaște omului primitiv numai „închipuirea presimțitoare" (instinctivă, oarbă), drept orice zestre intelectuală. De asemenea

acte sufletești au fost capabili abia puțini filosofi și oameni pioși, în decursul veacurilor și a atribui aceasta locuitorului peșterilor sau al palafitelor de acum șase sau șapte mii de ani, e desigur o iluziune, dacă nu o sfruntare a adevărului.

Inchipuirea instinctivă, oarbă, nume sub care trebue să înțelegem toate funcțiunile sufletești încă nedesvoltate ale omului primitiv nu putea zămisli niște acte sufletești atât de înalte și spirituale cum sunt cele pe care le ia Naturismul drept punct de plecare pentru explicarea originii religiunii.

Formele speciale în care expun Naturismul, Max Müller și Eduard von Hartmann, nu se deosebesc în fond de schema generală a Naturismului și nu scapă criticii ce s'a adus aceleia.

Henoteismul sau Catenoteismul e, după însăși expunerea lor, ceva mai târziu. In el găsim noțiunea de mai multe divinități, pe când la ideia de divinitate, de cea dintâi divinitate — am putea zice — s'a ajuns și după ei tot prin observarea și însuflețirea naturii.

Henoteismul sau Catenoteismul, deși nu se referă direct la cehstiunea originii religiunii, totuși, pentrucă ací este locul să vorbim de el, se explică foarte ușor pe cale psihologică. Omul are o predilecțiune pentru exagerarea valorii lucrului cu care se ocupă, cu a persoanei pe care o cultivă într'un moment dat. Chiar când e conștient că alături de acel lucru sau persoană sunt altele superioare, el totuși vorbește astfel de lucrul ce-l preocupă pe el, dă astfel de calificative persoanei pe care o cultivă, că s'ar părea că ele sunt unice în felul lor, că cevà mai înalt, mai de valoare nu există.

De această ușoară formă de egoism nu sunt scutiți nici cei mai culți oameni, decât dacă-și dau bine seama, în fața fiecărei acțiuni, de înclinarea aceasta firească a inimii omenești și se înarmează în contră-i cu toată energia. Pentru oamenii inculți ai vremurilor vechi și mai ales în materie de religie, în care antropomorfismul aveà atunci un rol mult mai mare ca azi, neutralizarea acestei înclinări sufletești erà cu neputință.

Din această cauză, fenomenul descris de Max Müller sub numele de Henoteism, îl întâlnim într'o formă mai mult sau mai puțin pronunțată, în toate religiunile, iar nu numai la vechii indieni, cum a susținut el, și nu e o formă specială de religiune, ci numai un fenomen nedespărțit de religiune.

Mai importantă și mai originală este concepțiunea lui

Hoekstra, care reduce, după cum ştim, originea religiunii la conştiinţa omului despre valoarea deosebită a fiinţei sale şi la conflictul ce se naşte din această cauză, între om şi lume.

Dar şi concepţiunea lui se loveşte de obiecţiuni puternice. Mai întâi conflictul între omul primitiv, conştient de valoarea deosebită a fiinţei sale şi natură, e luat într'o formă prea pronunţată, cum de fapt nu putea fi.

Apoi, omul conştient de superioritatea sa faţă de firea înconujrătoare, ar fi chemat în ajutor fiinţele din natură — superioare lui — numai ca nişte tovarăşi de luptă, pe care i-ar fi stimat fără ca să se înjosească şi umilească prea mult în faţa lor. Aceasta mai întâi pentrucă o umilire prea mare ar fi jignit mândria omului şi ar fi fost în contrazicere cu ideia despre deosebita lui valoare şi al doilea, pentrucă oricât de superioare sieşi şi le-ar fi închipuit el pe aceste fiinţe, nu şi le puteà închipuì ca atotputernice, pentrucă vedea foarte bine că şi puterea lor era mărginită. Un astfel de raport, însă, al omului faţă de una sau mai multe fiinţe superioare, nu este în nici un caz religiune.

Dacă omul şi-ar fi reprezentat unele fenomene din natură ca fiinţe cu puteri mărginite şi s'ar fi simţit în existenţa sa cu totul condiţionat de ele, dar ar fi avut pe lângă asta, cum presupune Hoekstra şi conştiinţa absolută a dreptului său de viaţă, atunci cu greu s'ar fi plecat în faţa acelor fiinţe şi le-ar fi cerut ajutor împotriva naturii, căci ştia bine că atât natura cât şi el şi raportul în care se află cu natura, sunt opera lor. Atunci ar fi fost mai firesc ca omul să se răscoale în contra lor, să li se opună cu îndârjire, ca un alt Prometeu şi astfel în loc de religiune, de adorarea divinităţilor, să se nască un războiu disperat între oameni şi zei.

Insfârşit, dacă scopul adorării zeilor este numai asigurarea existenţii omeneşti şi a satisfacerii dorinţelor, poftelor, aspiraţiunilor, atunci ar urmà, în chip firesc, ca religiunea să dispară încetul cu încetul, pe măsură ce omul cunoaşte natura şi ajunge la convingerea pe care o dă ştiinţa, că totul se dirijează după legi mai mult sau mai puţin stabile. Această observaţiune s'a făcut încă de mult, din timpurile vechi, de învăţaţii unor popoare, ca de p. ai Grecilor, şi cu cât ne apropiem de timuprile moderne cu atât mai mult se înmulţesc şi se aprofundează aceste observaţiuni, fără ca totuşi dispariţiunea religiunii să fi mers mână în mână cu ele.

IPOTEZELE NATURALISTO-EVOLUȚIONISTE.

Expunere.—Cu privire la chestiunea noastră, naturaliștii au emis o mulțime de ipoteze, care ocupă întreaga linie dela ipoteza extremă a sofiștilor că: „religiunea este o simplă iluziune a minții omenești, o fantomă, o nălucire", și până la ipotezele teiste cele mai curate. Noi nu ne vom opri însă decât la câteva din ele, la acelea care sunt mai importante, care sunt, sau mai bine zis par a avea o notă de originalitate în ele și care numără și mai mulți susținători în rândurile naturaliștilor.

Ipoteza cea mai trâmbițată de naturaliști, este ipoteza că religiunea nu este un fenomen psihic propriu numai omului, ci e ceva comun și animalelor, cu singura deosebire că la om ea se găsește pe o mai înaltă treaptă de desvoltare.

Cunoscutul istoric și etnolog german Caspari, în opera sa: „Kulturgeschichte der Menschheit" și scriitorul francez Guyau, în „Irreligion de l'avenir" s'au făcut ecoul acestor idei naturaliste.

Pentru Caspari, chestiunea că și animalele au religiune, e așa de limpede și de sigură, că o afirmă în mod a priori. Germenul religiunii rezidă — după el — în acele mișcări ale sufletului animalelor, care se aseamănă mai mult cu ale omului. La animalele din ordinul rozătoarelor este o astfel de dragoste între membrii aceleiași familii, încât aceasta poate fi considerată ca morală, mai ales față de imorala nepăsare a animalelor feroce pentru semenii sau chiar pentru progenitura lor. Cât despre îngrijirea și iubirea ce maimuța arată puiului ei, aceasta este o adevărată educațiune morală, zice Caspari. Din sentimentele de dependență, de ascultare, de simpatie și mulțumire ale bine-crescutului puiu de maimuță față de mama lui, din iubirea maimuții mame pentru puiul său, și din sentimentele de iubire reciprocă între membrii ordinului primatelor, la care cu timpul poate s'au mai adăogat alte motive, s'a născut religiunea.

Să ascultăm pe însuși Caspari cum pledează această cauză: „Dacă animalele au desvoltat prin îngrijire și reciprocitate educativă familiară un cerc de sentimente de natură bună sau rea, cu atât mai ușor și într'un mai înalt grad a desvoltat omul prin reciprocitatea dintre membrii familiei acest cerc de intime, profunde, sentimente, care cuprind în sine cele mai adânci emoțiuni ale sufletului alături de câteva asemenea emo-

ţiuni răutăcioase. Aci în cercul restrâns al vieţii familiare, se formează înrâurirea îngrijirii şi iubirii de copii, acea dependenţă religioasă şi acea dragoste de aproapele, din care încoltesc mii de sentimente morale şi fapte generoase. Aci se pune prima temelie a acelei adânci pietăţi religioase şi se deşteaptă mintea copilului către acea sublimă temere amestecată cu iubire şi către acea fructuoasă dependenţă şi respect religios, pe care noi, — în chip firesc — le simţim faţă de bătrânul înţelept, de tată şi de acel distins, înalt protector al cercului în care suntem înglobaţi şi care se numeşte stat".

Dar să vedem, cum privesc chestiunea naturaliştii înşişi. Să ascultăm mai întâi pe Darwin. Darwin îşi dă toate silinţele să facă din sistemul său evoluţionist un sistem de filosofie naturală şi ca atare să explice, după principiile evoluţioniste, şi origina religiunii şi desvoltarea ei. El spune că religiunea este una din cele mai înalte apariţiuni, sau fenomene ale vieţii sufleteşti a omului şi rezultă din concursul diferitelor puteri sufleteşti, însuşiri şi afecte ca d. p.: curiozitatea, mirarea, frica, atenţiunea, speranţa, etc. Religiunea formează totuşi atât de puţin o deosebire fundamentală între lumea animală şi om ca ori şi care altă însuşire sufletească; adică nici una. Toate acele însuşiri şi facultăţi al căror produs este religiunea sunt comune şi mamiferelor superioare într'un grad mai mare sau mai mic şi numai desvoltarea lor mai înaltă la om, duce la credinţa religioasă.

„De îndată ce importantele facultăţi ale imaginaţiunii, mirării şi curiozităţii se desvoltă în conexitate cu facultatea de a cugeta, omul căută — în mod automat — să înţeleagă ceiace se petrece în juru-i şi să reflecteze asupra propriei sale existenţe".

In special însuşirile morale, desvoltate în mare grad la animalele superioare sunt — după Darwin — acelea care în desvoltarea lor mai departe produce în om religiunea: „Sentimentul respectului religios este, zice el, complicat într'un mare grad, de vreme ce constă din iubire, complectă supunere faţă de un sublim şi misterios ceva, dintr'un puternic sentiment de dependenţă, frică, adoraţiune, speranţă şi poate, şi din alte elemente. Nici o fiinţă n'ar fi putut face experienţa unei atât de complicate emoţiuni psihice, până ce facultăţile sale intelectuale şi morale n'ar fi fost desvoltate, cel puţin până la un punct de înălţime medie. Cu toate acestea observăm un fel de apropiere

de această stare sufletească în iubirea sinceră a câinelui, care vede pe stăpânul său, iubire care este unită cu deplină supunere și poate și cu alte sentimente. Purtarea câinelui, care vede pe stăpânul său după un timp mai îndelungat și, cum pot adăoga, a unei maimuțe la întoarcerea la îngrijitorul ei iubit, este foarte diferită de-acea purtare, pe care animalele o au către semenii lor. In acest caz din urmă, bucuria pare mai mică și sentimentul de egalitate se arată în toate mișcările".

Afirmațiunile lui Darwin, cu privire la origina religiunii sunt prea generale și lipsite de preciziune, deaceia în baza lor unii s'au crezut în drept să tăgăduiască dreptul de existență al oricărei religiuni; iar alții au ajuns la un spiritualism mai mult sau mai puțin curat și cu aceasta la recunoașterea și admiterea religiunii.

Intre cei dintâi putem număra pe materialiștii Büchner și Vogt, și mai ales pe Ernst Haeckel și școala lui. Să ne oprim puțin la Haeckel și să vedem ce zice el.

Ideia de Dumnezeu, ca ființă personală, creatoare a lumii, pronietoare, etc., este o superstițiune, pe care știința are datoria să o desrădăcineze. Dacă poate fi vorba de religiune, atunci prin ea trebue să înțelegem religiunea naturală, adică cunoașterea teoretică a universului, a vieții lui și a spiritului, care o pătrunde. Aceasta singură stă în armonie cu adevărurile cunoscute pe calea empirică.

Toate faptele și fenomenele naturii cunoscute sub auspiciile științei, ne încredințează că lumea întreagă are o unică temelie și anume unitatea perfectă a naturii organice și anorganice. Intreaga natură este însuflețită, sau pătrunsă de un spirit dumnezeesc: de lege, de necesitate.

Nu există materie fără acest spirit, după cum nici spirit fără materie. Admițând unitatea întregii naturi și a spiritului dumnezeesc, care lucrează în ea, pierdem ipoteza de un Creator personal, câștigăm însă în locu-i ideia fără îndoială mai înaltă și mai perfectă de un spirit dumnezeesc, care pătrunde și umple totul.

Critică.— Că concepțiunea lui Haeckel despre lume nu e măcar panteistă, cum îi place lui să creadă, ci curat materialistă, o poate ușor observa oricine, căci ceeace numește el spirit dumnezeesc, e ceva cu totul impersonal: legea necesitatea; iar că religiunea materialistă închipuită de el, ca și orice altă

religiune de acest fel nu satisface sufletul omenesc şi degenerează în absurdităţi, când e vorba să fie expusă în amănunte, o dovedesc cu prisosinţă caricaturile la care a ajuns religiunea monistă a lui Haeckel, care întrece în absurdităţi şi pe a lui Auguste Comte.

Tot astfel şi afirmaţiunea că religiunea este cunoaşterea teoretică a universului, este falşă din temelie.

Expunere.— Intre cei care au ajuns de la Darwinism la spiritualism am putea cita pe: Russel Walace, Richard Owen şi Baumgärtner. Russel Walace a formulat şi susţinut cam în acelaş timp cu Darwin, dar cu totul independent de el, teoria selecţiunii. Căutând să-şi dea seama de puterea ascunsă care stă la bază tuturor legilor, care guvernează viaţa, el se exprimă:

„Că nu este imposibil ca orice putere să fie manifestarea unei voinţe şi că prin urmare universul nu e numai dependent de voinţa unor inteligenţe superioare sau a unei unice inteligenţe supreme, ci e în realitate această voinţă“ (Aci e panteist).

R. Owen zice: „O desvoltare naturală prin cauze secundare, pe calea încetelor procese fizice şi organice în lungi perioade de timp se poate admite foarte bine ca produs a unui spirit a toate ordonator“.

In fine Baumgärtner: „In natură se găsesc şi puteri individuale care lucrează după puterile naturii, dar care fac şi câte ceva după propria lor e chibzuinţă, precum: paienjenii, furnicile, albinele, etc. Această primă constatare nu duce la Panteism, ca unul ce reduce ideia de Dumnezeu la totalitatea puterilor din univers, ci la un rezultat opus. Dacă pe lângă furnici, albine, etc...., admitem şi puteri care-şi au origina în organizaţiuni superioare şi chiar în sisteme întregi de lumi, atunci trebue să căutăm mai departe cauza a tot ce se vede, de vreme ce aceste puteri sunt legate de anumite organisme, şi acestea la rândul lor au nevoe de astfel de puteri spre a se naşte... Cu chipul acesta ajungem la nişte puteri sau la o putere, care nu mai poate proveni dintr'o organizaţiune, adică ajungem la o cugetare şi la o putere primitivă“.

Exemplul lui Baumgärtner, şi ca el cugetă astăzi mulţi naturalişti — ne arată că putem admite ideia de Dumnezeu ca creator al lumii, fără să contestăm vreunul din rezultatele sigure la care au ajuns ştiinţele naturale. Admiţând că Dumnezeu

e creatorul lumii, e ușor să admitem că tot el a sădit în inima omului și sentimentul religios.

Critică.— Un lucru rezultă din afirmațiunile naturaliștilor, cari afirmă și susțin că religiunea se găsește în stare embrionară și la animale și anume, că atotputernica evoluțiune — cuvântul magic al naturalismului modern — este sânul de mamă în care s'a adăpostit și în care a crescut religiunea; că dupăcum nimic în lume nu se poate naște și desvolta, desăvârși și pieri, tot astfel și religiunea.

Legea universală a evoluțiunii nu admite excepție pentru religiune. Și după cum, mai departe, origina ei animalică și desvoltarea ei treptată până ce a ajuns în sufletul omului la formă superioară, care primește numele de religiune, în sensul propriu al cuvântului, este dominată de legea evoluțiunii, tot astfel și desvoltarea ei ulterioară în sânul marilor individualități colective, care formează omenirea, se face tot sub regimul aceleiași legi a evoluției.

Este de prisos a stărui mai mult asupra respingerii acestei nedocumentate afirmațiuni, care formează esența ipotezei naturaliste. Evoluționismul cu toată importanța ce i s'a atribuit și sgomotul ce s'a făcut în juru-i, este azi părăsit de cei mai mulți și mai renumiți naturaliști.

Dacă cuvintele „evoluțiune și evoluționism" n'au încetat să existe, ele nu mai au totuși în gura naturaliștilor aceiași semnificațiune pe care o aveau nu mai mult decât acum 30 de ani. De unde evoluțiunea era atunci considerată ca o lege universală și absolută, astăzi nu este decât ceva parțial și foarte relativ (Dr. G. Wolff: Beiträge zur Kritick der Darwinischen-Lehre — Leipzig 1898).

Fiasco pe care l-a dat evoluționismul în Zoologie, Botanică și Biologie în genere și mai ales în aplicarea sa la Istoria omenirii, a fost necesarmente urmat și de fiascul pe tărâmul religios moral. Putem zice chiar, că pe acest din urmă teren e mai complect decât pe celelalte. Dacă cumva poate fi vorba și în religiune de evoluțiune, apoi aci — după însăși expresiunea unui partizan al evoluției, după afirmațiunea lui Paul Oltramare, la congresul de Istoria religiunilor dela Paris, din anul 1900, în religiune — nu poate fi vorba decât de un evoluționism cu totul aparte, sui generis, decât de evoluționismmul unui organism cu legea sa proprie de desfășurare. Toate consturcțiile

evoluționiste încercate până acum pe terenul religios, s'au dovedit, după afirmațiunea aceluiași învățat, că nu se pot aplica decât numai în parte, sau în chip artificial la faptele pe care ele trebue să se bazeze în mod general. Așa că putem zice cu Oltramare, că religiunea în totalitatea sa și mai ales în fazele ei superioare, dacă nu e în afară de legile schimbării, e în afara, cel puțin de evoluțiune.

Aceasta în genere și pe scurt despre evoluțiune, de care vom avea ocaziunea să vorbim mai în extens, când vom expune și combate materialismul.

Să ne oprim un moment acum și asupra aserțiunii care zace la temelia ipotezei naturaliste, că adică religiunea e ceva comun și animalelor.

Este incontestabil că sentimentele de dependență, recunoștință, simpatie, etc., care stau la baza religiunii, se găsesc într'un grad mai mic și la unele specii sau genuri de animale superioare. La animale însă, ele n'au nimic religios în sine, de vremece sentimentele singure nu pot forma religiunea. Pentruca aceste sentimente să capete coloritul religios, trebue să stea în legătură cu ideia de ființe supranaturale, ideie de care să fie dominate, de la care să pornească și către care să se întoarcă ca la un centru de gravitate. Cât timp ele se raportă numai la obiecte din lumea fizică, sau mai exact din sfera naturalului, nu pot fi considerate ca coeficenți religioși.

Dependența slugii de stăpânul său, a copiilor de părinți recunoștința pe care bolnavul o arată medicului său trupesc sau sufletesc, care l-a vindecat de o boală oarecare, sau în genere, oricine a fost ajutat în vre-un fel binefăcătorului sau binefăcătorilor săi, simpatia sau iubirea cea mai desinteresată și mai largă a omului pentru semenii săi, și orice alte sentimente de acest fel, nu pot purta numele de religiune, cât timp nu vor avea ca punct de plecare ideia de divinitate, și animalul care nu poate concepe noțiuni abstracte, care nu se poate ridica mai presus de lumea sensurilor, nu va putea ajunge niciodată la noțiunea de supranatural, de divinitate și prin urmare de religiune, oricât de desvoltate ar fi la el sentimentele de simpatie pentru semenii lui și instinctul social, oricât s'ar arăta de recunoscător către cei ce i-au făcut vreodată bine.

Chiar Caspari și Darwin mărturisesc că sentimentele citate de noi n'au putut da naștere ele singure religiunii, ci la ele

s'au mai adăogat poate și alte elemente (Darwin) sau motive (Caspari). Ei bine, aceste elemente noi, în plus, față de sentimentele aflate la animale, se găsesc numai în om, rezidă în firea sa spirituală, cugetătoare și constituesc între om și animal nu o simplă deosebire de grad, ci o deosebire de esență, de natură, așa că puntea de trecere dela una la alta lipsește cu totul. In virtutea acestei deosebiri, omul oricât ar sta de jos pe scara intelectuală, are religiune și animalul, oricât de sus ar sta pe această scară, nu poate ajunge la concepțiuni religioase, după cum creerul a milioane și miliarde de câini, cai, elefanți și maimuțe, care au existat de când e lumea și vor exista cât va fi lumea, n'a fost și nu vor fi niciodată în stare să conceapă o cugetare de care este capabil — între oameni — chiar cel de pe cea mai înapoiată treaptă culturală.

Intre om și între animal este aceiași deosebire în privința religioasă, ca între ființa vie și între reprezentarea ei statuarică: Statuia poate semăna perfect cu prototipul său, dar are un singur defect, pe care artistul nu-l poate corige: îi lipsește viața. Tot astfel și omul și animalul au viață psihică, sunt înzestrați cu senzuri, dar animalul nu poate vorbi, raționa, avea idei abstracte, și religiune.

Insuficiența ipotezei naturaliste o recunoaște chiar Caspari în multe privințe, pentru care se vede nevoit să recurgă la o mulțime de conjecturi, care nu se pot susține. Așa d. p.: el recunoaște că ființa religiunii constă tocmai în sentimentul de dependență față de puterile supranaturale și cu toate acestea concede că animalele, în care vrea să găsească rădăcinile religiunii n'au nici un interes pentru puterile naturii, necum pentru forțe supranaturale. Cum aveau să ajungă ele atunci la religiune?.

Caspari încearcă să umple acest gol, susținând că la început nici omul nu s'a gândit la puterile naturii, ci că trăia mărginit numai în lumea imediată a sensurilor sale. Aceasta însă n'o poate dovedi, și dacă l-am crede, fără s'o dovedească, atunci îi facem imposibilă orice explicare a originii religiunii, căci dacă ființa religiunii constă în sentimentul de dependență față de puterile naturii, considerate ca supranaturale și omul n'a dat acestora nicio atenție, cum s'a născut religiunea?

De-altfel Caspari recunoaște singur superioritatea omului față de animal, afirmând că omul primitiv a avut față de animal

prerogativă, că între sentimentul iubirii de sine şi aproapele domnia un însemnat echilibru. Cu aceasta însă el face o săritură dela animal la om, stabileşte între amândouă o diferenţă, care nu armonizează cu teoria naturalistă despre origina animalică a omului.

Dar şi cu acest început făcut, el nu poate explica mai departe desvoltarea religiunii, pentrucă în sentimentele sociale, observate şi la animale, nu e, după însăşi afirmaţiunea lui Caspari, nimic religios. Aşa dar ipoteza naturalistă nu poate explica ceiace-şi propune.

Expunere.— A doua ipoteză naturalistă mai însemnată este aceea, care pune origina religiunii în frică. In vechime Epicur la Greci, şi Petroniu şi Lucreţiu la Romani, au susţinut aceasta. De la Petroniu avem celebrele cuvinte păstrate de Lucreţiu: „Primos in orbe Deos timor fecit" dela care avem şi urmă toarele versuri:

„Unde etiam nunc et mortalibus insitus horror,
Qui delubra deum nova toto suscitat orbi"

Aceiaşi idee o exprimă şi literatul francez Crebillon, în opera sa Xerxes, prin aceste cuvinte:

„Un coeur comme la mien est au desus des lois;
La crainte fit les Dieux, l'audace a fait les rois".

In secolul XVIII, filosoful englez David Hume (1778) reia această ideie şi se sileşte să argumenteze că nu idei sau sentimente înalte, curate au condus la religiune, ci năzuinţa, interesată a omului după satisfacerea instinctelor sale şi teama că fără recunoaşterea şi adorarea unor fiinţe superioare, în stare de a-i satisface această năzuinţă, toate sforţările făcute de el, ar rămâne zadarnice.

Acelaş lucru l-am făcut şi enciclopediştii francezi în tendinţa lor de a răsturna religiunea pozitivă; iar în veacul trecut Schopenhauer, Strauss, Büchner, fără a mai aminti pe alţii, au fost campionii acestei idei.

„Nevoia, zice Schopenhauer, teama şi nădejdea conduc pe om la plăsmuirea de fiinţe personale, cărora să se poată ruga. Dacă zeii sunt la început mai mulţi, cu timpul se reduc la unul, din cauza trebuinţii de a pune consecinţă, ordine şi unitate în cunoştinţe. Esenţialul este impulsul omului îngrozit, de-a cădea cu faţa la pământ şi a implora ajutor. Pentruca inima să simtă uşurarea ce dă rugăciunea şi mângâierea ce de-

curge din nădejde, mintea trebue să-i inventeze un Dumnezeu, nu însă contrariul, pentrucă adică mintea sa a ajuns în mod logic la ideia de Dumnezeu, de aceia se roagă".

Critica.— Insuficiența acestei ipoteze se vede dela distanță, ca și a celei precedente. Este netăgăduit că teama de evenimentele naturale, înfiorătoare, poate deștepta în sufletul omului religiozitatea. Să ne amintim numai de cazul lui Luther, care-și părăsește viața sburdalnică și plină de plăceri, pe care o ducea ca student, pentrucă un prieten al său a fost lovit de trăsnet la vânătoare.

Nenorocirile în genere au efectul de a apropia pe om de Dumnezeu, de a-i îndrepta gândurile către El și împlinirea poruncilor Lui. Dovadă clasică sunt poporul Israil pe vremea judecătorilor și poporul românesc în timpul năvălirilor barbare și al dominațiunii turcești.

„Nevoia te învață să te rogi", zice un proverb german. Dar teama, nevoia, nenorocirea, pot în adevăr să deștepte în om religiozitatea, când ea este deja în suflet, când e numai amorțită, adormită, însă ca să conducă pe om și mai ales să fi condus pe primul om sau pe primii oameni, la ideia de Dumnezeu și religiune, nu se poate.

Chiar dacă omul ar fi avut deja ideia de Dumnezeu, totuși teama singură nu l'ar fi putut determina să se pună în acel raport față de divinitate, care poartă numele de religiune. Unei persoane care-ți inspiră numai teamă, în a cărei inimă știi că n'are loc decât răutatea, nu îndrăsnești să te adresezi. Trebue să ai cel puțin o mică rază de speranță, că acea ființă va fi bună, îndurătoare, că-ți va asculta rugămintea, ca să poți să-ți iei îndrăsneala de a te adresa ei. Trebue dar și alte sentimente pe lângă cel de frică, ca să poți explica pe cale naturală raportul omului cu divinitatea fără ca prin ele să poți explica vreodată însăși conceperea noțiunii de divinitate.

Dacă religiunea și-ar avea origina în frică, atunci ar trebui să observăm că omul are religiune numai în momentul de frică, de spaimă, dar nu totdeauna. Ar trebui să vedem pe omul sălbatic, adorând numai lucrurile și fenomenele înfiorătoare din natură, iar nu obiectele indiferente, ca o piatră, scoică, un baston, un animal puțin fioros, etc., după cum întâlnim în fetișismul popoarelor sălbatice.

Dar e ceva cu totul greșit în această ipoteză: afirmațiunea

tacită, că omul primitiv şi sălbaticii sunt foarte fricoşi, că afectul fricei domină întreaga lor viaţă, căci altfel ar trebui să se pună pe seama altui afect sau ordini de idei naşterea religiunii. Antropologii şi cei care au avut prilejul să trăiască în atingere cu sălbaticii şi să-i cunoască, ne spun însă contrariul.

Intemeiat pe aceste constatări, apologetul german Bettex, scrie relativ de această chestiune, următoarele: „Sălbaticii şi oamenii primitivi, exceptând numai unele triburi degenerate, stau individual faţă de natură cu mult mai mult curaj şi independenţă decât moleşitul şi laşul om civilizat de azi. După cum Biblia ne descrie pe un Cain şi Lamech şi pe oamenii dinainte de potop ca plini de îndârjire sălbatică, tot astfel şi cele mai vechi poeme ale omenirii, ca d. p. ale barzilor celtici, Saga islandeză, cântecul Niebelungilor şi al lui Gudrun, ori legenda lui Fritjof, precum şi Iliada şi Odiseia, în scurt toate vechile poeme, cuprind nespusă dragoste de viaţă şi natură, curaj sălbatic şi neînfrânt, plăcere de a luptă chiar şi împotriva elementelor, curaj în faţa morţii şi drag de viaţă, cu atât humor miezos, sănătos, câte odată dureros, de cele mai multe ori vesel, încât noi oamenii moderni, fricoşi şi prevenitori, robi învăţaţi de cabinet, oameni de birou şi salon, suntem cu totul mici faţă de aceşti viteji, faţă de acel rege Ragnar Lodbrog, care, în turnul cu şerpi, compune un imn mândru, şi moare cântând în chinuri grozave, în faţa acelor Wikingeri, cari strigă de bucurie în mijlocul iernii, al grozăviilor oceanului şi viscolului polar şi mai bucuros mor decât să lase lopata din mână; în faţa acelor bătrâni războinici, cari ca regele King, cu surâsul pe buze îşi spintecă pieptul, pentru a scăpa de rug şi a se arătă demni de Wathala şi Walküre“ (Natur und Gesetz).

Istoria chiar, care vorbeşte numai despre popoarele cu un trecut oarecare, de acelea care au ajuns la un oarecare grad de civilizaţiune, ne arată că întotdeauna popoarele sălbatice au fost mai puţin fricoase.

Răspunsul dat de Sciţi trimişilor lui Alexandru cel Mare, ilustrează aceasta pe deplin: „Noi nu ne temem decât de cer, să nu cadă peste noi, şi de pământ, să nu se scufunde cu noi“.

Marele medic grec, Hippocrates, a cunnoscut acest adevăr, căci el a zis: „Pentru cel care trăeşte potrivit naturii, nu-i nimic înfricoşător“, şi omul primitiv, ca şi sălbaticii, trăeşte nu numai în mijlocul naturii, ci şi conform naturii. Teama este un

sentiment cu totul independent de religiune. Ea se poate în adevăr asocià cu religiunea. Deşi în natură sunt destule evenimente, care pot îngrozì pe om, dar singure n'au putut mişcà şi impresionà pe om aşà de mult, ca ele să dea naştere religiunii.

Dacă omul primitiv seamănă cu copilul, atunci şi impresiunile lui au trebuit să aibă acelaş caracter mixt pe care-l au ele la copil. Copilul e fricos, dar şi încrezător în acelaş timp. Cum dar pe omul primitiv l-ar fi influenţat în chip exclusiv numai o categorie de fenomene din natură, cele înfricoşătoare, pentru ca numai lor să-şi datorească religiunea origina sa? Dacă frica ar fi originea religiunii, atunci ea ar fi trebuit să dispară pe măsură ce omenirea s'a civilizat.

Cei mai religioşi oameni, martirii, ar trebuì să fie cei mai fricoşi. Frica religioasă e apoi de altă natură decât este frica fizică. Cea dintâi e edificatoare, înălţătoare, e un afect stenic, care adică sporeşte puterile omului, pe când cea de a doua face pe om să-şi piardă cumpătul, să n'aibă încredere în puterile lui, e un afect astenic.

IPOTEZELE RAŢIONALISTE.

Ipotezele numite raţionaliste, susţin că religiunea e o invenţiune conştientă a minţii omeneşti. Avem mai multe ipoteze raţionaliste:

A. Ipoteza raţionalismului istorico-pragmatic.

Expunere.—Aceasta explică origina religiunii în două feluri: ca invenţiune a preoţilor şi ca invenţiune a oamenilor de stat. După prima afirmaţiune, religiunea ar fi luat naştere în chipul următor: Preoţii au căutat să speculeze neştiinţa mulţimii şi să-şi asigure dominaţiunea asupra tuturor claselor sociale. In acest scop, ei au profitat de cunoştinţele ce aveau despre lucruri şi întâmplări din natură, pe care nu le cunoşteau toţi contimporanii lor. Toate lucrurile şi întâmplările extraordinare din natură şi mai ales pe cele îngrozitoare, ca unele ce puteau să inspire mai multă frică celor ce nu cunoşteau adevăratele lor cauze, ei le-au atribuit unor fiinţe plăsmuite de fantazia lor, dar fără urmă de realitate.

Când oamenii au luat drept bune aceste minciuni ale preo-

ţilor, atunci aceştia au încercat să facă să se creadă că ei stau în legătură cu acele fiinţe nevăzute şi puternice, le cunosc mai dinainte planurile şi intenţiunile şi pot intervenì, ca să fie favorabile muritorilor cari recurg la intervenţia lor, a preoţilor.

Astfel s'a născut religiunea, care a luat în urmă diferite forme, după timp şi împrejurări. Pentru susţinerea acestei afirmaţiuni se invoacă istoria, care ne arată că toate popoarele vechi au fost guvernate mai întâi de preoţi şi numai mai târziu a fost înlăturată domnia lor şi înlocuită cu a regilor ostaşi.

Critică.—E netăgăduit lucru, că istoria ne vorbeşte de dinaştii de preoţi la începutul fiinţării ca stat a multor popoare din vechime ca d. p. Egiptenii, Asiro-Babilonenii, Fenicienii, Galii ş. a. În istoria multor popoare preoţii au jucat iarăş un rol foarte însemnat. Aşa, d. p., în istoria Romanilor şi a neamurilor germanice în vechime, precum şi în istoria tuturor popoarelor din apusul Europei în timpul evului mediu. Acelaş rol precumpănitor îl au şi astăzi preoţii la triburile sălbatice, mai ales la cele din Asia nordică şi din Australia, şi nu greşim dacă afirmăm aceasta şi despre popoarele din apusul Europei la care domneşte catolicismul, precum în Spania, Franţa, Germania sudică, Elveţia şi Italia. E apoi foarte adevărat şi istoria ne arată şi aceasta, că la diferite popoare, atât păgâne cât şi creştine, ei au abuzat uneori de influenţa ce au avut asupra spiritelor şi nu numai că au impus tuturor vederile lor şi au oprit cu forţa orice cugetare independentă, ci au căutat să acapareze şi întreaga putere de stat, erijându-se în suverani lumeşti.

Dar dela aceste fapte, necontestate de nimeni şi până la a fi inventat preoţii religiunea, e o distanţă incomensurabilă. Legătura logică dintre premisă şi concluziune, lipseşte cu totul în acest raţionament, care dacă a putut fi formulat se datoreşte nu minţii limpezi, judecăţii nepărtinitoare, ci numai urii pătimaşe ce au avut împotriva religiunii mulţi oameni în decursul timpurilor, căci preoţii nu sunt altceva decât oameni puşi în serviciul religiunii. Trebue deci, să fi existat mai întâiu religiunea, pentru ca preoţii să poată stà în serviciile ei şi să influenţeze prin ea asupra altora.

„Dacă preoţii au inventat religiunea, trebue să ne întrebăm — ca ilustrul Aug. Sabatier— atunci pe preoţi cine i-a inventat?". Istoria ne arată că religiunea a existat într'adevăr înainte de preoţi, pentrucă multe popoare — şi după Sf. Scrip-

tură — întreaga omenire primitivă, n'a avut preoți vreme îndelungată, ci toate serviciile religioase erau împlinite de căpetenia tribului sau familiei, cum se face și azi la multe popoare sălbatice.

Dacă preoții, ca unii ce aveau însărcinarea specială la toate popoarele, de a se ocupà cu toate cele ce privesc religiunea, au înrâurit mult asupra desvoltării religiunii într'o direcție sau alta, dacă au făcut câteodată să se dea uitării divinități vechi și au pus în locul lor altele nouă, dacă au abuzat de puterea lor spirituală spre a trage foloase materiale, aceasta nu însemnează nicidecum că ei au inventat noțiunea de divinitate.

Astăzi ipoteza aceasta nici nu mai poate aveà crezământ și să fie susținută, decât doar de cei ce nu posedă cele mai elementare cunoștințe de logică și istoria omenirii.

Expunere.—In a doua formă, ipoteza raționalismului istorico-pragmatic susține că religiunea e inventată de oamenii de stat. Firea omenească este egoistă, rebelă, nesupusă. Instinctele, poftele, înclinările rele ale celor mai mulți indivizi nu pot fi îmblânzite, moderate decât cu forța. Traiul în comun, viața în societate, cere aceasta cu imperiositate. Altfel elementele neastâmpărate, nestăpânite, turbulente, ar primejdui existența și trăinicia diferitelor forme ale vieții sociale. In acest scop se fac legi, se iau măsuri și dispoziții, pentru a îngrădì și împedecà acțiunea elementelor turburătoare, prea expansive, a celor ce cred că lor li-e iertat orice. Așà se asigură până la un punct ordinea și pacea în societate. Experiența a arătat însă și continuă să arate, că numai teama de pedeapsă, la care se expun cei cari calcă legea, sau o măsură de ordine nu e deajuns pentru conservarea ordinei sociale. Pentru aceasta trebue sau o conștiință luminiantă, din care să izvorască convingerea tare și nestrămutată că legile trebuesc observate de toți cu cea mai mare sfințenie, căci fără împlinirea lor nu poate fi ordine, progres, bună stare, etc., sau convingerea iarăși tare și nestrămutată, că legile sunt expresiunea voinții uneia sau mai multor ființe superioare omului, care pedepsesc cu asprime, fie în viața aceasta, fie într'o viață viitoare, pe cei ce calcă, chiar în ascuns, legile, și răsplătesc cu bunuri de tot felul pe cei ce le împlinesc.

La acest al doilea mijloc de a da legilor o sancțiune supraomenească și a le asigura astfel eficacitatea au recurs, după ipoteza raționalismului pragmatic, în vremuri immemoriale, vre-

un legislator sau suveran, ori om de stat și în felul acesta s'a născut religiunea.

Punctul de sprijin se găsește în procédarea lui *Lycurg* și și a lui *Numai Pompiliu*, cari au atribuit dumnezeirii legile, ce unul a dat Spartanilor, iar celălalt Romanilor. In timpul modern, deiștii englezi și enciclopediștii francezi, au susținut mult această ipoteză. In zilele noastre a fost admisă de marele filosof *H. Spencer*, și după el au luat-o mulți din dușmanii religiunii. Dar ipoteza e cu mult mai veche, căci o găsim și la vechii Greci. Deja sofistul Critias, unul din cei 30 de tirani († 402 a. Chr.) învață — după cele ce ne relatează Platon — că religiunea trebue să fi fost inventată de vreun înțelept bărbat de stat, ca antidot față de impulsele ascunse ale mulțimii de a nu se supune ordinei sociale.

Ideia de o ființă cu puteri supra-omenești, a cărei locuință a fost pusă în ceruri, de unde vine furtuna îngrozitoare, ființă, care vede și știe toate faptele oamenilor, e cea mai ingenioasă invențiune pentru constrângerea la îndeplinirea datoriilor sociale ale acelora, cari nu înțeleg înaltul scop al societății.

Ceva mai încoace, pe la anul 300 a Cr., *Evhemeros*, un sicilian din școala filosofilor cirenaici, luă parte după însărcinarea regelui Macedoniei, *Cassandru*, la o expediție maritimă, în care făcù înconjurul Arabiei. In scrierea sa intitulată: „Ierà anagrafì“ (inscripțiune sfântă) — păstrată numai fragmentar în traducerea latină făcută de Ennius — Evhemeros susține că a dat în insula Panchea, din oceanul indian (insulă care nu există), peste o coloană de aur ridicată în cinstea lui Zevs Trifilios. Pe această coloană s'ar fi aflat scrisă, cum dealtfel erau însemnări istorice prin toate templele, genealogia zeilor începând cu Uranos. Preoții templului ar fi spus lui Evhemeros, că acea coloană era ridicată de cei dintâi regi ai insulei și că cuprinde genealogia lor.

Cu nespusă mirare constată Evhemeros, că sub numele acestor regi se ascundeau zeii adorați de Greci. Astfel *Uranos*, era un rege bun, blând, care se îndeletnicea cu astrologia, din care cauză fu mai târziu cunfundat cu cerul. El fusese căsătorit cu o femeie anume Hestia, cu care avù patru copii: Pan, Cronos, Rea și Demetra. Următorul său pe tron fu *Cronos*, căsătorit cu *Rea* și avù trei copii: Zevs, Poseidon și Hera. *Zevs* urmă pe tron după tatăl său și avù trei soții: pe Hera, pe Demetra și

pe Tetis. Hera născù pe Kureți, Demetra pe Persefona și Tetis pe Atena.

Tatăl Zevs străbătù de cinci ori lumea ca cuceritor, dimpreună cu olimpicii săi tovarăși și îngăduì să fie adorat ca un zeu pentru a-și întări mai bine stăpânirea asupra popoarelor cucerite. Mai târziu el se retrase în insula Panchea, ridică acolo bunicului său Uranos și sieși, un templu, acel peste care pretindea că a dat Evhemeros și în care zicea, că a găsit inscripțiunea. In cele din urmă Zevs se întoarse în Creta, unde murì și fu înmormântat la Knossos.

Din toate acestea rezultă — zice Evhemeros — că zeii nu sunt decât oameni îndumnezeiți. In unele cazuri, recunoașterea de merite reale, într'altele simpla ambițiune și îngâmfare, sprijinite de întâmplare, calcul politic și ignoranța gloatelor, a dat ocaziune la înălțarea unor persoane distinse, mai presus de marginile respectului datorit muritorilor, la învestirea lor cu atribute imposibile pentru oameni, la treapta de devinități.

Binefăcătorii au fost apoteozați din recunoștință, din mulțumire față de ei; cei puternici pentru puterea lor, care se credeà supraomenească și care puteà fi întrebuințată împotriva celor ce nu le dau respect ca unor zei.

Astfel, afară de zeii mai sus amintiți, au mai fost apoteozați: *Saturn,* care era un antropofag; *Venus,* care erà o curtezană, *Hera,* o tânără galantă dela curtea lui Zevs, etc. etc.

Plăsmuirile lui Evhemeros au fost luate de mulți ca adevărate. Astfel istoriograful *Diodor Sicilianul,* citează spusele lui ca fapte istorice. *Filo din Biblos* construește o întreagă teogonie evhemeristă, sprijinindu-se pe Sancuniaton. *Pliniu* afirmă — cum ne raportează *Augustin* — că zeii au fost cândva oameni și că au fost îndumnezeiți pentru meritele lor; *Plutarch,* deși contrar Evhemerismului, a fost totuși influențat de el în explicațiunea ce dă emblemelor heraldice pe care le purtau eroii egipteni pe coifuri.

Chiar scriitori bisericești ca: *Meliton de Sardes, Clement Alexandrinul, Lactanțiu, Augustin* ș. a., admiteau ipoteza evhemeristă, privitoare la originea zeilor, pentrucă le veneà mai ușor să combată pe păgâni, imputându-le că zeii lor sunt numai „oameni nemuritori", adică o clasă privilegiată a „zeilor muritori", după cum a numit *Heraclit din Abdera* pe oameni.

Cultul care se da imperatorilor romani, regilor egipteni,

împăraților Chinei, încă fiind în viață, divinizarea unora din ei după moarte, numărarea printre zei a eroilor din mitologia greacă, ca de pildă: *Castor, Polux, Hercule* ș. a., sunt fapte care veneau în sprijinul acestei ipoteze și pe care se întemeiau susținătorii ei.

Exemple de apoteozare găsim apoi și în altă parte și mai târziu. Astfel, Budiștii au divinizat pe Buda, care nu admitea măcar ideia de Dumnezeu și școala Aiti-Hasica, o direcțiune rațională a Brahmanismului, a îndumnezeit pe cei mai renumiți Brahmani; iar în Japonia există un cult al dinastiei Șogun.

Șogunii erau un fel de majordomi ai palatului imperial japonez. Unul din ei se făcù stăpân cu forța pe putere, se proclamă împărat și cerù să fie adorat ca zeu (sec. XVII-lea al erei creștine).

Cultul Șogunilor există și azi. Acestea toate însă nu dovedesc nimic în favoarea Evhemerismului.

Critica.—Raționalismul istorico-pragmatic a fost combătut chiar din vechime. Afirmațiunile lui Critias ca și ale tuturor sofiștilor, au fost combătute cu succes și răsturnate de către *Socrat,* care învăța că divinitatea e una și necreată și că ea se descopere inimii oamenilor; iar religiunea se bazează pe raportul faptic către Dumnezeirea reală.

Evhemeros fu combătut în susținerile sale de istoricii: *Eratostenes* și *Callimachos,* cu 250 a. Cr. Aceștia calificau Evhemerismul de „ateism deghizat"; iar *Sextus Empiricus,* formulă întrebarea înaintea căreia raționaliștii tuturor timpurilor vor rămâne fără răspuns: „Pos énneian élavon theon eis ons avtoùs enétaxan" (De unde au luat noțiunea de zei, cei cari s'au socotit pe sine între zei?).

Dintre Romani, *Ennius, Varo* și *Cicero* au combătut Evhemerismul, ca periculos existenței statului și ordinei sociale. „Dacă ipoteza lui Evhemeros este adevărată, — zice Cicero —, atunci religiunea este nimicită, pentrùcă zeii, ca oameni divinizați (Hercules, Castor) mor și ei, și sunt îngropați".

Mai departe, raționalismul pragmatic și în special Evhemerismul, se face vinovat de o interpretare arbitrară și grosolană a mitologiei, din care își estrage materialul pe care întemeiază susținerile sale.

Studiind mitologia, găsim că trăsătura ei caracteristică con-

stă în apropierea zeilor din ce în ce mai mult de oameni, în antropomorfizarea, am putea zice, în democratizarea lor.

Apoteozarea muritorilor este numai un fenomen cu totul rar și fără o deosebită însemnătate în mitologie.

Aproape nu e zeu sau zeiță de care să nu se spună, că a luat cândva chip omenesc, pentru un timp mai îndelungat, sau că se întrupează din când în când, pentru câte-o aventură printre oameni. Apoi toți acei oameni cari au fost divinizați, n'au fost simpli oameni, ci oameni, cari după tată sau mamă erau de origină zeiască: *dioscuri*, și apoteozarea lor nu era preamărirea dată părții omenești, ci reîntoarcerea la divinul lor tată sau divina lor mamă, înălțarea la ei, sau răpirea lor de către ei, după ce prin multe și mari fapte plătiseră din destul în viața lor pământească, tributul cărnii.

Oamenii, cari au excelat în vreun fel oarecare, sau cari au vrut cu orice preț să se ridice mai presus de mulțimea muritorilor de rând, n'au putut fi puși în numărul zeilor, adică să fie divinizați, sau apoteozați, cum susține Evhenerismul, fără noțiunea de divinitate. Numai pentrucă atât vulgul, cât și cei ce voiau a apoteoza pe cineva sau a se apoteoza pe sine singuri, admiteau zei și credeau în ei, numai pentru aceasta și prin acest mijloc sau putut număra printre ei.

Mai mult chiar: pentru a se putea ajunge acolo trebuia să se dovedească în vreun fel, că muritorul candidat la nemurirea și fericirea vreunui Olimp nu e simplu muritor, ci că e de origine zeiască, fie după mamă, fie după tată.

Așa în mitologia greacă, cea mai bogată și poetică mitologie, Hercules era fiul lui Zeus, tatăl tuturor zeilor și al Alcmenei, soția lui Amfitrion, regele Tebei, Tezeu era fiul lui Poseidon și al Aitrei, fica regelui Piteus și soția lui Egeus, Achile fiul muzei Tetis și al voinicului Peleus, Eneas, fiul zeiței Afrodita și al păstorului Anchise, s. m. d. p.: Sfântul apostol Pavel, în cuvântarea din Areopag face aluziune la această credință a Grecilor că oamenii sunt de origină zeiască. Chinezii cred și azi că împăratul lor e fiul cerului și lamaiștii zic că Lama este încarnațiunea lui Budha.

Mitologia spune dar contrariul de ceiace susține raționalismul istorico-pragmatic.

Aceasta în ceiace privește raționalismul istoric-pragmatic în forma cum îl prezintă Evhemerus. In forma lui generală, că

adică religiunea este invenţia oamenilor de stat, el se izbeşte de greutăţi şi mai mari.

El pleacă dela constatarea foarte adevărată, că între religiune şi stat este, în timpurile şi stările normale, o strânsă legătură şi că religiunea are totdeauna în asemenea împrejurări o înrâurire capitală asupra naşterii şi fiinţării statelor în bune condiţiuni.

Aceasta e atât de adevărat, că nu poate exista stat şi ordine socială fără religiune „...In lumea largă", zice Plutarch, veţi găsi cetăţi fără întărituri, fără ştiinţă, fără ocârmuitori. Veţi găsi oameni fără locuinţe stabile, care nu ştiu să întrebuinţeze monedele şi n'au ideie de artă, dar nu veţi da de nicio societate omenească fără credinţă în Dumnezeu, de niciun oraş, -în care să nu fie sanctuar, în care să nu se aducă nici un fel de rugăciune, jertfe, etc.".

„Dacă n'ar exista pietatea către zei, zice Cicero, nu ştiu de ar mai avea oamenii încredere unul într'altul, de ar putea exista vre-o societate omenească, de ar putea exista chiar ideia de dreptate, care e temelia oricărei societăţi omeneşti".

Când influenţa religiunii asupra spiritelor se slăbeşte, anarhia şi peirea bat la uşă. Dacă este evident că religiunea are un rol atât de mare în viaţa socială, e cu totul greşit a deduce de aci, că ea este inventată de oamenii de stat şi de legiuitori, cu un cuvânt, de căpeteniile sau conducătorii diferitelor forme de organizaţiune socială, precum trib, stat, popor, etc., căci pentru ca ei să se fi folosit de religiune, ca să silească pe supuşii lor să respecte ordinea şi legile, ar fi trebuit să ştie că teama de zei face într'adevăr pe oameni să respecte legile şi ordinea socială. Fără aceste idei premergătoare căpeteniile n'ar fi putut susţine, că ei au primit dela zei legile sau că guvernează în numele lor şi n'ar fi încercat numai la voia întâmplării să aducă la ascultare pe supuşii lor prin acest mijloc, iar aceştia n'ar fi crezut spusele căpeteniilor lor şi nu s'ar fi supus legilor.

Partizanii acestei ipoteze se servesc dar de religiune spre a explica începutul religiunii. Istoria ne mai arată apoi că faptele pozitive, pe care se întemeiază susţinătorii raţionalismului istorico-pragmatic, ca d. p.: cazul cu Lycurg, Solon, Numa Pompiliu ş. a., care au atribuit Dumnezeirii legile date de ei sunt târzii de tot şi că poporul căruia ei s'au adresat, avea

deja demult religiune. Prin urmare exemplele acestea nu pot servi deloc cauza pentru care se invoacă.

Tot istoria ne arată că religiunea este cu mult mai veche decât viața de stat sau organizațiunea politică a popoarelor, căci nu numai în trecut aproape fiecare din popoarele care au atins un grad oarecare de civilizațiune, au dus vreme mai mult sau mai puțin îndelungată viața sălbatică sau nomadă și au avut în tot acest timp religiune, dar și în timpul de față sunt atâtea hoarde omenești fără organizațiune politică și totuși au o religiune.

Mai mult chiar: religiunea nu numai că întreține ordinea socială, ci chiar ea prezidează urzirea ei, ajută în foarte mare măsură la închegarea organismelor sociale. Ca atare, ea nu poate fi inventată, după ce s'au constituit deja societăți omenești, spre a le menține, ci premerge acestora. (Vezi în deosebi, Fustel de Coulanges „La Cité antique" și E. Durkheim, „Les formes élémentaires de la vie réligieuse").

In sfârșit, dacă religiunea ar fi o invențiune izvorîtă din șiretenia omenească și motivată de nevoia păstrării ordinii sociale, sau a preroga,ivelor clasei preoțești, cu alte cuvinte, dacă ar fi o minciună, atunci ar trebui să presupunem că peste tot unde o întâlnim, ea n'a putut avea altă cauză generatoare decât intențiunea de a înșela, de a minți pe oameni, pentru a-i puteà domină. E însă posibil de admis ca prin mintea tuturor căpeteniilor triburilor și a popoarelor să fi trecut acelaș gând șiret, ca toți să fi găsit același mijloc pentru a ajunge la acelaș scop? Chiar dacă am presupune o înțelegere generală între toate căpeteniile — ceiace ar fi fost imposibil de realizat — tot nu ne-am puteà explică universalitatea religiunii în timp și spațiu, pentrucă ar fi fost de ajuns ca un singur om, într'un timp și loc dat să fi descoperit minciuna și atunci religiunea ar fi trebuit necesarmente să înceteze, căci numai adevărul e veșnic, netrecător, pe când minciuna are durată vremelnică.

B. Ipoteza raționalismului naturalistic sau fizical.

Expunere.—După această ipoteză, religiunea și ideile mitologice, care le stau la bază, sunt rezultatul tendinții de a interpretà fenomenele naturii în mod rațional. Ca și Evhemerismul, raționalismul fizical e combinațiune rațională și fan-

tastică totdeodată, însă nu de fapte istorice, ci de fapte din sfera științelor naturale.

Cele dintâi urme de raționalism fizical le găsim la sofiști. Astfel, *Prodicos din Kos* (sec. V a. Chr.), învață că: „In timpurile vechi soarele, luna, râurile, izvoarele și toate cele ce erau de vreun folos omului în viață, au fost privite ca zei, din cauza folosului lor. In acest fel au socotit Egiptenii, Nilul, ca zeu și tot astfel Grecii au dat pâinii numele de „Demetra", vinului de „Dioysos", focului de „Hefaistos", etc.

Alți filosofi vechi găseau în numele zeilor, numiri figurate ale elementelor naturii. Astfel, Empedocle, spune că Zevs e cerul fulgerând, Hefaistos focul, Hera aerul, Afrodita atracțiunea și repulsiunea, etc. Democrit numește aburii sau vaporii de apă care se ridică din mare, ambrozie cu care se nutrește Foebus (soarele), etc.

Stoicii au desvoltat mai departe această teorie. Și ei au interpretat natura și fenomenele ei, și prin urmare și religiunea, în chip raționalist, dar baza lor era alta. Ei plecau anume dela ideia de Dumnezeu, pe care-l înțelegeau în chip panteistic, ca suflet al lumii. Puterile naturii erau — după ei — funcțiuni ale sufletului, ale lui Dumnezeu, și fiecare din ele purta un nume de zeu. Astfel, Zevs nu era altceva decât cerul, Apollo și Artemis erau soarele și luna, Persefone vegetațiunea, Chronos și Rhea, timpul și materia chaotică din care au rezultat elementele ca: Poseidon (apa), Hera (aerul), Hefaistos (focul). Tot ce mitologia spunea despre zei era deasemeni interpretat raționalistic. Astfel schiopătarea lui Hefaistos însemnă că focul are nevoe de cârji, adică de lemne, spre a se întreține; căderea lui Hefaistos din Olimp însemnă că oamenii au cunoscut focul întâiaș dată din trăsnet, etc...

Personificarea puterilor naturii și adorarea lor s'a făcut, — ziceau Stoicii — intenționat, de poeții vechi și de preoți, care căutau să îmbrace în aceste personificațiuni mitice și ca atare lipsite de realitate, adevăruri înalte despre lume și lucrurile și fenomenele din ea. Cu ajutorul înțelesului ascuns pe care-l dau acestor adevăruri, sau al alegoriilor în care le îmbrăcau, ei țineau să facă mai lesne de înțeles ceiace era greu de înțeles și să ferească de profanare, din partea mulțimii inculte, adevărurile înalte, adevărata știință despre lume. Totodată ei mai urmăreau cu aceasta și un scop moral, acela

de a deştepta în sufletul celor inculţi interesul pentru valoarea morală a adevărurilor exprimate în formă alegorică. Următori acestor principii, Stoicii căutau să găsească şi să arate — în fiecare mit — un adevăr relativ la lumea fizică şi o aplicaţiune a lui la viaţa morală. Aceasta face ca interpretarea mitologică să aibă la el caracterul fizico-moral.

Miturile dar sunt sedimentul celor mai vechi concepţiuni filosofice asupra problemelor cosmogonice şi metafizice şi a corelatelor morale. *Omer* şi *Esiod*, departe de a fi nişte atei, cum au fost invinuiţi, pentrucă fac genealogia zeilor şi descriu scene şi aventuri din viaţa lor, sunt dimpotrivă excelenţi pedagogi şi mari binefăcători ai omenirii, de oarece prin povestirile lor mitice, pline de farmec şi frumuseţe au influenţat asupra mulţimii oamenilor de rând, instruind-o şi moralizând-o.

Vederile Stoicilor au fost admise şi susţinute şi de renumitul filosof religios al Iudeilor, de *Filan* din Alexandria, cum şi de Aristotel şi de Neo-platonicii păgâni şi creştini. Aceştia din urmă modifică raţionalismul stoic, transportând centrul de greutate din raţiune, din intenţiunea conştientă, într'o presimţire vagă, nedefinită, semiconştientă, prin care vine la expresiune inspiraţiunea sau revelaţiunea dumnezeiască nemijlocită.

Forma mitică în care Omer îmbracă adevăruri profunde, nu este, după Neoplatonici, produsul intenţionat, conştient, al minţii lui, ci manifestarea genială a unei mistice inspiraţiuni dumnezeeşti.

Filosofia religioasă a vechilor Indieni, oferă asemenea câteva paralele cu raţionalismul fizical al Stoicilor.

Critică.—Din expunerea raţionalismului fizical, se poate uşor vedeà că el este în multe privinţe premergătorul Naturismului şi că prin urmare are aceleaşi insuficienţe ca şi el. Astfel, afirmaţiunea Sofiştilor în frunte cu Prodicos, se apropie foarte mult de ceiace susţine Reville.

Ceiace poate aduce folos omului, n'a putut impresionà pe oameni atât de mult încât să-l divinizeze, nici chiar după mult înconjur, cum susţine Naturismul, cu atât mai puţin deodată, cum lasă a se înţelege raţionalismul fizical. Nu s'a putut aceasta, pentrucă fenomenele şi puterile naturale folositoare omului nu sunt cele care-l impresionează mai mult, spre a-i smulge admiraţiunea şi a-l face să le îndumnezeiască cu tim-

pul, şi nu sunt aceasta pentrucă ele formează, în marea lor maojritate, normalul, obişnuitul în natură, care, după cum afirmă Guyau, nu impresionează niciodată în chip deosebit pe om.

Intr'adevăr, un viscol pustiitor impresionează mai mult pe om decât ploaia liniştită, care aduce numai bine, înlesnind vegetaţiunea şi purificând aerul; o cometă deşteaptă mai mult mirarea decât soarele, luna, stelele, care se văd în fiecare zi şi noapte şi care sunt folositoare omului. Tot astfel un cutremur de pământ şi un vulcan impresionează mai mult decât pământul liniştit şi decât un munte, oricât de frumos ar fi.

Afară de aceasta, chiar dacă acest prim punct ar fi câştigat de susţinătorii acestei ipoteze, se ridică întrebarea pe care am văzut-o şi la Naturism: Cum ar putea să aibă durată infinită religiunea, dacă ea s'ar baza numai pe interes? Cum şi întrebarea pusă raţionalismului istorico-pragmatic: De unde au luat noţiunea de zei, cei care au îndumnezeit Nilul, ori pâinea, vinul, etc.?

La aceste întrebări nu pot răspunde nici cei care se întemeiază pe spusele lui Empedocles şi Democrit, pentru a susţine că religiunea îşi are origina în divinizarea puterilor şi elementelor naturii.

Pentru a le face mai uşor de înţeles, ei au recurs la idei mitologice şi la nume de zei, pe care le-au împrumutat din religiunea connaţionalilor şi contimporanilor lor. Prin aceasta ei au contriibuit involuntar la interpretarea raţionalistică a religiunii şi au dat prilej Sofiştilor să formuleze următorul raţionament în contra religiunii: „Dacă zeii sunt personificaţiuni ale fenomenelor naturii, atunci ei n'au fiinţă aparte şi nici o putere; adorarea lor este pură superstiţiune". Filosofia are deci — după ei — chemarea de a lumină mintea oamenilor şi a desrădăcină din mintea lor religiunea.

Stoicii au ca punct de plecare, în interpretarea miturilor şi a originii religiunii, însăşi ideia de Dumnezeu, înţeleasă — cum am văzut — în chip panteistic şi pun între făuritorii miturilor, alături de poeţi şi pe preoţi. Prin urmare, ei operează cu noţiuni religioase şi ca atare susţinerile lor nu merită să fie discutate. Afară de aceasta, Stoicii ca şi toţi susţinătorii acestei ipoteze, se fac vinovaţi de o interpretare greşită a mitologiei, din cauză că socotesc că limbagiul ei figurat se datoreşte intenţiunii sau reflexiunii, că el, ca şi tot materialul

mitic, a fost anume inventat de poeți și în genere de oamenii de știință din timpurile străvechi.

Aci stă greșala fundamentală a ipotezei.

Cercetătorii noui ai mitologiei ne spun, că puterile și fenomenele naturii au fost personificate și observațiunile făcute asupra lor, îmbrăcate în haina limbagiului figurat, nu în chip conștient, intenționat — cum susține ipoteza raționalismului fizical — ci, că poeții, preoții, oamenii învățați ai acelor vremuri îndepărtate n'au putut vorbì altfel, de vreme ce această formă de limbagiu, cea figurată, cum și personificarea, însuflețirea și îndumnezeirea naturii, corespundea în totul gradului de desvoltare intelectuală, felului și puterii de judecată de care dispunea omul de atunci. Aceasta nu însemnează nicidecum că poeții, preoții și în genere oamenii de știință ai vremurilor vechi, cari și-au exprimat cunoștințele lor în forme mitice, au inventat religiunea, căci: Dacă mitologia nu este un produs conștient, intenționat al minții omenești și dacă nu stă în legătură organică, de cauzalitate cu religiunea, ci ambele au fost amestecate și confundate în decursul timpului, din cauza înțelegerii lor greșite, atunci e cu totul greșit a afirma, că religiunea își are origina în mitologie. Mitologia este un produs al fantaziei naive, copilărești a omului primitiv, produs rezultat din amestecul ideilor religioase cu observațiuni asupra naturii, observațiuni parte drepte, parte greșite sau rău înțelese. Religiunea dar nu numai că nu izvorăște din mitologie, ci din contră este unul din factorii ei generatori. Ea a avut o bună parte la urzeala mitologiei, i-a împrumutat multe din ideile care i-au servit de bază.

C. Ipoteza raționalismului psihologic.

Expunere.—După aceasta, religiunea își are origina în obiectivațiunea sufletului omenesc. Zeii sunt plăsmuiri ale fantaziei, ale cărei motive sunt împrumutate din însuși sufletul omenesc.

După susținătorii acestei ipoteze, omul în dorința și străduința de a cunoaște totul, nu tinde atât de mult să explice firea înconjurătoare, cât să se înțeleagă pe sine. In lumea din afară, el caută cheia înțelegerii propriei sale ființe. In acest chip și scop, el transpune cugetările, simțirile, actele sale de voință,

în natură, le proiectează în ea și în cele din urmă le personifică și antropomorfizează, socotindu-le ca însușiri ale ei.

Privite în imensa oglindă a naturii, atribuite fenomenelor fizice, însușirile sufletului omenesc câștigă în importanță, cresc în proporție, devin mai impunătoare și omul, sedus de măreția reflexului propriei sale ființe, se simte mândru că are ceva comun cu natura, că e înrudit cu ea, cu toate că în această lumină favorabilă lumea nu e decât produsul mentalității lui. Fenomenul e asemănător cu urmărirea unui ideal, care, ca și natura idealizată și însuflețită de om, nu e în cele mai multe cazuri, decât plăsmuirea propriei sale minți, îmbrăcată în haina realității ideale sau ipostaziată.

Superioritatea puterilor naturii, privită prin această prismă, față de puterile omului, îi inspiră acestuia respect. Respectul apoi, amestecat cu o mulțime de alte sentimente, ne dă cultul. Divinitățile sunt în acest caz în unul și același timp, personificațiuni ale puterilor naturii și ale însușirilor sufletului omenesc și au foarte mare asemănare cu omul, care le-a dat ființă. Această însușiri a omului de a personifica tot în jurul său, o exprimă foarte frumos poetul german Rückert în următoarea rimă:

„Sich selbst nur sieht der Mensch im Spiegel der Natur
Und was er sie befragt, das wiederholt sie nur".

Zeus și Apollo, Pallas-Athena și Demetra, Baal și Astarte, Osiris și Isis, Pragiapati și Brahma și oricâte ar fi divinitățile diferitelor neamuri, ele nu sunt altceva decât puteri ale naturii, înfățișate sub forma omenească și înzestrate cu însușiri alese.

Intocmai aceleași însușiri pe care le au oamenii, le au și zeii, cu singura deosebire că ei le au în proporții mult mai mari și e firesc să fie așa, pentrucă puterile naturii sunt personificațiunea puterilor sufletești ale omului, iar zeii sunt personificațiunea puterilor naturii.

De aceia, observarea lui Xenofanes Eleatul († 477 a. Cr.) reluată și răspândită de Voltaire, că „toate popoarele își reprezintă pe zei asemenea cu oamenii și le atribue forme potrivit caracterului lor etnic: Tracii, păr roșu, Etiopienii, piele neagră, etc... și că dacă și boii și asinii ar avea zei și i-ar reprezenta desigur, cu chipul lor", e foarte ingenioasă și adevărată din punct de vedere psihologic.

Tot astfel și cuvintele lui Feuerbach: „Der Mensch hat Gott nach seinem Bilde geschaffen", exprimă un adevăr psihologic, pe care-l redă mai bine Rückert în „Weisheit der Brahmanen":

„Als wie der Mensch, so ist sein Gott, so ist sein Glaube
Aus geistigem Aether bald, und bald aus Erdenstaube".

Raționalismul psihologic a fost susținut în vechime dintre filosofii mai însemnați, de Epicur și până la un punct chiar de Plato, în timpul modern de David Hume, iar la începutul secolului al XIX-lea de Feuerbach.

Cu toată ingeniozitatea sa, această ipoteză nu ne explică origina religiunii, pentrucă putem admite foarte bine premisele ei, fără să-i admitem conclusiunea. Putem admite că omul a căutat în natură cheia propriei sale înțelegeri, dar nu putem admite că din excursiunea sa în domeniul naturii s'a ales cu ideia de divinitate și de religiune.

De ce nu s'a îndumnezeit omul în acest caz pe sine însuș, căci aceasta erà mai firesc, când el știa că însușirile spirituale ale naturii nu sunt reale, ci numai imaginare și că el singur posedă, în realitate, asemenea însușiri? Dacă omul și-ar fi dat seama, că tot ce consideră el în natură viață sufletească și manifestări ale unei astfel de vieți sunt numai o oglindire a vieții sale sufletești, atunci divinizarea naturii s'ar înțelege mai ușor, dar ipoteza aceasta susține, — ca și toate ipotezele raționaliste —, că omul erà conștient de ceiace atribuia naturii, erà conștient că ființele sale divine sunt fictive.

In acest caz ne întrebăm: Ce om se mai puteà înclinà în fața divinității? Cum mai putea lua naștere religiunea?

In scurtă vreme, omul convingându-se de irealitatea plăsmuirilor sale, ar fi trebuit să renunțe la orice religiune. Iar că omul și-a reprezentat dumnezeirea totdeauna sub forme omenești, aceasta nu e un rău și nici ceva de disprețuit. Aceasta înseamnează numai, că el a dat Dumnezeirii cele mai înalte atrebute, de a căror concepțiune au fost capabile mintea și fantazia sa. Și devremece el nu cunoaște nimic în lumea văzută, care să fie mai presus de om, de aceia dă și lui Dumnezeu atribute omenești. Numai târziu de tot ajunge la concepțiunea că Dumnezeu e spirit pur, dar și în acest caz nu-l desbracă de tot ce e omenesc (pentrucă însăș ideia de spirit pur e formată

după analogia spiritului omenesc), ci numai de ceiace este josnic, rău în om.

Concluzie generală.—Ipotezele raționaliste, în genere, au fost în mare parte formulate sau de filosofii greci, sau de filologi clasici și s'au aplicat cu oarecare succes numai la religiunea greacă și romană. Totuși, nici apoteozarea preoților și regilor din vechime, cari s'au ilustrat prin purtarea sau înțelepciunea lor, cum susține Evhemeros și evhemeriștii; nici alte considerațiuni de stat, cum afirmă Critias; nici pecetia revelațiunii dumnezeiești aplicată religiunilor curat omenești, ca în legislațiunea lui Solon și Licurg; nici interpretarea alegorică utilitară, rațională sau psihologică a naturii și fenomenelor ei; nici una din ele și nici toate la un loc nu pot lămuri cum s'a născut religiunea de stat a Elinilor.

Pentru toate fenomenele, pe care ipotezele raționalistice le dau drept sorginte a religiunii, trebue să avem mai întâi o bază sufletească în om, un impuls, un sentiment care cere să fie satisfăcut și pe care oamenii l-au putut crede satisfăcut, într'unul din felurile de care vorbesc ipotezele raționaliste. Pe această bază sufletească, pe instinctul religios sădit în inima fiecărui om, instinct, pe care nici sofiștii nu-l tăgăduesc, ci se mulțumeau numai să-l declare de nebunie, iar satisfacerea lui, de superstiție și pe care filosofii spiritualiști ca Socrates îl consideră evident, numai pe el întemeiau atât unii cât și alții religiunea de stat a Grecilor.

IV. IPOTEZELE ANTIRAȚIONALISTE.

După ipotezele raționaliste și naturaliste, religiunea este un produs conștient și voluntar, al sufletului omenesc care caută să-și explice legile și fenomenele ei, să afle un ajutor în nevoi, o mângâiere în necazuri, un răzbunător împotriva vrăjmașului, un mijloc de a ține în ascultare pe supuși.

Ipotezele antiraționaliste consideră religiunea ca o scânteie, ca o sămânță dumnezeiască sădită, pusă de însuș Dumnezeu în suflet, sămânță care crește și încolțește, scânteie care se aprinde și ia proporții până ajunge foc nestins, chiar fără voia omului.

Singurul lucru pe care-l poate face omul în această privință, unicul său merit, este numai să poarte grijă ca des-

voltarea, creşterea să se facă în mod normal. După felul cum îşi reprezintă sădirea în suflet a acestei seminţe sau scântei dumnezeeşti şi desvoltarea ei, avem 3 ipoteze antiraţionaliste: Nativism, Supranaturalism şi Evoluţionism.

A. Nativismul.

Expunere.— Deducerea ideii de Dumnezeu şi de religiune în genere din idei înnăscute se numeşte Nativism.

Prin idei înăscute: *émfiti prolixeis,* se înţelegeau în vechime (Plato, unii din Stoicii, Cicero şi Scolasticii) noţiuni explicite. După această concepţiune, fiecare om are în sufletul său dela naştere, ideia clară de Dumnezeu şi chiar dacă un copil n'ar învăţa sau auzi dela nimeni vorbindu-se de Dumnezeu, totuş el va ajunge de sine şi prin sine la ideia de Dumnezeu şi cultul ce datoreşte fiinţei supreme.

Filosoful francez, Sintennis, a experimentat lucrul cu un copil pe care l-a crescut, fără a-l lăsa să aibă contact cu cineva până la 14 ani. Deşi n'a vorbit nimeni cu acest copil despre Dumnezeu, şi n'a auzit dela nimeni cevă despre religiune, totuş la răsăritul soarelui se ducea în grădină şi cu genunchii plecaţi la pământ şi cu mâinile ridicate spre cer prea măria pe Dumnezeu.

Potrivit acestei concepţiuni unii teologi scolastici susţineau că pruncii au credinţă în Dumnezeu chiar înnainte de primirea botezului. Un apărător fervent al Nativismului — sub această formă — este şi filosoful Descartes sau Cartesius († 1650).

Deismul englez şi raţionalismul german din secolul al XVII şi al XVIII întemeiază teoria lor despre religiune tot pe ideile înnăscute. Raţiunea după deişti şi raţionalişti este facultatea naturală a judecăţii sănătoase şi potrivite cu firea lucrurilor, facultate comună deopotrivă tuturor oamenilor şi cuprinzând în sine clar şi explicit toate noţiunile pe care le are omul cult al timpurilor moderne. Ca atare, raţiunea fiind comună tuturor oamenilor şi în ea cuprinzându-se noţiunea de Dumnezeu, religiunea a fost şi este întotdeauna proprietatea inalienabilă a spiritului omenesc. Primul om a avut-o tot aşa de bine caşi noi.

Critică.— Contra Nativismului se ridică însă cu putere Psihologia ştiinţifică şi teoria cunoştinţei, care învaţă că nu

sunt idei înăscute. Deja Iohn Locke († 1704) combătuse cu multă energie și pricepere teoria ideilor înnăscute.

Lui i-au urmat apoi toți filosofii mai însemnați. Sub numele de idei înnăscute se poate înțelege — și cu drept cuvânt — numai o dispozițione originară, primitivă în om, dispozițione care reprezintă numai o potență, și care poate deveni actualitate sub acțiunea impresiunilor din afară și a desvoltării conștiinței de sine și de lume. In acest senz, ideia de Dumnezeu și de relgiiune, este înnăscută spiritului omenesc în acelaș fel și grad cași legile fundamentale ale cugetării sănătoase, ale Logicei.

Intr'adevăr dacă observăm pe om în mersul desvoltării sale spirituale, vedem că el ajunge să-și însușiască suma de cunoștințe, uzanțe și dexterități, sau cu un cuvânt, cultura timpului și a mediului social în care trăește parte în virtutea însușirilor sale sufletești, parte sub influența factorilor educativi.

Dacă ar lipsi unul din acești factori, fie cel intern, fie cel extern, omul n'ar fi capabil de viață culturală. Rolul acestor doi factori ai desvoltării sale nu este mai niciodată egal, ci preponderează când unul, când altul, dar acțiunea celui de al doilea este legată și condiționată de existența, firea și capacitatea de funcționare a celui dintâi.

Acolo unde acesta e anormal, influența factorului extern este redusă la zero și unde factorul extern lipsește, cel intern își poate îndeplini numai în minimă parte rolul său. Când și unul și altul se află în condițiuni prielnice de existență și funcționare, desvoltarea se face repede și multilateral. poate ajunge înnălțimi amețitoare, dar niciodată nu va trece peste limitele puse factorului intern, nici nu se va manifesta în altă direcțiune decât cea indicată de firea lui.

Potrivit acestei legi, omul realizează progrese mai mult sau mai puțin însemnate în domeniul științelor de tot felul, al artelor, meseriilor, industriei, comerțului, sportului, etc... dupăcum este mai mult sau mai puțin dotat sufletește cu inclinațiuni și aplicațiuni spre una sau mai multe din aceste direcțiuni, în care se poate manifesta sufletul omenesc și după cum timpul și împrejurările în care trăește, îi sunt de propice. Fără să aibă în sine dispoziționea sufletească de a pricepe lucrurile în înlănțuirea lor cauzală, fără puterea de a primi impresiuni din afară prin sensuri și a le înregistra, păstra, repro-

duce, combina și modifica după anumite legi și potrivit trebuinții și împrejurărilor, etc., omul n'ar puteà să aibă măcar o ideie, să închege o propoziţiune, să facă cea mai elementară aplicaţiune din ceeace a observat, cu un cuvânt manifestarea sa ca fiinţă cugetătoare, ar fi imposibilă, oricâtă osteneală și-ar da cineva cu el să-l formeze și îndrumeze în această direcţiune, dupăcum la nimic nu i-ar fi folosit d. p.: toate sforţările și exerciţiile, oricât de complicate și îndelungate, pentru a zbura ca pasările, sau a trăi în apă ca peștii, ori a ajunge să se măsoare în putere cu elefantul, în iuţimea pasului cu struţul, etc.

Tot astfel și cu animalele, și chiar cu plantele. Din niciuna nu putem face decât ceeace este dat în însușirile naturii sale. Putem dresa un animal superior, îl putem obișnui să facă lucruri pe care semenii lui nu le fac, dar să-l facem să se ridice mai pre sus de sfera proprie animalului, ca d. p.: să vorbească sau să cugete în mod spontan, nu vom reuși nici-odată. O specie oarecare de pom roditor o putem înnobila prin cultură, putem face să dea roade mai multe, mai mari, mai frumoase, mai gustoase, dar ca să dea altfel de roade ca d. p.: părul să facă vișine, sau mărul lămâi sau smochine nu se poate. Aceasta ne arată că fiecare fiinţă din natură își are adânc sădit în firea sa ceeace poate fi și ce nu poate fi sub influenţa împrejurărilor din afară. Așa dar, dacă omul este capabil de a se ocupa cu știinţele, artele, industria, etc... cum și a aveà o religiune, a concepe pe Dumnezeu ca fiinţă absolută și a se pune într'o anumită relaţiune cu El, aceasta însemnează că are înnăscută în sufletul său această putinţă, capacitate, facultate sau dispoziţiune, căci cum zice Goethe:

„Wär nicht das Auge sonnenhaft
Die Sonne könnte es nie erblicken,
Läg' nicht in uns des Gottes eigne Kraft,
Wie könnt' uns Göttliches entzücken?"

In cea mai deplină concordanţă cu afirmaţiunea Psihologiei moderne și a teoriei cunoștinţei, avem dar stabilit, că ideia de Dumnezeu este înnăscută sufletului omenesc, caşi legile fundamentale ale cugetării. Prin urmare, ceva religios avem înnăscut în noi, dar aceasta nu e o ideie, fie chiar cât de confuză, ci numai o nemulţumire adâncă și care cuprinde întreaga noastră

ființă, nesatisfacerea sufletului nostru de către nimic finit, mărginit și aspirațiunea vie, impulsul către ceva mai înnalt, înfinit, necondiționat, veșnic, cum și putința de a pătrunde în infinit, necondiționat și veșnic. Nesatisfacerea de nimic finit se vădește în toate funcțiunile sufletești. Cugetarea pornind dela efect la cauză se vede silită, fără ideia de Dumnezeu să coboare la infinit pe scara cauzalității, fără să aibă un punct de razim, sentimentul, simte în sine un gol, care nu se poate umple cu nimic, voința nu se simte satisfăcută, văzându-se constrânsă să caute motivele acțiunilor sale numai în lumea sensurilor.

Nimic și nimeni, afară de Dumnezeu, nu poate satisface pe deplin sufletul omenesc, cum ne-o arată în chip eloquent fericitul Augustin. Odată acest mare cugetător se plimba pe marginea mării, afundat în reflexiuni, asupra ființei dumnezeiești. Mintea sa se oprise — poate — la cei ce îndumnezeesc și adoră natura, căci în fața soarelui ce apunea și a mării ce întindea ochilor imensitatea ei, el se adresează naturii cu întrebarea: „O natură! Tu ești Dumnezeul meu? Poți tu da liniște sufletului meu?“ La care valurile agitate îi răspund: „Quaere super nos, quaere super nos, non sumus Deus tuus“. Augustin ridică ochii spre cer și întrebă: „Voi stelelor, sunteți voi Dumnezeul meu? Puteți da voi pace sufletului meu?“ O armonie minunată fu răspunsul și un glas care-i zise: „Nu suntem Dumnezeul tău“. Suntem numai creaturile sale. Noi nu putem da pace sufletului tău: quaere super nos“.
Augustin caută mai sus. Privirile ochilor minții sale, pătrunzând până la spiritele cari stau înnaintea tronului Dumnezeirii, pune și acestora aceiaș întrebare și capătă acelaș răspuns: „Quaere super nos“. Atunci sufletul său se înnalță mai sus de natură și de toate spiritele, mai sus de toată făptura, se apropie de tronul lui Dumnezeu și nu mai întreabă ci se prosternă înnainte-i, se liniștește și zice: „Numai tu ai dat pace sufletului meu, de aceia numai tu ești Dumnezeul meu și numai în tine este liniștea pururelnică“.

Putem zice însă, că dacă nu poate fi vorba de o ideie clară despre Dumnezeu, la om în starea actuală, ci numai vagă ca legile Logicei sau chiar mai puțin decât aceasta, apoi aceasta se poate ascrie întunecării minții cauzate de căderea în păcat și nu se poate susține că primul om n'ar fi avut înainte de

căderea în păcat o ideie clară despre Dumnezeu și dacă nu întru totul explicită, — ca un teolog — cel puțin corespunzătoare cu firea și demnitatea Ființei supreme.

Dispoziționea sufletului omenesc de a ajunge prin observațiune și reflexiune la cunoașterea lui Dumnezeu și a raportului ce trebue să existe între amândoi, poate fi considerată, atât ca ceva natural, cât și ca un rest din conștiința clară despre Dumnezeu, pierdută sau cel puțin întunecată prin păcat.

Astfel conceput, Nativismul preîntâmpină pe de o parte acuzațiunile ce s'au adus Deiștilor și Raționaliștilor, că teoria lor despre ideile înnăscute, contrazice datele Psihologiei și preceptele teoriei cunoștinței; iar pe de altă parte înlesnește înțelegerea diferitelor forme de religiune obiectivă, cum ni le descrie Istoria religiunilor.

Variațiunea nesfârșită și mutabilitatea ideilor și practicelor religioase nu apar — după această concepțiune a Nativismului — nici ca un produs al arbitragiului și vicleniei omenești, ca o șarlataniie a preoților și un mijloc de guvernare al politicianilor, nici ca un simplu proces de desvoltare evolutivă a cugetării omenești, ci ca o cădere a omului dela forma primitivă de religiune, ca o degenerare și desfigurare a acesteia.

Și lungul acesta proces de decadență, de degenerare religioasă nu exclude niciunul din factorii naturali și pur omenești ca: neștiința unită cu superstițiunea, viclenia, pofta de stăpânire, teama de necunoscut, jocul neînfrânt al fantaziei, influența climei, a poziționii geografice, a caracterului etnic, a culturii, etc..., nici putința unui reviriment în spiritul omenesc, a unei reculegeri și cu aceasta a unui progres material și formal în privința religioasă.

In felul acesta Nativismul este și psihologic și istoric și poate fi dat ca adevărată ipoteză despre origina religiunii, fără teamă de a fi învinuit că e neștiințific.

B. Supranaturalismul.

Ca complectare a Nativismului, cu privire la chestia ideilor înnăscute, avem mai departe Supranaturalismul, care reduce originea religiunii la o revelație dumnezeiască făcută primilor oameni.

Cum că conștiința religioasă a omului trebue să aibă o o-

rigină dumnezeiască, să se bazeze pe o revelație primitivă, acesta este un fapt a cărui realitate n'o tăgăduesc decât acei cari închid ochii în fața rezultatului cercetărilor psihologice, istorice și etnologice. Se naște însă întrebarea: Cum trebue înțeleasă revelațiunea primitivă?

Aceasta poate fi sau ceva din afară de om, o acțiune a lui Dumnezeu asupra omului, un fel de învățătură sau comunicare făcută de Dumnezeu omului, sau cevà intern, o inspirațiune pusă de Dumnezeu în inima omului, sădirea sau plantarea în inima lui a unei conștiințe mai mult sau mai puțin clare de divinitate, conștiință pe care — cu timpul — omul aveà s'o aprofundeze, lărgească și îmbogățească prin propria sa experiență și reflexiune.

Cea dintâi concepțiune a revelațiunii, deși cu putință și demnă atât de Dumnezeu cât și de om, este totuși admisă de un număr restrâns de Teologi, din cauză că dă naștere la multe dificultăți. Ea a fost susținută în deosebi de Fr. Creuzer, în lucrarea sa: Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonders der Griechen.

Dumnezeu e reprezentat prea antropomorf, dacă admitem că El a învățat pe primul om sau pe primii oameni adevărata cunoaștere de Dumnezeu, în felul cum învață un dascăl pe elevii săi. Apoi dacă Dumnezeu în persoană — sau cum se zice în stil biblic, față către față — ar fi predat omului cele dintâi cunoștințe despre Dumnezeu, atunci desigur acestea ar fi fost atât de precise și lămurite și i s'ar fi întipărit în minte atât de adânc și durabil, încât el ar fi fost în afară de orice pericol de a cădea în păcat.

Al doilea fel de concepere a revelațiunii, ca descoperire sau luminare internă, ca inspirație, este mult mai ușor de admis, căci este mai potrivit cu firea omului. Aceasta cu atât mai mult, cu cât urme de revelațiune dumnezeiască găsim în întreaga natură. Ideia de revelațiune, luată în acest sens, o găsim și în filosofia păgână. Socrates atribuia toate cugetărlie sale filosofice demoniului, despre care spunea că locuește în sufletul său și învăța că aceiași zei, cari ne vorbesc prin oracole, locuesc în interiorul nostru, cu toate că la cunoașterea lor se ajunge numai prin observarea universului.

Stoicii învățau că materia cosmică este organizată și primește anumite forme prin intermediul unei puteri dumnezeiești

numită *Logos spermaticos*, în care apoi Sf. Iustin Martirul şi filosoful recunoaşte revelaţiunea dumnezeiască făcută în păgânism. Şi acţiunea Loogsului nu putea fi înţeleasă decât ca ceva care se adresa deadreptul sufletului, iar nicidecum ca ceva extern, perceptibil cu ajutorul sensurilor.

Tot astfel trebue luată şi acţiunea cuvântului dumnezeesc, despre care Sf. Ioan Evanghelistul, în prologul Evangheliei sale, zice: „Şi cuvântul în lume erà şi lumea printr'însul se făcù dar lumea pe dânsul nu-l cunoscù".

Dacă Logos ar fi fost ceva văzut sau pipăit, ceva care se putea percepe cu ajutorul sensurilor, atunci — desigur — lumea L-ar fi cunoscut, dar El erà cevà spiritual, perceptibil, numai pentru spiritele curate şi luminate, de aceia cunoştinţa Lui n'a putut fi un apanagiu comun, ci numai privilegiul câtorva, al spiritelor de elită ale păgânismului Numai după ce Cuvântul se făcù trup fu cunoscut de toţi.

Din cele zise, rezultă dar, că revelaţiunea primitivă făcută de Dumnezeu omului, poate fi considerată ca ceva intern, nemijlocit, ca o inspiraţiune, iar nu ca ceva extern, venit din afară, ca un fel de instrucţiune sau învăţătură pe care ar fi dat-o El omului. In acest sens, Supranaturalismul poate fi admis ca teorie, despre originea religiunii fără cea mai mică teamă de critica corosivă a filosofiei ateiste.

Cum că revelaţiunea primitivă n'a fost deplină în sensul absolut al cuvântului, ci numai relativă, adică potrivit cu gradul de desvoltare al facultăţilor sufleteşti ale primului om şi că numai cu timpul şi treptat, treptat, s'a desvoltat până ce a atins punctul ei culminant în persoana Mântuitorului Christos, aceasta o atestă numeroase locuri din Sf. Scriptură şi formează baza întregei economii a mântuirii neamului omenesc. Cu chipul acesta, însăş revelaţiunea ne conduce către a treia teorie antiraţionalistă, către evoluţionism.

C. Evoluţionismul.

Există o specie de evoluţionism, evoluţionismul naturalistic despre care am vorbit când am expus teoria naturalistă, care explică originea şi desvoltarea religiunii ca ceva pur natural, ca un complex de idei, sentimente, afecte, acte de voinţă, etc... al cărui germene se observă şi la animale, dar nu de a-

cest evoluționism ne ocupăm acî, ci de un evoluționism mai spiritual, căruia îi vom da numele de: Evoluționism religios.

Este un fapt incontestabil că Istoria religiunilor ne arată un progres în desvoltarea cugetării religioase a omenirii. Dela Fetișismul și Zoolatria popoarelor sălbatice, până la Politeismul vechilor Greci, la Dualismul Perșilor, la Brahmanism și Budism și de acî până la Mozaism și în fine la Creștinism, este o mare distanță și o mare diferență de concepțiune. Omenirea, sau cel puțin o bună parte din ea, a urcat încetul cu încetul — cu pauze mai mari sau mai mici —, lungul pripor, dela adorarea lemnelor și pietrelor până la adorarea adevăratului Dumnezeu, descoperit lumii de însuș Fiul său.

Acest progres s'ar putea împărți astfel:

1. *Progres în cadrele religiunii* (cultul tribului, al națiunii, universal).

2. *Progres în reprezentarea Divinului* (animism, antropomorfism, politeism mai mult sau mai puțin spiritual, monoteism moral).

3. *Progres în felul de a comunica cu Divinitatea* (descântece și constrângere, rugăciune și contract, încredere și asigurare).

Insăș Sfânta Scriptură semnalează acest progres, deși numai în limitele istoriei revelațiunii biblice și prea puțin în religiunea popoarelor pagâne, sau mai bine zis la unele persoane din sânul păgânismului. Astfel, Apostolul neamurilor declară revelațiunea primitivă de nedeplină (I Cor. XV), opunând lui Adam cel dintâi, ca om psihic și de lut, revelațiunea celui de al doilea Adam, a Mântuitorului Christos, ca om spiritual, ceresc; iar în epistola către Ebrei începe cu ideia, că Dumnezeu a pregătit și educat mult timp pe poporul Israel prin prooroci, și numai la urmă, când a venit plinirea vremii, s'a descoperit pe deplin prin însuș Fiul său. Predica celorlalți apostoli și chiar a Mântuitorului, se referă adesea în chip expres la revelațiunea treptată a Vechiului Testament, făcută patriarhilor, judecătorilor și profeților. Pentru aceasta sfântul apostol Pavel numește vechiul Testament: conducător către Christos *(Pedagogos eis Christos)*, iar în literatura patristică se găsește adagiul: „Novum Testamentum in Vetere latet, Vetus in Novo patet".

Tot asemenea și în lumea pâgână, ideile mai curate, mai

înnalte despre Dumnezeu și motivele vieții morale, ca d. p. ideia de divinitate a lui Anaxagora, Socrates, Plato, Aristoteles, curăția vieții morale a Stoicilor, Pitagoreilor, etc., au fost atribuite de Sf. Părinți inspirațiunii cuvântului dumnezeesc „lui *Logos spermaticos*, care s'a întrupat apoi și a adus revelațiunea deplină în persoana Mântuitorului.

Acest progres, observat în desfășurarea revelațiunii dumnezeești, îl numim evoluționism religios. El nu este o teorie care se referă de-a dreptul la origina religiunii, ci o ipoteză auxiliară, care explică progresul observat în viața religiunilor istorice și cum că păgânismul, în partea lui cea mai mare și mai bună, a condus, ca și religiunea mozaică, către creștinism și a pregătit spiritele în chip negativ pentru primirea lui. Așà că numirea de conducător către Christos, aplicată de sf. Apostol Paul la religiunea V. Testament, se poate aplică, în sens mai larg, și păgânismului grec și roman.

Istoria religiunilor ne arată, că desvoltarea religioasă a omenirii a trecut prin următoarele stadii:

1. Adorarea a ceiace e mai prejos de om, a lucrurilor și obiectelor neînsuflețite din natură, sau cu un cuvânt, Fetișismul în sensul strict al cuvântului.

2. Adorarea a tot felul de lucruri din natură, dar din cele mai impunătoare pentru omul incult, ca d. p. a munților, râurilor, pădurilor, mării, vântului și norilor, sau cu un cuvânt Fiziolatria.

3. Adorarea a ceiace este mai presus de noi sau cultul naturii, în mare, precum: cultul soarelui, al lunii, al stelelor (Sabeismul), al cerului în genere (Uranolatria), al luminii și întunerecului, ca în vechiul Parsism. Apoi adorarea elementelor din care se credea făcut omul, ca: focul, al cărui cult e comun aproape tuturor religiunilor pământului, a pământului, a apei, aerului, etc.

4. Adorarea animalelor folositoare și vătămătoare sau Zoolatria și Totemismul. — Teriantropia sau reprezentarea zeilor sub forme jumătate de om și jumătate de animal, cum vedem mai ales la Egipteni și Babilonieni, formează trecerea la faza următoare.

5. Adorarea a ceiace este lângă noi, divinizarea sau apoteozarea oamenilor și cultul manilor și, în legătură cu aceasta din urmă, credința în tot felul de spirite.

6. Adorarea a ceiace este în noi, a părții intelectuale și

morale din om, reflectate în oglinda naturii sau Antropologismul.

7. Adorarea unei divinități din care elementul natural este înlăturat și căreia se atribue numai însușirile persoanei omenești ca d. p. în concepțiunea despre divinitate a religiunii patriarhilor Vechiului Testament, în păgânismul Grecilor și Romanilor, etc.

8. Adorarea lui Dumnezeu ca ființă spirituală, diferită de lume și de care omul e legat să-i împlinească voia exprimată într'o anume lege, făcută cunoscut prin anume organe ale revelațiunii, prin profeți. Acest stadiu, cunoscut sub numele de Nomism, este reprezentat prin Confucianism și Islamism, la care s'ar puteà adăugà și Deismul.

9. Adorarea lui Dumnezeu ca ființă identică cu lumea sau Panteismul cu diferitele lui nuanțe, dela Panteismul Vechilor Egiptenii și Indeini, până la Panteismul zilelor noastre. Tot acì am putea pune și așà zisul Monism contemporan, care nu este decât un Materialism prezintat sub un alt nume.

10. Teismul sau Monoteismul creștin, după care Dumnezeu este mai presus de lume, dar totdeodată și în lume, nu numai în virtutea atotputerniciei, ci și a omniprezenței Sale. Acì, Dumnezeu, deși spirit pur, poate fi reprezentat, în cel mai perfect acord cu Logica, sub forme omenești, pentrucă El a luat, în persoana Fiului, formă omenească, fără ca prin aceasta să fi lepădat Dumnezeirea.

Pentru o mai ușoară ținere de minte, aceste zece faze pot fi grupate în trei categorii sau clase de religiuni: a) *Religiuni naturale*, în care natura și fenomenele formează obiectul adorării. Natura și fenomenele ei pot fi personificate pe această treaptă a conștiinței religioase, — cu toate acestea personificarea este numai alegorică, pentrucă lipsește credința în ființe spirituale, cu individualitate proprie, inteligente și libere. b) Religiuni antropomorfe, în care zeii sunt reprezintați sub forma omului care și-a arătat în vreun fel superioritatea sa față de puterile naturii, față de celelalte făpturi vii și față de semenii săi. c) *Religiuni morale*, care recunosc de Dumnezeu o ființă moralo-spirituală, care n'are nimic material în sine și care așa dar nu poate fi recunoscut decât prin reflecțiune.

Cum vedem, din schițarea fazelor prin care a trecut desvoltarea religioasă a omenirii, Istoria religiunilor constată un progres continuu în cugetarea omenească cu privire la reli-

giune, şi Creştinismul apare ca cea din urmă fază, ca cea mai înnaltă treaptă a scării religioase.

Progresul dar, nu poate fi contestat din acest punct de vedere. Pe el se întemeiază Evoluţionismul religios pentru a explica fluctuaţiunea ideilor religioase în omenire până la ivirea Creştinismului, cum şi mulţimea imensă a formelor religiunii istorice. Dimpreună cu celelalte două teorii precedente, deasemenea antiraţionalistice — cu Nativismul şi Supranaturalismul, în forma în care le-am admis noi — Evoluţionismul formează adevărata teorie despre originea şi desvoltarea religiunii.

D. Teoria teologico-filosofică.

Teoria rezultată din combinarea Nativismului cu Supranaturalismul şi Evoluţionismul şi căreia pentru mai multă uşurinţă, îi vom da numele de filosofico-teologică, este pe deplin ştiinţifică şi totdeodată singura care explică în mod suficient, atât origina cât şi fiinţa religiunii. Ea singură explică caracterul transcendent al religiunii, tendinţa ei către supranatural, demonstrându-ne că origina religiunii este în prima linie transdentă, supranaturală, că ea îşi are punctul de plecare în însăşi fiinţa dumnezeiască, în înţelepciunea şi bunătatea lui D-zeu, care a binevoit a indica facultăţilor sufleteşti ale omului, singura cale către: adevărul, binele fi fericirea supremă, care se pot ajunge numai prin religiune.

Teodia noastră stă în deplin acord cu rezultatele şi investigaţiunile Istoriei religiunilor, cu postulatele criticii şi vederile marilor cugetători, cum şi cu litera şi spiritul Sf. Sripturi, condiţiune sine qua non a admisibilităţii oricărei teorii cu privire la religiune.

S'ar părea, poate, la prima vedere, că teoria noastră admiţând un progres în viaţa religioasă a omenirii — aşa cum constată Istoria religiunilor şi Etnologia — ar cădea în contrazicere cu Sf. Scriptură, care învaţă că omenirea, în urma căderii primilor oameni, s'a aflat în cea mai crasă rătăcire religioasă, a înnotat în ignoranţă şi în vicii, afundându-se din ce în ce mai mult, până în timpul venirii Mântuitorului. Excepţiune a făcut numai poporul ales — Israil — care, fiind condus de Dumnezeu prin trimişii săi, a mers cu paşi siguri spre luminarea conştiinţii lui religioase.

Intr'adevăr, istoricii religiunii sunt împărțiți în două tabere: unii susțin că omenirea a avut la începutul existenții sale o formă de religiune curată, înnaltă, pe care nu ezită să o numească Monoteism, dar că, cu timpul, noțiunea aceasta de religiune s'a întunecat, s'a pervetit din ce în ce mai mult, cu alte cuvinte că, religiunea a degenerat. Teoria aceasta este cunoscută în Filosofia religiunii sub numele de: *Teoria depravațiunii.*

A doua tabără susține că religiunea a avut la început o formă vagă, nedefinită, a fost cu totul imperfectă și că în decursul timpului, mai ales sub influența culturii și a altor factori favorabili desvoltării ei, s'a perfecționat din ce în ce mai mult. Teoria aceasta se numește a *ameliorațiunii* și susținătorii ei sunt mai toți filosofii și naturaliștii.

De care parte este acum dreptatea?

Fără să intrăm în expunerea și cercetarea argumentelor și faptelor pe care le induc apărătorii ambelor teorii în susținerea cauzei lor, trebue să recunoaștem — dacă judecăm obiectiv — că dreptatea este împărțită: și unii și alții au câte o parte, dar nici una din tabere n'o are toată. Mai întâi, Istoria nu se poate urca cu investigațiunile sale până la originea neamului omenesc, așa că ceiace Istoria religiunilor ne spune despre cutare sau cutare formă de religiune a primilor oameni, nu poate fi admis ca atare.

Istoria se bazează numai pe fapte pozitive. Dar în privința acelei epoci îndepărtate, în care pământul a văzut apărând pe el pe primul om, nu ne putem ajută decât cu conjecturi și ipoteze, lipsindu-ne orice fel de date precise. Chiar și asupra timpului de mai târziu, asupra așa zisei epoci preistorice, domnește cea mai complectă nesiguranță.

Concluziunile trase din unele descoperiri palentologice sunt în mare parte pripite, prea șubrede și întemeiate mai mult pe fantazie decât pe ceva sigur. Ca atare, orice afirmațiune a Istoriei religiunilor despre o formă desăvârșită sau una rudimentară a religiunii primilor oameni, este o simplă ipoteză, supusă îndoelii și nicidecum un fapt istoric pe care să putem pune temeiu.

Obiectul asupra căruia domnește neînțelegere între cele două teorii: a depravațiunii și a ameliorării, este dar în afară de domeniul istoric și ca atare nu se poate susține nici una nici alta din cele două teorii.

Dacă ținem seamă de faptele pe care se bazează și una și

alta din ele, fapte cari nu sunt istorcie, ci numai observaţiuni psihologice şi concluziuni logice şi mai ales concluziuni trase din observarea sufletului copiilor, s'ar părea că dreptatea o are teoria ameliorațiunei. Date etnologice însă, ne confirmă pe de altă parte, deşi numai slab, adevărul teoriei depravaţiunii.

Astfel stă chestiunea în ce priveşte punctul de plecare al ambelor teorii, adică: nimic hotărît, nimic sigur.

Şi pe când ambele teorii stau neputincioase în afţa acestei probleme, teoria noastră găseşte soluţiunea cu mare uşurinţă. Intr'adevăr, soluţiunea adusă de ea nu este a treia, ci tot una din cele două propuse de celelalte două teorii, care stau între ele ca membrele unei dileme, dar baza pe care se întemeiază soluţiunea susţinută de ea este cu totul alta: o bază nouă şi sigură.

Teoria filosofico-teologică se pronunţă, în ce priveşte prima formă de religiune a omenirii, pentru teoria depravaţiunii, adică admite că religiunea primilor oameni a fost religiune curată, înnaltă, spirituală şi atât de perfectă cât se puteà faţă cu gradul de desvoltare intelectuală a primilor oameni. Temelia acestei forme înnalte de religiune nu trebue căutată numai în om, care ca produs imediat al bunătăţii dumnezeieşti, erà înzestrat cu facultăţi sufleteşti, deşi nu desvoltate în mare grad, dar totuşi capabile de orice desvoltare, luminate şi integre, pentrucă nu fusese încă atins de otrava distrugătoare a păcatului, nu trebue căutată numai în om, ci şi în Dumnezeu şi mai ales în Dumnezeu, ca creatorul prea înţelept, prea bun şi atotputernic al omului.

Astfel, ceiace părea nesigur şi chiar neprobabil din punct de vedere psihologic; ceiace erà după teoria depravaţiunii numai problematic, devine cu totul sigur după această teorie.

Ce priveşte desvoltarea mai departe a religiunii, în special în ce priveşte timpul care cade în limitele istoriei, acì atât teoria depravaţiunii cât şi ameliorațiunii se aplică la fapte, a căror realitate nu poate fi contestată de nimeni.

Şi dacă este şi în această privinţă deosebire de vederi între amândouă, cauza este că fiecare din ele are câte un punct diferit din care priveşte şi judecă faptele pe care se bazează, punct ales ca centru de observaţiune şi acţiune dejà dela poziţiunea ce ia fiecare faţă de prima chestiune. Acì materialul este atât de bogat, încât şi una şi alta din ambele teorii pot invocà numeroase exemple şi fapte, care să depună pentru ele.

Dacă cercetăm în mod critic susținerile și uneia și alteia, găsim că teoria depravațiunii prevalează asupra celei a ameliorațiunii, în timpurile cele mai vechi, în acele veacuri îndepărtate ale trecutului, care stau la pragul timpurilor preistorice. Credința în paradis, într'o epocă de aur, legenda multor popoare sălbatice despre zeii superiori, cari s'au retras în regiunea îndepărtată a cerului, etc., credințe și legende care militează pentru o formă mai înnaltă a religiunii primitive, au ca corolar, căderea omului din acea stare de fericire și afundarea lui din ce în ce mai mult în întunerec, în rătăcire pe toată linia: intelectuală, religioasă și morală. Așà că a contesta adevărul teoriei depravațiunii ar fi numai a închide ochii în fața luminei, pentru a puteà susține că e întunerec.

Dacă privim însă mai departe mersul diferitelor religiuni, observăm că ele se modifică, spiritualizându-se și moralizându-se cu atât mai mult cu cât cultura pătrunde mai adânc în straturile poporului care o profesează. Religiunea Grecilor din primul secol dinnainte de Christos, nu mai este atât de grosolană ca a Grecilor din timpul lui Omer. Sacrificiile de oameni nu se mai practică, oracolele nu mai joacă un rol atât de însemnat ca mai înnainte, cultul zeităților obscene este înfierat de multe din spiritele alese, preoții zeităților moralizatoare încep a aveà preponderență asupra celorlalți, etc.

Acelaș lucru se petrece cu toate religiunile, cel puțin ale popoarelor mai culte din atiquitate ca: Egiptenii, Indienii, Babilonienii, Perșii, Grecii, Romanii ș. a. m. d.

Dacă corupțiunea domneà încă în acel timp mai mult poate decât altădată, decât atunci când corupțiunea și desfrâul, săvârșite sub cupolele templelor și în pădurile sacre, purtau masca religioasă; dacă în acel timp credința în zei slăbise, ateismul îi luase în multe părți locul, aceasta însemnà tocmai că oamenii trăiseră sub imperiul acelei religiuni îndeajuns, pentru a-i cunoaște toate lipsurile, gustaseră destul din preceptele ei, pentru a puteà să le afle incapacitatea și a face să se nască în spiritul lor Scepticismul, și aceasta — departe de a fi un rău, de a însemnà un regres — erà din contră un bine, însemnà un progres, pentrucă pregăteà spiritele către primirea unei forme superioare de religiune, care nu întârzie să se arate în Creștinism. Fără această criză religioasă, fără pregătirea aceasta negativă, Creștinismul ar fi încolțit și prins mai greu

rădăcini. Când a venit el, totul era pregătit, venise plinirea vremii.

Din cele zise, rezultă că teoria depravațiunii se aplică — în ce privește stadiile de desvoltare ale religiunii — la timpurile vechi și chiar preistorice, iar teoria ameliorațiunii la timpurile relativ mai nouă, la timpurile dinnaintea aparițiunii Creștinismului.

Teoria filosofico-teologică pune deci în cea mai complectă lumină atât originea, cât și desvoltarea religiunii, aplicând la ea în mod succesiv ambele teorii: a depravațiunii și ameliorațiunii. Prin aceasta se explică atât pervertirea sau decadența religioasă a omenirii, provenită din întunecarea conștiinței de Dumnezeu, ca urmare a căderii în păcat a protopărinților neamului omenesc, cât și progresul făcut în spirite, pânăce întreaga lume păgână a fost pregătită și matură pentru primirea ideii, că o reformă religioasă este indispensabilă și iminentă.

Această stare a spiritului lumii păgâne a înlesnit răspândirea cu repeziciune a Creștinismului, care corespunde așteptării încordate și este numită cu un termen biblic — *plinirea vremii* (Gal. IV, 4).

Arătând că religiunea este — în ultima linie — de origină dumnezeiască, teoria noastră lasă totdeodată lor liber și influenței tuturor factorilor omenești, care pot determina și înrâuri mersul desvoltării religioase, căci dovedindu-ne că religiunea își are rădăcina în sufletul omenesc, ne îndeamnă prin aceasta la studiul legilor psihologice și sociale de care este condiționată manifestarea și desfășurarea religiunii.

După cum rădăcina unei plante își are geneza pe deoparte în germenul său, în sâmburele din care se desvoltă, iar pe de altă parte în sânul pământului în care crește, tot astfel și religiunea are un sâmbure, un germene, care este de origină dumnezeiască, și un teren în care crește, se desvoltă: viața intim sufletească a omului.

De aceia arborele religios își îndreaptă ramurile în creșterea sa spre Dumnezeu, adică sufletul omului tinde în chip firesc către Dumnezeu, Îl caută, Îl dorește și e neliniștit fără el, cum zice fericitul Augustin: *„Inquietum este cor meum donec requiescat in te“*.

CURS

DE

TEOLOGIE FUNDAMENTALĂ

NOTE DUPĂ PRELEGERILE FACUTE

DE

Preotul IOAN MIHĂLCESCU

PROFESOR LA FACULTATEA DE TEOLOGIE DIN BUCUREŞTI

PARTEA DOUA

ISTORIA RELIGIUNILOR

Fascicola I-a:
Inceputul şi desvoltarea Istoriei Religiunilor.
Impărţirea religiunii.
Religiunea primitivilor.

BUCUREŞTI

—

No. 882. — Tipografia „LUPTA" N. Stroilă, Str. G-ral Budişteanu No. 8.

1926

INCEPUTUL ŞI DESVOLTAREA ISTORIEI RELIGIUNILOR.

Istoria Religiunilor ca disciplină este relativ nouă, căci datează abia din veacul XIX. Şi înainte de aceasta, chiar din epoca clasicităţii greco-romane şi în evul mediu au existat lucrări şi autori cari au tratat despre diferite religiuni. Aşa din vechime am putea aminti pe istoricii şi geografii *Herodot, Strabo, Tacitus* şi *Plutarh,* cari culeg şi transmit informaţiuni despre mai multe religiuni. Dintre scriitorii bisericeşti este mai ales fericitul Augustin, care în scrierea sa *„De civitate Dei"*, oferă bogat material pentru cunoaşterea celorlalte religiuni. Din evul mediu merită să fie amintită celebra operă anonimă *„De tribus impostoribus"* — epitet sub care sunt înţeleşi Moise, Isus Cristos şi Mahomed — apărută în 1598, iar pe la jumătatea veacului XVII Gerhardt Iohannes Vossius, cu lucrarea sa *„De theologia gentili seu de origine ac progressu idololatriae"*, (Amsterdam 1642), pe ale cărui urme au călcat Abbé Banier şi Pierre Daniel Huet.

Trecând peste mulţi alţii, este destul să pomenim pe *Bernard Picart,* care a publicat (între anii 1723—1728, în Amsterdam) 7 volume de studii asupra confesiunilor şi sectelor creştine şi a o mulţime de alte religiuni, sub titlul *„Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde"* şi pe *F. Dupins* cu lucrarea sa *„De l'Origine de tous les cultes"*, în 3 volume (Paris, 1795).

Cunoaşterea din ce în ce mai aprofundată a limbii sanscrite şi chineze, a ieroglifelor şi cuneiformelor, a dialectelor persane şi indiene, ca şi numeroase descoperiri de documente şi resturi de culturi în mare parte necunoscute, cum şi studii făcute la faţa locului asupra credinţelor şi obiceiurilor diferitor popoare culte şi a primitivilor din continentele noui, de către numeroşi misionari creştini, şi nu mai puţin şi relaţiunile de tot felul

dintre cele mai îndepărtate naţiuni, mulţămită intensificării mijloacelor de transport, au dus la studiul comparat al religiunilor şi au dat naştere disciplinii Istoriei Religiunilor.

Cea dintâi ţară în care s'au început studii sistematice de Istoria Religiunilor este — cum era şi firesc să fie — Anglia, care, având numeroase şi întinse colonii în celelalte continente, avea şi prilejul şi putinţa să studieze, prin învăţaţi din sânul său, aproape toate religiunile lumii. Germanul *Max Müller,* născut în Dessau, anul 1823, discipolul marilor sanscritologi Franz Bopp, din Berlin, şi Eugène Burnouf, din Paris, el însuş un mare sanscritolog, fiind chemat în Anglia şi trimis în India, edită mai întâi Rig-Veda (1846—1850), începu apoi traducerea şi publicarea în englezeşte a cărţilor sfinte ale religiunilor orientale, sub titlul: „The Sacred Bookes of the East", din care apărură sub conducerea sa (Oxford 1878—1905) 50 de volume, inaugură (în 1878) cel dintâi curs de Istoria Religiunilor (Hibbert Lectures) şi scrise o mulţime de studii de Filosofie religioasă şi de Istoria Religiunilor. Datorită trusturilor Hibbert Fund şi apoi catedrelor şi cursurilor de Istoria Religiunilor, întemeiate cu spesele scoţianului Gifford la 4 universităţi (în 1878), disciplina aceasta a luat în Anglia un mare avânt.

In Franţa, lucrările sanscritologului Eugène Burnouf asupra religiunilor Indiei şi ale sinologilor *Charles Remusat* şi *Stanislas Julien* asupra religiunilor Chinei, cum şi înfiinţarea muzeului de obiecte sfinte ale religiunilor orientale, (1876) de către negustorul lionez *Guimet,* şi celebra publicaţiune de texte şi documente privitoare la aceste religiuni, intitulată *„Les Annales du Musée Guimet",* pregătiră terenul pentru noua disciplină. Crearea, în 1879, a şcoalei practice „des Hautes Etudes" pe lângă Sorbona, în locul facultăţii de Teologie, scoasă din universitate, a contribuit în foarte mare măsură la progresul disciplinei noastre. Cel dintâi titular al catedrei de Istoria Religiunilor a fost protestantul *Albert Réville,* un fecund scriitor pe acest teren. Catolicii nu s'au lăsat nici ei mai pre jos şi au pus prin *Abbé Broglie,* contimporan cu Réville, începutul acestei ramuri de ştiinţă pe temelii care corespundeau punctului lor de vedere confesional.

Olanda a dat o deosebită importanţă studiului Istoriei Religiunilor. Pastorul arminian *C. P. Tiele* a publicat, înce-

până din anul 1864, mai multe studii asupra religiunii mazdeena, egiptene și haldeene, cum și cel dintâi manual de *„Istoria Religiunilor până la ivirea religiunilor universaliste"* (1876), tradus apoi în mai multe limbi. In 1876, statul olandez transformă catedrele de Teologie Dogmatică dela cele patru universități de stat în catedre de Istoria Religiunilor și Tiele fu cel dintâi titular al celei din Leyda.

Germania a rămas ceva mai în urmă pe tărâmul Istoriei Religiunilor. Filologii și etnologii s'au îndeletnicit într'adevăr cu acest studiu și *Brugsch* și *Erman*, egiptologi, *Noeldecke* și *Goldzieher*, semitologi, *Oldenberg* și *Bühler*, sanscritologi, *Preller* și *Roscher*, elenişti, *Wissowa*, latinist, *Richthofen*, etnolog ș. a. și au dat prețioase contribuțiuni la cunoașterea diferitor religiuni, dar studiile de sinteză au lipsit multă vreme, pentrucă nu existau catedre de Istoria Religiunilor. Abia prin 1908, după moartea lui *Otto Pfleiderer* — care ținuse multă vreme prelegeri de Filosofia și Istoria Religiunilor — s'a întemeiat o catedră specială de Istoria Religiunilor în Berlin, la care a fost chemat danezul *Eduard Lehmann*, din Copenhaga, care însă după câțiva ani s'a întors în țara sa. Aceeaș soartă a avut și catedra înființată cam în acelaș timp în Leipzig și ocupată de norvegianul *Nathan Söderblom*, care de asemeni s'a retras în curând în țara sa și e și azi arhiepiscop în Upsala. Un docent al său, *Carl Clemen*, a ajuns profesor de această materie în Bonn, unde e singura catedră de Istoria Religiunilor.

Țările scandinave prețuesc mult acest studiu. Acolo trăesc azi trei din cei mai mari istorici ai religiunilor: *Södelblom* în Upsala, *Lehmann* în Copenhaga și *Nielsson* în Lund.

In Belgia s'a înființat o catedră de Istoria Religiunilor în Bruxelles, în anul 1884, al cărui titular a fost ilustrul *Goblet d'Alviella*, astăzi Nestorul magiștrilor de această specialitate.

In Italia s'a înființat o asemenea catedră, în 1886, la Roma și titular a fost *Labanca*. Au urmat apoi și altele.

In țările ortodoxe nu există catedre pentru acest studiu și nici nu se țin cursuri în această ramură decât la facultatea noastră.

Dintre publicațiunile cu caracter general, pe acest tărâm și autorii mai însemnați sunt de amintit pe lângă cele pomenite în treacăt:

Lectures on the History of Religions, Londra. Bibliothèque d'Histoire des Religions, Paris (Lethielleux). — Etudes sur l'Histoire des Religions, Paris (Beauchesne). — Revue d'Histoire des Religions, Paris (Leroux). — Bilychnis, (Roma). — Archiv für Religionswissenschaft, Tübingen. — Anthropos, Viena. Biblioteca Istoriei Religiunilor, București.

A. Réville Prolégomènes de l'Histoire des Religions, Paris, 1886 (Fischbocher) — R. Dussaud, Introduction à l'Histoire des Religions, 1914. — George Foucart, Histoire des Religions et méthode comparative, Paris 1912 (Picard). — Max Müller, Einleitung in die Religionswissenschaft,.. — C. P. Tiele, Kompendium der Religionswissenschaft, deutsch von F. W. T. Weber, Berlin, 1887. — A. Réville, Histoire des Religions, 4 vol. Paris, 1885 (Fischbacher). — Chantepie de la Saussaye, Lehrbuch der Religionsgesschichte, 2 Bände, Tübingen 1905, (în franțuzește e tradusă de Hubert). — Conrad von Orelli, Algemeime Religionsgeschichte, 2 Bände, Bonn, 1913. — J. Bricout, Où en est l'Historie des Religions, Paris, 1912 (Letouzey et Ané). — Salomon Reinach, Orpheus, Paris, 1918 (Picard). — Joseph Huby, Christus, Manuel d'Histoire des Religions, Paris, 1913 (Beauchesne).

ÎMPĂRȚIREA RELIGIUNII.

Împărțirea religiunii în subiectivă sau internă și obiectivă sau externă, care până nu demult era discutată, este admisă astăzi aproape în unanimitate.

Religiunea subiectivă, fiind un fenomen sufletesc, nu se poate împărți. Manifestarea ei în afară însă, sau obiectivațiunea sa, a primit în scurgerea vremilor forme diferite. De împărțirea sau clasarea acestor forme ale religiunilor istorice este chestiunea, când se vorbește de împărțirea religiunii.

Clasificațiunea este firul mitic al Ariadnei, care ne arată drumul în vastul labirint al religiunilor omenirii. Adevărata știință se bazează pe clasificațiune. Deviza politică a strămoșilor noștri: „Divide et impera" trebue să se aplice și în știință, dacă voim să fim stăpâni deplini pe cea ce studiem. Teologia nu se poate sustrage dela această regulă generală. Dacă voim să cunoaștem bine religiunea noastră creștină, trebue să cunoaștem mai întâi toate celelalte religiuni, care au existat înainte și care

există astăzi alături de ea. Numai astfel vom putea să ne pronunțăm în deplină cunoștință de cauză asupra caracterului ei, să ne dăm bine seama întru'cât și în ce anume este superioară celor lalte religiuni, să ținem la ea cu tăria, pe care o dă convingerea și s'o apărăm cu zel și entusiasm.

O veche clasificare a religiunii este cea de: *religiune adevărată* și *religiune falsă*. „Religiunea adevărată ar fi acea care este conformă cu cuvântul d-zeesc, iar falsă aceea în care se adoră zei falși, sau nu se cinstește după cuviință adevăratul D-zeu". (Holaz). Pe cât este de simplă această clasificare și poate fi utilizată cu folos pentru scopuri practice, pe atât este de puțin științifică și de mult discutată. Nu există religiune, care să nu fie considerată de aderenții ei ca adevărată și încă unica adevărată. Altfel nici n'ar putea exista atâtea forme de religiune.

Nepractică este și clasificarea în *religiune privată* și *publică*, adică în religiune recunoscută și nerecunoscută de stat. Este nepractică, mai întâi pentru că religiunea a existat înainte de a fi cunoscută viața de stat, la a cărui zămislire ea a luat o însemnată parte și al doilea pentru că aceeaș religiune poate fi în unul și acelaș timp recunoscută sau permisă într'un stat și interzisă într'altul, așa că împărțirea aceasta cade dela sine.

Mai multă valoare științifică, dar de puțin folos real este clasificarea în *religiuni naturale* și *revelate*, căci aproape nu există religiune, care să nu-și reducă origina într'un fel sau altul la revelațiune. De bună seamă, noi avem anumite criterii după care deosebim revelațiunea adevărată, pe care o declarăm de proprietate exclusivă a creștinismului și a premergătorului său mozaismul, de revelațiunea falsă, dar aceste criterii sau nu sunt madmise de partizanii tuturor religiunilor, sau sunt astfel interpretate în cât adevărata revelațiune revine mai multor religiuni, fără a se putea preciza numărul lor. Cu chipul acesta împărțirea este lipsită de preciziune.

Cât privește apoi semnificațiunea cuvântului „natural", aplicat la religiune, aci iarăș părerile sunt diferite.

Unii înțeleg prin religiune naturală toate acele religiuni care — după părerea lor — nu se întemeiază pe revelațiune. Așa este de ex. budismul în ochii brahmanilor și brahmanismul și budismul după părerea mahomedanilor. Din punct de vedere creștin sunt considerate naturale toate religiunile, afară de cea creștină și judaică. Deși natural nu este aci identic cu falș, totuș după expresiunea sfântului Paul *„Păgânii cei ce n'au lege din*

fire fac ale legii", adevărurile religioase se reduc numai la arătările conştiinţei.

Alţii, şi în special deiştii şi filosofii sec. XVIII, dau cuvântului natural o altă semnificaţiune. Religiunea naturală constă după aceştia în acel mănuchiu de noţiuni comune tuturor religiunilor, ca noţiunea de D-zeu, suflet, nemurire, virtute, etc. la conceperea cărora omul poate ajunge numai cu ajutorul minţii sale, fără conlucrarea sau intervenirea revelaţiunii.

Partizanii acestui fel de a înţelege religiunea naturală au căutat să şteargă din religiunile revelate şi în special din creştinism toate adevărurile care întrec puterea minţii, tot ce este supranatural şi să înfiinţeze cu chipul acesta o religiune bazată numai pe raţiune. Această religiune au numit-o ei naturală sau universală, şi au susţinut că este singura formă de religiune comună omenirii întregi, pentru că zace la baza tuturor religiunilor şi ca atare şi singura religiune adevărată. Celelalte religiuni, religiunile revelate sunt, după expresiunea lui Diderot, erezii faţă de religiunea naturală. — O astfel de religiune are însă numai defectul că este pur imaginară, căci ea n'a existat nici odată de cât numai în creerul celor care au botezat-o cu acest nume.

Alţii înţeleg sub numele de religiune naturală adorarea obiectelor naturii, iar mulţi dintre Teologi dau acest nume religiunii omului căzut în păcat sau păgânismului în genere.

O clasificare potrivită a religiunilor este cea de: *religiuni politeiste, dualiste* şi *monoteiste*, după cum se adoră mai mulţi D-zei, sau unul singur (creştinul judaismul, mahomedanismul) ori două principii antagoniste (parsismul). Max Müller voieşte să se adauge la aceste trei categorii de religiunii încă alte două, pentru ca clasificaţiunea să fie complectă. Aceste două categorii ar fi: *religiuni henoteiste* (religiunea indiană în faza vedică) şi religiuni *ateiste* (budismul). Insă aceste două numiri sunt de prisos, întâi pentru că se aplică numai la câte o religiune şi al doilea pentru că şi aceste religiuni pot fi cuprinse în împărţirea de mai sus, de vreme ce vechia religiune indiană este tot politeistă iar budismul este ateist numai la origină, pe când mai târziu este politeist.

Schleiermacher împarte religiunile în *fetişiste, politeiste*, şi *monoteiste*.

Impărţirea însă nu este potrivită, pentru că fetişismul nu

poate fi întrebuințat ca numire generică pentru toate formele de religiune inferioare politeismului ca: sabeismul, zoolatria, etc.

O clasificare foarte rațională și potrivită este a lui *Drobisch* (Grundlehren der Religionsphilosophie, 1840). — El împarte religiunile în trei clase, corespunzătoare cu cele 3 faze ale desvoltării sufletești a omului.

Prima clasă cuprinde *religiunile naturale,* adică acelea în care se adoră natura sau personificările ei, dar căror le lipsește credința în ființe spirituale, inteligente și libere. Aci numără el: fetișismul, zoolatria și sabeismul. Această clasă corespunde psihologicește treptei copilăriei omului, în timpul căreia domnește fantazia și impresiunile simțurilor.

A doua clasă o formează *religiunile antropomorfe,* adică acelea în care zeii sunt considerați ca ființe personale, și sunt în mare parte personificațiunea omului idealizat. Aci spiritul omenesc ne apare în faza tinereții sau adolescenții, când este dominat de gustul estetic și de scopuri raționale. Din această clasă face parte religiunea grecilor, care e religiunea frumosului și religiunea romanilor, religiunea calculului politic, a scopurilor statului.

Din a treia clasă fac parte *religiunile moraliste,* în care se recunoaște ca D-zeu numai o ființă spirituală, personală, din care se exclude tot ce este material, și care poate fi cunoscut numai cu spiritul, prin ajutorul cugetării. Această treaptă corespunde stadiului de maturitate al spiritului omenesc, în timpul căruia el este condus de moralitate și scopuri mai înalte raționale Intre religiunile de pe această treaptă se numără: mahomedanismul, mozaismul și creștinismul.

Clasificarea aceasta are darul de a fi psihologică într'un înalt grad. Ea se poate aplică cu succes la religiunile superioare și este tot odată foarte corespunzătoare și cu desvoltarea conștiinței religioase, așa cum ne-o prezintă Istoria Religiunilor, nu cuprinde însă toate religiunile.

Sunt multe alte clasificări ale religiunilor istorice.

Vom expune încă alte câteva, nu pentru valoarea lor științifică, nici pentru caracterul lor practic, care le lipsește, nici pentru că sunt ale unor bărbați foarte cunoscuți pe tărâmul Istorii Religiunilor, ci mai mult ca o curiositate, pentru a vedea din ele numele diferitelor religiuni, afinitatea dintre ele și întru câtva și caracterul individual al fiecăreia.

Hegel împarte religiunile în 3 clase: *religiunea naturală, religiunea individualității spirituale* și *religiunea absolută.*

De *religiunea naturală* ține: 1. Religiunea imediată (vrăjitoria = șamanismul). 2. Religiunile conștiinții analitice sau religiunile substanței și anume: *a)* religiunea mărimii, a cantității (chineză); *b)* religiunea fantaziei (brahmanismul); *c)* religiunea închiderii în sine (budismul). 3. Religiunea naturală în trecerea sa către religiunea libertății sau lupta subiectivității și anume: *a)* religiunea binelui sau a luminii (persană), *b)* religiunea durerii (siriană), *c)* religiunea enigmei (egipteană)..

2. Din a doua clasă de religiuni, *religiunea individualității spirituale,* fac parte: 1. Religiunea sublimului (judaică); 2. Religiunea frumosului (grecească); 3. Religiunea scopului sau rațiunii (romană).

3. A treia clasă de religiuni, *religiunea adevărată,* o formează *creștinismul* (sistemul filosofic al lui Hegel).

Eduard von Hartmann împarte religiunile în: *naturaliste* și *supranaturaliste.*

1. *Naturaliste* 1. Henoteismul naturalistic 2. Spiritualizarea henoteismului: *a)* perfecționarea estetică (greci), *b)* secularizare utilitaristă (romani), *c)* aprofundare tragico-etică (germani). 3. Sistematizarea teologică a henoteismului, *a)* monism naturalistic (egipteni), *b)* dualism seminaturalistic (perși).

2. *Supranaturaliste.* 1. *Monismul* abstract sau religiunea idealistă a mântuirii, *a)* acosmismul brahmanic, *b)* iluzionismul budistic. 2. *Teismul: a)* henoteismul primitiv al lui Israel și monoteismul profeților; *b)* religiunea nomistă heteronomă (teocratică) a timpului sacerdotal de după perioada profetică și a islamului, *c)* religiunea realistă a mântuirii sau creștinismul, a cărei direcțiune heterosoteriologică va fi înlocuită prin religiunea (direcțiunea) autosoteriologică a spiritului, că adică nu omul va fi mântuit de D-zeu, ci D-zeu de om și prin om.

C. P. Tiele le împarte în religiuni naturale și religiuni morale.

1. *Religiuni naturale.* 1. Naturalismul polizoic. 2. Religiuni magico-polidemonistice (animismul sălbaticilor). 3. Politeism magico-teriantropic mai luminat *a)* neorganizat: japonezi, dravidieni, fini, estoni, slavi, arabi, pelasgi, vechii itali; *b)* organizat egipteni, vechii chinezi, popoarele americane semiculte; mexicanii, chilienii, peruvienii. — 4. Politeismul antropomorfic demietic: Religiunea Vedelor, a perșilor, babilonienilor, asirienilor,

2. *Religiuni morale sau revelate spiritualisto-etice:* 1. *Religiuni nomiste:* taoismul, confucianismul, brahmanismul, giainismul, mazdeismul, mozaismul şi judaismul, acesta din urmă ca tranziţie la 2. *religiunile universaliste:* buddhismul şi creştinismul.

Islamismul, cu caracterul său nomist şi particularist, este o cădere dela principiul religiunilor universaliste.

In cele ce urmează, noi vom trata mai întâi despre religiunilor primitivilor, după aceea despre religiunile popoarelor istorice sau civilizate, după marile grupări etnice în care se împart, şi vom încheia cu creştinismul, ca religiunea deplină, absolută.

RELIGIUNEA PRIMITIVILOR.

INTRODUCERE.

In tundrele Siberiei, în centrul şi sudul Africii, prin pădurile Americii de nord şi de sud, ca şi în gheţurile Grönlandei şi insulele care compun continentul australian au trăit până de curând şi trăesc încă turme omeneşti, cărora li se zice sălbateci sau primitivi, două calificative care au nevoe de a fi lămurite şi precizate.

Primul calificativ a fost îndeosebi întrebuinţat până acum câteva decenii, de când a fost înlocuit aproape cu totul de al doilea, din cauza înţelesului greşit în care a fost luat adesea. S'a observat însă, că şi acesta a fost înţeles uneori tot aşa de greşit. Deacea trebuinţa de lămurire şi precizare a ambilor termeni.

Sub numele de sălbateci sau primitivi se înţelegea în veacul XVIII, veacul lui Rousseau şi al romantismului, masse omeneşti lipsite de orice cultură, trăind în mijlocul naturii ca şi animalele şi alături de ele, şi înfăţişând în totul şi întocmai pe cei dintâi oameni, aşa cum au eşit din mâna Creatorului sau s'au desvoltat din animal prin evoluţie.

Obsevaţiunile făcute de misionari, funcţionari coloniali, călători şi negustori, cum şi studii speciale de etnografie şi linguistică au dovedit că sălbaticii sau primitivii de azi nu sunt nici decum lipsiţi de cultură, nici de cea materială, nici de cea spirituală, cu toate că doza ei variază foarte mult dela un grup de primitivi la altul şi diferă esenţial de a popoarelor culte. S'au deosebit chiar mai multe straturi în această cultură, ceea ce însemnează că primitivii au trecut prin diferite stadii de desvoltare şi îşi au istoria lor proprie, în cea mai mare parte necunoscută azi. La cei mai mulţi dintre ei, starea culturii din

timpul de față este un regres, o decadență față de trecut, iar ceeace a fost altă dată a fost sau bunul lor propriu, adică o cultură originală, autochtonă, sau ceva împrumutat dela popoare mai înaintate, cu care au venit în atingere sau care i-au stăpânit.

Astfel, tasmanienii trăiau când au fost descoperiți, încă în epoca de piatră, pe când toți ceilalți primitivi au fost aflați în epoca bronzului și a fierului. Diferite săpături făcute în delta Zambezului au scos la iveală vase de pământ foarte fin lucrate și unelte de metal, cum și cuptoare de topit metale în diferite părți ale continentului, ceeace face pe marele explorator englez *Livingstone* să scrie: „In vremea când strămoșii noștri se serveau încă de arme de piatră, africanii par a fi stat pe o treaptă de desvoltare mult mai înaltă", (Ebrard).

Stanley povestește de asemenea în descrierea călătoriilor sale, că tribul canibalic Vavința, de lângă lacul Victoria Nianza, cunoștea arta lucrării fierului și a aramei ca moștenire din străbuni (Idem, ibidem, pag. 360, nota 3).

Polinezienii au fost purtătorii culturii extremului orient asiatic și au influențat populațiunile din întreaga Australie și din sudul Africii, negrii din Nordul Africii au venit în atingere cu cultura egipteană și greco-romană și mai târziu cu cea arabă, în America de Nord s'au produs chiar invaziuni din Asia, iar incașii și aztechii aborigeni au înrâurit pe primitivii din întreaga Americă.

In sălbateci sau primitivi n'avem dar nici pe omul primitiv nici tipul lui nefalșificat, autentic, ci avem sau ființe omenești rămase pe o treaptă inferioară de cultură sau resturi ale unor popoare care au avut cândva o cultură mai înaintată.

Tot ce privește viața lor sufletească nu trebue dar privit nici ca simplă și pură superstiție, cum vor evoluționiștii, ca *John Lubbock, Mac Lenin, Lippert, Bastian* ș. a. nici ca un modest dar substanțial germene, în care se cuprind, în stare rudimentară, toate manifestările sufletești și instituțiunile sociale, politice și religioase, cum susține *Durkheim* și împreună cu el școala sociologică. (Vezi lucrarea lui: Les formes élémentaires de la vie religieuse).

Este meritul folkloriștilor de a fi atras luarea aminte, că superstițiunile sunt în fond religiune, că diferite obiceiuri și practici reprezintă un cult de mult dispărut și că ele sunt, pentru cei ce le practică, o necesitate sufletească, prin care ne putem

explica cum s'au desvoltat şi unele şi altele la oamenii de pe cele mai inferioare trepte de cultură. Cu ajutorul studiilor folkloristice s'a isbutit să se descopere în multe cazuri pătura primordială de credinţe şi datini care a precedat oricărei culturi. Această metodă, inaugurată de *fraţii Grimm,* la începutul veacului trecut în Germania, continuată de *Adalbert Kuhn* şi de *W. Schwartz* cu aplicare la poporul german, şi întinsă de *W. Mannhardt* la mai toate popoarele Europei, a fost aplicată la primitivi de englezii *Andrew Lang* şi *I. G. Frazer* şi a dat rezultate strălucite.

Intinsele studii etnografice ale lui *Theodor Waitz,* la începutul celei de a doua jumătăţi a veacului trecut, continuate şi aprofundate de şcoala autropologică engleză din Oxford, în frunte cu *E. B. Taylor,* au contribuit de asemeni în mare măsură la cunoaşterea primitivilor, deşi s'a ajuns la concluziuni greşite.

Nu puţin au ajutat la aceasta şi misionarii care au trăit vreme îndelungată în mijlocul primitivilor şi i-au studiat à vif, cum sunt Pater *W. Schmidt,* din Viena şi *Mgr. A. Le Roy,* actual episcop francez, cari au stat câteva decenii între primitivii din centrul şi sudul Africii şi au publicat după aceea interesante lucrări despre ei, ca şi *Strehlow* în Australia.

Mulţămită acestor studii şi lucrări se cunoaşte întru câtva viaţa sufletească şi religiunea primitivilor. Intru câtva, iar nu în totul, pentru că psihologia lor este foarte deosebită de a noastră. Mai întâi ,primitivii sunt foarte neîncrezători în europeni în genere, cărora le atribue o mare putere magică şi de cari se tem, că vin la ei, ca să-i exploateze şi să-i domine. Apoi, ei sunt din fire sfiicioşi şi puţin comunicativi, mai ales în materie de religiune. Din aceste pricini, ei răspund la întrebările ce li se pun de europeni sau cum le trece momentan prin minte, sau cum cred, că are să placă mai mult celui ce-i întreabă. Limbile pe care ei le vorbesc sunt iarăş foarte primitive şi greu de învăţat temeinic de reprezentaţii popoarelor culte, cari se duc la ei, şi felul lor de a judeca, logica lor este, cu totul alta decât a noastră.

Aceste greutăţi ce stau în calea cunoaşterii sufletului primitivilor au făcut pe mulţi cercetători să susţină, că primitivii n'au nici o religiune. Astfel n'a fost grup etnic de primitivi de care să nu se afirme că n'ar avea religiune. Aşa *Livingstone* a afirmat aceasta despre beciuani, din sudul Africii, *Samuel Boker,*

Dalton şi Lichtenstein despre diferite populaţiuni din Africa şi America, *Darwin* despre indigenii din sudul Americii de sud, *Lubbock* despre californieni, polinezieni, hotentoţi, eschimoşi ş. a. iar cunoscutul antropolog *Brow* s'a crezut îndreptăţit să scrie: „E pentru mine mai presus de orice îndoială, că, printre rasele inferioare sunt popoare care n'au nici un cult, nici o dogmă, nici o idee metafizică, nici o credinţă colectivă şi prin urmare nici o religiune".

Constatarea aceasta o face şi un profund cunoscător al primitiivlor, *Leo Frobenius,* care zice: „Când un învăţat se duce într'o ţară streină, între oameni pe cari nu-i înţelege, într'o lume, care nu-i a sa, e firesc ca să nu găsească ceeace caută, ceeace gândeşte el. Şi dacă concepţiunile acelora sunt îmbrăcate numai în alte culori, îi va fi greu să-şi recunoască ideile sale sub acea mască. De aceea, mulţi învăţaţi şi călători au decretat: „Aceşti oameni n'au religiune", (Frobenius, Die Weltanschauung der Naturvölker).

Nici o mirare dar, că ceea ce afirmă un cercetător despre religiunea primitivilor, contrazice altul. Totuş, dacă ţinem seama că ceeace desparte şi deosibeşte pe cercetători nu sunt atât faptele în sine cât interpretarea lor, părerile asupra lor, vom păşi cu oarecare încredere către studiul religiunii primitivilor, îl vom întreprinde cu convingerea, că nu va fi o vânare după fantome, ci studierea unor fapte concrete şi pozitive.

I. RELIGIUNEA PRIMITIVILOR DIN ASIA.

In nordul şi nord-vestul Asiei locuesc şi azi numeroase horde omeneşti, care duc viaţă nomadă, din care unele au ajuns cândva la un oarecare grad de cultură şi au jucat un rol în istorie, dar din care au decăzut şi au rămas pe o foarte înapoiată treaptă de cultură, nedeosebindu-se întru nimic de cei cari nu s'au ridicat niciodată din starea de primitivitate.

Toate aceste horde aparţin familiei popoarelor turanice şi se împart în două ramuri: ugrotatarofinii şi mongolii.

Din ramura ugrotatarofinică fac parte: tătarii nomazi sau cirghizii, cari locuesc în stepele cirghize din răsăritul şi miazănoaptea Turchestanului, tătarii ruseşti (cei din Crimea, Cazan, Obi), baschirii, iacuţii, teleuţii, calmucii, samoezii din nordul Siberiei (împărţiţi într'o mulţime de triburi), cum şi

turcii, bulgarii, ungurii, finii, estonii, livonii din Europa, azi popoare civilizate (afară de laponi) și hunii și avarii, cari au năvălit în Europa în veacul IV și V.

Din ramura mongolică fac parte: mongolii propriu zișii cu locuința între deșertul Gobi și Manciuria, burieții și calchii, în jurul lacului Baical, calmuchii, între Urali și Volga. Tot din această ramură fac parte, după mulți etnografi și chinezii, pe când manciurienii sunt de origină mongolică, dar amestecați cu tătarii, iar tungușii sunt de origină tătarică amestecați cu mongolii.

Din prima grupă ne vom ocupa de religiunea tătarilor și a celorlalte popoare nomade, iar din a doua de a mongolilor, lăsând la o parte acele neamuri care au ajuns la un grad mai mare de civilizație.

1. *Tătarii* au — ca toate neamurile ugrofinice — culoarea pielei albă, părul blond, bătând în roșu, ochi albaștri-verzui, statura mijlocie, craniul brahicefal. Locuința le este în corturi de pâslă, iar uneltele sunt făcute din fer, lucrat în foc, dar în chip grosolan. Se îndeletnicesc mai mult cu creșterea vitelor, mai ales a cailor, al căror lapte îl mănâncă, cu vânatul și cu furtul. Femeile se cumpără și ele duc greul muncii. Căsătoria este îngăduită până între cele mai apropiate rude. Este și o căsătorie de levirat, ca la iudei. Poligamia este aproape regulă, iar pe castitatea fetelor nu se pune nici un preț.

Credința lor religioasă este un aninism cras, cunoscut sub numele de șamanism, după șamani, vrăjitorii cari se ocupă cu alungarea spiritelor rele. Credința generală este că lumea e plină de spirite. Fiecare obiect, fiecare agent natural își are spiritul său. Fiindcă în lume este mult rău, spiritele sunt socotite în deobște ca rele și dușmane omului. Intre spirite se numără în prima linie sufletele morților, care, sub formă de strigoi, de stafii, etc. fac tot felul de rele celor vii. Șamanii știu să le alunge și să le facă să fie binevoitoare și folositoare oamenilor.

Șamanii nu formează o clasă socială deosebită, un fel de sacerdoțiu, cum ar urma să fie după rolul ce-l îndeplinesc. Ei aparțin tuturor treptelor sociale și nu sunt numai dintre bărbați, ci și dintre femei. De restul muritorilor se deosibesc prin portul lor curios, constând dintr'o rasă de piele, cisme și tot felul de bucăți de sticlă, de tinichea, de piei de animale, capete de șerpi, piei împăiate, labe de urs sau de vulpe,

ghiare de vultur etc. atârnate de rassă, ca embleme magice. Alungarea duhurilor rele sau îmbunarea lor, şamanii o fac noaptea, după un anumit tipic: Se aşează în jurul focului, fumează şi bat într'o tobă, până când sunt apucaţi de spasmuri, încep să gesticuleze violent, sar ca nişte energumeni în jurul focului, strigă spiritele, le ameninţă, le conjură, le pun întrebări, ascultă cu luare aminte la pretinsele lor răspunsuri, mai trag câteodată cu lăcomie din pipă, iar aleargă şi strigă până ce în sfârşit cad la pământ, lipsiţi cu totul de conştiinţă şi de puteri. Cât timp stau căzuţi în nesimţire se crede că sufletul îi părăseşte, ia forma unui animal şi se duce la locuinţa spiritelor, spre a conjura pe spiritul care face rău celui pentru care intervine şamanul, ca în viitor să nu-i mai facă nici un rău.

Când îşi revin în simţiri li se dă plata, căci reprezentaţia e sfârşită.

Dacă spiritele persistă în răutatea lor, reprezentaţia se repetă de mai multe ori.

Inrâurirea pe care o exercită aceste practici superstiţioase asupra nervilor celor ce apelează la intervenţia şamanilor este aşa de puternică încât face ca adesea să se vindece boale grele, să se opereze schimbări în sufletul credincioşilor, cu un cuvânt să se producă adevărate minuni.

Sufletele şamanilor sunt socotite ca având un grad mai înalt de putere şi răutate, de aceea sunt temute în chip deosebit.

Nu numai prin vrăjitoria şamanilor în viaţă cred tătarii, că pot alunga boalele, moartea şi relele de tot felul, ci şi prin diferite practici şi mijloace magice de care se poate folosi ori cine. De aceea, în fiecare iurtă (cort) se află câte o păpuşă, îmbrăcată ca şamanii, căreea i se atribue aceeaş putere ca şi şamanilor. Spre răsărit de iurtă, între doi mesteceni, legaţi cu o frânghie, se atârnă o blană de hermelin, care de asemeni slujeşte de amulet. In sfârşit, fiecare om poartă la sine tot felul de amulete: bucăţi de postav de diferite colori, păr de cal, oase de animale, clopoţei, etc. Există şi amuleţi obşteşti, ai unei grupe de familii, sau ai unui întreg trib. Acestea constau de obiceiu dintr'un pietroiu sau o prăjină, înfipte în vârful unei movile naturale sau făcute de mână. Ori cine trece pe lângă movilă e dator să arunce o piatră sau un petec de stofă, ca jertfă adusă pietroiului sau prăjinii

amulet. Credința e că în aceste obiecte locuește un spirit protector.

Un cult în adevăratul înțeles al cuvântului nu există, ci el se reduce aproape numai la ceremoniile și practicile șamanilor.

De moarte, tătarii au teamă, ca și de sufletele morților și de cadavre. La înmormântare se săvârșesc mai multe ceremonii, care au de scop să împedece sufletul mortului de a face rău celor rămași în viață. Numele morților nici nu trebue pronunțate. Viața de dincolo de mormânt este înfățișată ca foarte asemănătoare cu cea de pe pământ.

De aceea se obicinuește să se îngroape cu bărbatul și una din soții, să se toarne pe mormânt băuturi și să se jupoae un cal, a cărui piele se umple cu pae și se atârnă de un arbore aproape de mormânt, în credința că astfel calul va sluji sufletul mortului. Camciadalii au o idee atât de bună despre viața viitoare, că mulți se sinucid de bună voe, ca să se împărtășească mai în grabă de această viață.

Cu toate că religiunea tătarilor a constat și constă aproape exclusiv din practicile animiste și fetișiste cuprinse sub numele de șamanism, totuș, dacă cercetăm cu luare aminte credințele lor religioase, găsim că ei au avut cândva credința în adevărate divinități, în fruntea cărora sta zeul cerului, pe cari tătarii îl numeau Tenghere Caira Can, samoezii Nun, vogulii Torom, ostiacii Turum, finii Iumala, etc. Acesta era socotit de unele neamuri, ca tungușii și manciurienii, de creator nevăzut al lumii, având locuința în cer sau în soare. Alții îl identificau cu soarele sau și-l reprezentau sub formă omenească, cum fac d. p. teleuții, cari și-l închipue ca un bătrân cu barba albă, îmbrăcat în uniformă de ofițer rus de dragoni.

Alături de acest zeu suprem sunt o mulțime de alți zei mai mici, cu atribuțiuni și numiri diferite, în a căror cinste se aduceau tot felul de sacrificii, dar mai ales de animale.

Despre origina omului, tătarii cred că el este creat de Tenghere Caira Can, care a făcut și cerul și pământul. Cea dintâi pereche de oameni, nemulțumită de veșnica liniște și pace, în care era destinată să trăească, voi să se ridice mai presus de Tenghere. Din această pricină, omul căzu în adâncime. Cerul cel bun făcu să se ridice pământul din adâncime, pentrucă omul nu mai putea zbura; dar nici pe pământ, omul nu ascultă de Tenghere, care, supărat, îl prefăcu în cel mai rău spirit,

şi-l numi Erlic, iar în locul lui făcu alţi oameni. Erlic însă îi amăgi şi-i înduplecă să nu se supue voinţii lui Tenghere. Indignat de aceasta, Tenghere lăsă pe oameni în părăsire, dar le dete un învăţător şi ocrotitor în persoana lui Maï-Tără, închise pe Erlic în adâncimile de sub pământ, unde este mai mare peste duhurile rele, iar pentru sine făcu cele 17 ceruri. Influenţa creştinismului şi a buddhismului asupra acestei legende se vede dela distanţă, totuş în fondul ei trebue să fie şi ceva de origină pur tătărească.

2. *Mongolii* în genere se deosibesc de neamurile tata-rougrofinice prin forma mai lungăreaţă a craniului, prin culoarea feţii care bate în galben, prin ochii de coloare închisă şi piezişi şi prin ieşirea înainte a oaselor maxilare.

Ei au jucat într'o vreme un rol însemnat în istorie. Gingis-han (1227) a întins stăpânirea lor până în apusul Europei şi a încercat să-i civilizeze, introducând legi aspre. Astfel, el pedepsea adulterul cu moarte şi prescria pedepse corporale pentru cel care s'ar îmbăta mai mult de trei ori pe lună. Rezultatul însă a fost nul. Pe la jumătatea veacului XIV, chinezii scuturară jugul lor, iar în veacul următor fură alungaţi şi din Rusia. La sfârşitul veacului XIV (1380), Timur-lenk formă o nouă împărăţie mongolă în Asia anterioară, dar ea se desmembră în 1468. Un urmaş al său, Baber, înfiinţă o împărăţie mongolă în India, în 1519. Sub numele de mari moguli, împăraţii mongoli domniră în India până în veacul trecut, când fură desfiinţaţi cu totul de englezi. Puterea lor se slăbise însă încă din veacul XVI.

Mongolii de azi se îndeletnicesc cu creşterea vitelor, cu vânatul şi cu pescuitul şi stau sub stăpânirea a vre-o 200 de principi ereditari, tributari Chinei. Cei mai mulţi au credinţa budhistă, iar cei din India sunt mahomedani.

După toată probabilitatea, a predominat cândva şi la mongoli aninismul şi fetişismul, ca la tătari, dar şi înainte de aceea şi după aceea la ei găsim o religiune mai curată. Gingis-han opri sub pedeapsă de moarte vrăjitoria şi descântecele şi impuse credinţa în Dumnezeul creator al cerului şi al pământului, ceeace nu era ceva nou, născocit de el, ci vechea lor credinţă, pe care începuseră s'o dea uitării. Aceasta ne o confirmă martori contimporani, ca franciscanul Ioan Plancarpinus şi veneţianul Marco Polo, cari au fost la curtea împăraţilor mongoli,

cel dintâi la anul 1246 şi cel de al doilea la 1271, şi ne relatează că mongolii credeau într'un Dumnezeu, creator al tuturor lucrurilor, numit Nagatai (dela naga-cer şi tai, chinezescul tao-Dumnezeu), căruia nu-i dau nici un cult special.

Alături de Nagatai stau o mulţime de alţi zei, ocrotitori ai corturilor şi ai turmelor. In fiecare cort se găseşte chipul de lemn al acestor zei, acoperit cu o bucată de stofă de mătase, uneori aşezat pe un cărucior, frumos împodobit. Ori de câte ori se tae vre un animal, inima lui se pune dinaintea chipului zeilor, ca jertfă şi se lasă acolo până a doua zi. Din laptele de iapă, pe care-l beau, şi din carnea, pe care o mănâncă, mongolii dau mai întâi puţin pe la gura idolului. Inaintea acestor chipuri, ei se şi pleacă, în semn de veneraţie. Dinaintea cortului hanului stă deasemeni un astfel de chip împodobit cu stofe de preţ. Sunt şi corturi în care se păstrează chipurile zeilor ocrotitori ai unui întreg trib.

Zeităţile protectoare ale familiei sunt, după toată probabilitatea, spiritele strămoşilor. In acest punct, mongolii se deosibesc fundamental de tătari. Pe când aceia consideră spiritele morţilor ca spirite rele, de a căror influenţă nu se pot scăpa de cât prin practicile şamaniste, prin magie şi amulete, mongolii dimpotrivă socotesc de bune spiritele morţilor şi pe ale strămoşilor mai vechi le adoră şi cinstesc în chipurile de lemn, pe care le păstrează în corturi şi cărora le aduc sacrificii. Divinitatea supremă este de asemeni cu totul spirituală la mongoli, nu e înfăţişată prin nimic material, nu primeşte nici un cult. Buddhismul primit de ei, prin veacul XIII al erei creştine, a fost lepădat de mai multe ori şi are o înfăţişare specifică, este o adoptare la religiunea lor naţională, care trăeşte şi azi sub masca buddhismului.

II. RELIGIUNEA PRIMITIVILOR DIN AFRICA.

In Africa locuesc popoare diferite unele de altele nu numai ca naţionalitate, ci şi ca rasă. Se înţelege de sine, că la neamuri de oameni atât de diferite unele de altele din punct de vedere etnic şi religiunea va fi diferită.

Din punct de vedere etnografic, Africa nu este încă destul de bine cunoscută. Părerile etnografilor diferă mult în ce priveşte rasa şi origina fiecărei populaţiuni în parte. Aproape toţi

etnografii sunt însă de acord, că primitivii de azi ai Africii se pot împărți în trei grupe: cafrii și hotentoții din partea de sud și negrii din centru. Nu intră în această împărțire popoarele de pe litoralul Mediteranei, de origină hamită sau semitică, amestecate însă într'o măsură mai mare sau mai mică cu negrii, popoare care au avut în trecut o însemnată civilizație, care nici azi nu sunt pe o inferioară treaptă de cultură și care, din punct de vedere religios, sunt în mare parte mahomedane, iar unele creștine. Aceste popoare sunt: egiptenii, maurii, berberienii.

Cei mai numeroși dintre primitivii africani sunt negrii.

1. *Negrii* propriu zișI, sau negrii de miază noapte, numiți și nigriți, formează un tip aparte, bine deosebit de celelalte neamuri, atât din punct de vedere etnic cât și religios. Caracteristica lor o formează: coloarea neagră a pielii, craniul dolihocefal, fruntea mică, oasele maxilare proeminente, buzele groase, răsfrânte și de un roșu murdar, nasul turtit, dinții albi, părul lânos și creț, statura uscătivă, brațele lungi, pulpele puțin desvoltate și oasele călcâiului ieșite înapoi. Ei se subîmpart într'o mulțime di triburi, din care cele mai multe n'au nici o legătură unele cu altele, vorbesc vre-o 200 de limbi, plus un număr destul de mare de dialecte și stau pe cea mai de jos treaptă culturală, morală și religioasă.

Caracterul etnic al negrilor este pretutindeni acelaș. Negrul este din fire greoiu, leneș, nepăsător, dar se și mânie și se înfurie, se bucură și se întristează numai decât. E bun, dar poate fi și foarte rău și crud. Îi place mult muzica și dansul, cum și să imiteze pe albi. De aceea se îmbracă de multe ori foarte caraghios, d. p. cu un halat de noapte, cu o tunică de militar, au pe cap o pălărie demodată etc. și se fălesc cu acestea, socotind că sunt la fel cu albii.

In Senegambia și Dahomei există un fel de barzi, cari se cred inspirați și păstrează și cântă tradițiunile eroice. Totuși sunt temuți de popor ca vrăjitori. De aceea cadavrele lor nu se îngroapă, pentru ca să nu se spurce pământul, ci se atârnă de arbori, ca să fie mâncate de pasările de pradă. Au memorie foarte bună, ceeace le înlesnește învățarea repede a limbilor streine. Venirea în atingere cu albii și cu civilizația lor le-a fost fatală, întâi pentru că aceștia i-au vândut și dus ca sclavi mai ales în America și al doilea, pentrucă s'au deprins cu

consumarea băuturilor alcoolice, care i-a dus la o complectă degenerare şi fizică şi morală.

Tuturor negrilor le place să-şi schilodească şi schimonosească trupul prin tatuare şi prin introducerea de bucăţi de lemn ascuţite în nas, buze, urechi. Unele triburi îşi ascut dinţii, iar la multe se practică circumciziunea, când tinerii ating vârsta pubertăţii, ca o jertfă adusă divinităţii şi ca simbol al emancipării cărnii. Imbrăcămintea lor e foarte sumară, constând dintr'un mic şorţ, sau chiar lipseşte cu totul. In schimb, ţin mult la tot felul de podoabe, ca: mărgean, mărgăritare, bucăţi de metal strălucitor, sticle colorate, etc.

Locuinţa lor este în bordee şi colibe de pământ şi de crăci şi frunze de arbori, care sunt mai multe la un loc, formând sate. Dela europeni au învăţat să-şi facă şi căsuţe cu oare care gust şi confort. — Familia este poligamică. Averea şi vaza bărbatului se judecă după numărul femeilor ce are. Fiecare femee îşi are coliba sa. In general femeia se bucură de foarte puţină consideraţie, ea duce greul muncii şi e faţă de bărbat întocmai ca o sclavă. — Copiii sunt lăsaţi mai mult în voea soartei şi adesea vânduţi.

Ocupaţiunea lor de căpetenie este agricultura. Cu toate acestea n'au izbutit să domesticească multe animale. Le place mult şi comerţul, pentru care au aptitudini firesti. Lucrarea metalelor e cunoscută şi practicată numai de unele triburi nomade, în felul zlătarilor noştri. In loc de monedă se servesc în unele părţi de coji de scoică atârnate pe o aţă, iar în altele total se preţueşte în porumb.

Organizaiţa politică a negrilor are la temelie înrudirea dintre triburi. Se grupează într'o unitate politică superioară numai triburile de acelaş sânge, sau care vorbesc aceeaş limbă. Forma de guvernământ este atât monarhică, cât şi republicană şi oligarhică. In toate însă domneşte despotismul cel mai cras. Regele sau căpetenia politică are puteri nelimitate asupra supuşilor săi. In unele părţi nu e îngăduit nici unui supus să poarte acelaş nume cu suveranul, aşa că la urcarea pe tron a unui nou suveran, toţi cei cari au acelaş nume cu el trebue să şi-l schimbe, sau câte odată sunt chiar executaţi cu toţii. In Dahomei şi în Loango nimeni nu poate să vadă pe rege mâncând sau bând. Cel ce calcă, fie şi să fără voe, această rânduială, plăteşte cu capul. In Darfur, când tuşeşte sau strănută sultanul, cei

dimprejur cată să facă la fel. Apoi cu suveranii nu se poate vorbi direct, ci numai prin tâlmaci oficiali. Toate aceste prerogative şi formalităţile se explică prin aceea că suveranii sau căpeteniile politice sunt socotiţi ca persoane sfinte, care stau în nemijlocită legătură cu zeii şi cu spiritele. Numai în cazuri excepţionale, în deosebi când e vorba de declarare de războiu sau de încheiere de pace, suveranul se consultă cu şefii triburilor şi cu magii sau vrăjitorii.

Religiunea actuală şi efectivă a negrilor este animismul şi fetişismul.

Nu e alt neam de oameni pe lume, care să creadă aşa de mult ca negrii, că natura întreagă este tixită de spirite, care se găsesc deci pretutindeni şi intră şi es, după plac, din orice lucru. De aceea nicăiri, ca la ei, nu găsim adorate atâtea obiecte şi lucruri artificiale şi naturale, începând dela lemne, pietre, pene, scoici, stofe, articole de toaletă, oase şi piei de animale, continuând cu arbori, animale, munţi, râuri, lacuri şi sfârşind cu astrele şi cu cerul. — Fiecare om îşi are fetişul său, pe care-l poartă cu sine în tot locul, ca amulet sau talisman, ca să aibă noroc şi să fie ferit de vrăji. Fiecare casă îşi are fetişul ei, atârnat la uşă sau adăpostit într'un colţ, ori într'o încăpere anume făcută pentru el. Fiecare sat sau oraş, fiecare trib, fiecare stat îşi are fetişul sau fetişii săi.

Omul însuş poate servi de locuinţă spiritelor bune, care-l ocrotesc şi-i insuflă gânduri şi fapte bune, sau spiritelor rele, care-i aduc tot felul de boale şi-i fac rău, de care poate fi scăpat numai de vrăjitori, ale căror nume nu trebue pronunţate.

Sufletele morţilor se numără şi ele printre spiritele propriu zise şi sunt, ca şi ele, bune şi rele. In deosebi, despre sufletele bune ale răposaţilor se crede, că se întrupează în noii născuţi ai aceleeaş familii. Ca să înlesnească aceasta, morţii se îngroapă, în Africa apuseană, în colibă sau aproape de ea. — Sufletele morţilor se pot însă întrupa şi în animale, care sunt în acest caz geniul protector al unei familii, al unui stat, trib sau chiar al unui întreg stat. Aceste animale se numesc totemi şi nu pot fi mâncate de adoratorii lor.

Sufletele duşmanilor sau ale celor cari n'au fost înmormântaţi după toată rânduiala sunt răufăcătoare şi foarte periculoase, de oarece prin moarte omul nu numai că nu pierde nimic din puterea sa, ci devine mai puternic schimbând trupul material cu

unul mai fin. De aceea, mortului trebue să i se dea: mâncare, arme, îmbrăcăminte, găteli, femei, sclavi etc. şi dacă a fost rege sau căpetenie politică şi un număr cât mai mare dintre supuşii săi. „In Dahomei, când moare un rege, i se dă mai întâi o gardă de o sută de oameni, care se face înjunghiind o sută de soldaţi.... apoi i se înjunghie opt dansatoare din haremul său şi cincizeci de servitori. Timp de trei zile, cavoul rămâne deschis, pentru ca să se poată sinucide în el ori cine vrea. Victimele de bună voe nu lipsesc niciodată. Se măcelăresc oameni pe piaţa publică, se jertfesc femei în harem, se înjunghie sclavi de fiecare fruntaş. Toţi cei sacrificaţi se duc să caute pe regele defunct şi să-i dovedească, prin prezenţa lor, că n'a fost dat uitării. Din timp în timp, i se trimite apoi câte un sol, care să-l pună în curent cu evenimentile politice", (Giratd de Rialle, Mythologie comparée). In alte părţi se petrec orori şi mai mari.

Spiritele formează o ierarhie, în fruntea cărora stă Dumnezeu. Totuş spiritele rele îşi au o căpetenie a lor.

In serviciul spiritelor stau preoţi şi vrăjitorii. Preoţii sunt sunt cei ce păzesc fetişii şi le slujesc, păstrând curăţenia curţii şi a colibei (templului) în care se ţine fetişul şi primind ofrandele ce i se aduc. Ei umblă îmbrăcaţi în alb şi lasă preoţia moştenire fiilor lor. Aceştia sunt aşa zişii preoţi de carieră, alături de care mai este o altă categorie, căci fiecare părinte sau şef de familie este şi preotul familiei, având dreptul de a îndeplini orice act religios pentru membrii familiei sale.

Cum însă n'are oricine zel şi pricepere pentru lucrurile sfinte, îndatoririle religioase se îndeplinesc în chip oficial de vrăjitori.

Vrăjitorii au în general un rol cu mult mai precumpănitor decât preoţii. Ei nu stau exclusiv şi neîntrerupt în serviciul fetişilor, ci de obiceiu îşi văd de îndeletnicirile lor zilnice. La sărbători se înfăţişează mulţimii ca întrupări ale fetişilor, sunt cuprinşi de spasme — ca şamanii — şi săvârşesc pretinse minuni, care sunt de fapt simple scamatorii. Aşa d. p. ucid un cocoş pe care-l ascund în şalvarii largi ce-i poartă în asemenea ocaziuni şi scot din ei un altul viu, pretinzând că e cel dintâi, care a fost înviat de fetiş, sau se fac că-i tae gâtul, umplând de fapt cuţitul de sânge dintr'un intestin ce-l poartă cu ei şi când cocoşul se desmeticeşte şi-şi vine în simţiri, zic că a înviat prin puterea fetişului.

Fiind priviți ca sălaș al spiritului fetișilor, vrăjitorii exercită asupra coreligionarilor lor o tiranie din cele mai nemiloase, terorizându-i și exploatându-i fără nici un scrupul, în deosebi când se ivește vreo calamitate publică, ca d. p. o molimă, secetă, inundații, etc. care sunt prezentate ca o urmare a mâniei fetișului, căruia trebue să i se dea satisfacție prin mari jertfe sau prin uciderea acelora pe cari vrăjitorii îi acuză, că ar fi supărat pe fetiș.

Prin vrăjile lor, ei pretind că pot alunga spiritele rele, vindeca boalele, descoperi pe autorii crimelor, prezice viitorul, produce ploae, etc. Pentru îndeplinirea fiecăreea din aceste acțiuni sunt ceremonii speciale și un vrăjitor nu le poate săvârși pe toate, ci competența este împărțită: unul alungă spiritele rele, altul vindecă boalele, ș. a. m. d. și după acțiunile speciale ce îndeplinește poartă numele de: exorcist, vindecător, ghicitor, prezicător, făcător de ploae, etc.

Rolul cel mai important îl au vindecătorii. Cum orice boală este — după părerea primitivilor — cauzată sau de un spirit sau de o putere misterioasă a naturii, lucrul de căpetenie pentru însănătoșire este combaterea influenței acelui spirit sau a acelei puteri, printr'o altă influență pe care o exercită religiunea sau magia. Tratamentul terapeutic este dar în prima linie un act religios sau magic, pe când tratamentul medical și hirurgical e privit ca ceva cu totul secundar. Pentru aceasta, vindecătorul poartă în jurul capului o bandă lată de stofă, sau un corn, ori oase, ghiare, piei, coade de animale sălbatece, atârnate de gât, pentru a îngrozi pe bolnav și a-i inspira încredere, iar buruienile, rădăcinile, frunzele, florile ce i se dă să bea, ca infuziune, ca și spălăturile, inhalațiile, băile ventuzele, cauterizările, fricțiunile ce i se fac se îndeplinesc cu un anume ceremonial și sunt considerate de cele mai adeseori ca mijloace de purificare de anumite necurății. Eficacitatea firească a acestui primitiv tratament în unele cazuri, sugestionarea bolnavului și întâmplarea în altele, fac ca reputația vindecătorilor să nu fie de cât în mod excepțional desmințită și când se întâmplă contrariul, vindecătorul trebue să restituie întreg onorarul ce a primit.

Pentru descoperirea criminalilor și a delicvenților există un fel de ordalii, care constau de obiceiu în înghițirea de către cel bănuit a unei băuturi otrăvitoare, pe care, dacă o varsă sau nu-i face nici un rău, însemnează că a fost nevinovat. Totul depinde, bine înțe-

les, de felul cum e preparată otrava de vrăjitor.—In caz de moarte, vrăjitorul trebue asemeni să descopere pe asasin, pentru că negrii nu cred că moartea e ceva natural, ci că se produce numai prin magia neagră, adică de acei oameni care sunt stăpâniți de spirite rele sau stau în slujba lor. Cu aceste prilejuri, vrăjitorii se răsbună crunt pe dușmanii lor, pe cari-i arată mulțimii ca asasinii celor răposați, căci pe cât de iubită, prețuită și respectată este magia oficială a vrăjitorilor, cari operează în numele fetișilor, pe atât de detestată este vrăjitoria neoficială, care e privită ca pricină a tuturor nenorocirilor publice și private.

Vrăjitorii formează o clasă sau un ordin al lor aparte. Cine vrea să devină vrăjitor, trebue să facă ucenicie cel puțin un an, după care depune jurământ că nu va divulga niciodată secretele ordinului și se împărtășește din sângele său amestecat cu al maestrului. Sperjurii sunt pedepsiți cu moarte. Dela vrăjitori trecuți la creștinism se știe, că cel mai mare secret profesional al lor stă în mărturisirea că fetișul nu e nimic. Ucenicii învață după aceea toate mijloacele prin care vrăjitorii înșeală, țin în ascultare și exploatează publicul.

Vrăjitorii sunt adesea constituiți în societăți secrete, care exercită cea mai revoltătoare tiranie asupra coreligionarilor lor, dela cei mai mici până la căpeteniile politice. Se cunosc în amănunte organizația, scopul și mijloacele unei asemenea societăți, mulțămită unui vrăjitor, fost membru al acestei societăți, și după aceea creștin. Aceasta este societatea Eve, din Togo, ale cărei statute, scrise în limba eve, au fost aflate și traduse în limba germană. Cuvântul „eve" însemnează „șanțul șiretlicurilor", pentru că cultul divinităților eveice nu este de cât un șiretlic și o șarlatanie ordinară. Neofitul jură credință și supunere necondiționată șefului societății, după care i se dă să bea apă, ca simbol al intrării divinității în el și i se schimbă numele. Membrii acestei societăți trăesc toți la un loc, într'un fel de mânăstire, și duc viața cea mai desfrânată. Fiecare este dator să facă alți membri de bună voia lor sau cu deasila. Casele celor ce stau în vre un fel în calea acestei societăți sunt incendiate și se pretinde că zeul trăsnetului a făcut-o, iar viața lor este ridicată, punându-se și aceasta în seama divinității. Un cunoscător de aproape și dela fața locului al acestei societăți se exprimă astfel despre funesta ei înrâurire: „...Astfel își întinde societatea Eve urgiile ei asupra tuturor sferelor țării Togo. Ea face din

cei puternici sateliți, din cei săraci sclavi, practică asasinatul, otrăvirea, minciuna și înșelătoria; sfărâmă cu mâna criminală cele mai sfinte legături familiale; ademénește bărbați și femei către o șarlatanie trândavă și-i desobișnuește de muncă folositoare. Pândirea și spionajul este după aceea ținta lor, amăgirea, și trădarea bucuria lor. Chiar din fața celor mai de osândit crime nu dau înapoi și varsă cu seninătate sânge nevinovat. Cultul eveic este în realitate, cum îl arată numele, „șanțul șireteniilor" și vai de cel ce cade în acest șanț, (H. Seidel, Der Evebund und seine Anhänger).

Cultul populațiunilor negre constă în tot felul de mijloace și acte prin care se crede că pot împăca spiritele și a le dispune în favorul lor. Între acestea se numără în prima linie sacrificiile, începând cu ofrande de fructe și de porumb, după care vin sacrificiile de pasări și de animale: găini, oi, capre, boi și în sfârșit sacrificiile omenești. După sacrificiile de animale urmează de obiceiu o masă comună, pregătită din carnea pasărilor sau animalelor sugrumate, din care se lasă fetișului numai măruntaele. Cu sângele se ung pragurile colibelor și țâțânele ușilor, ca să se alunge spiritile rele. Pentru îndepărtarea blestemului este la unele triburi obiceiul de a se alunga în fiecare an în pădure un țap, care duce cu el blestemul, întocmai ca țapul ispășitor dela ebrei. Sacrificiile omenești par a avea la bază (vezi A. Réville, Les religions des peuples non-civilisés, I, 114) ideea că cel mai sigur mijloc de a obține împlinirea cererilor dela un zeu este de a-i procura carne omenească pentru hrană, oamenii de serviciu și femei ca concubine. Ori cine e credincios, ar trebui să-și arate supunerea și respectul față de fetiși prin sinucidere. Intervine însă instinctul de conservare, care duce la două surogate: sacrificarea altora și anume a prizonierilor, a sclavilor, a femeilor, a copiilor, cu un cuvânt sacrificarea celor mai slabi și sacrificarea unei părți din corp., ca d. p. a unuia sau mai multor dinți, a unui deget, a lobului urechii, a prepuțului (aci stă origina circumciziunii), a părului, etc.

Antropofogia este practicată pe o scară întinsă de negri, atât ca mijloc de alimentare obicinuită, cât și cu prilejul jertfelor omenești. La multe triburi, cei destinați ca să fie mâncați, sunt puși la îngrășat de stăpânii lor, iar părți din corp sunt vândute amatorilor. Astfel unul se angajează să cumpere pieptul, altul un șold, al treilea un picior ș. a. m. d. Când totul e vândut,

victima e înecată, pentru ca să-i fie mai fragedă carnea, și după aceea e tăiată în bucăți, împărțită, și mâncată.

Jertfele omenești se săvârșesc cu un ceremonial foarte bogat. Iată d. p. cum le descrie un martor ocular (misionarul O. Allaire, apud Le Roy, La religion des primitifs, pag. 253 sqq.), că se săvârșeau în anul 1889 în Congo. „Jertfele omenești sunt foarte mult în uz la popoarele sălbatece printre care locuim. Când am sosit în Liranga, vecinii mei din Nyambe, Butunu, Busuidi și Irebu își îngădueau adesea luxul să facă două sau trei jertfe omenești pe săptămână. Această ceremonie era o petrecere obștească, la care luau parte toate satele dimprejur. Se cânta, se juca și enorme vase cu vin de palmier treceau din om în om, la toți cei de față. Victima sau victimele, legate cobză, erau martorii unei veselii pe care moartea lor avea s'o ducă la poroxism. La un moment dat, victima este deslegată și așezată pe un trunchiu puțin ridicat, cu brațele atârnând dealungul corpului, cu mâinile fixate de pământ cu ajutorul unor furci, care fac cu neputință orice mișcare.

Alte furci îi țin strânse picioarele, iar pieptul este imobilizat de un fel de macara, care-i ajunge până la umeri. In spatele victimei, pironită astfel de pământ, la o depărtare ca de doi metri, stă înțepenită o prăjină lungă și zdravănă, al cărei vârf flexibil prinde cu ajutorul unei liane capul victimei, întinzându-i gâtul ca cu un rezort. Se face tăcere, căci a sosit vrăjitorul sacrificator. In părul său creț strălucesc mai mult de două sute de pene de pasăre de diferite colori, cu meșteșug rânduite, care-i fac capul cât o baniță. Ochii îi sunt înconjurați de două cercuri albe și au o strălucire neobicinuită. Imbrăcămintea îi este bogată, deși foarte sumară și foarte cuviincioasă pentru această țară. Pe frunte și pe obraji i se văd dungi roșii, care se deosibesc foarte bine pe fondul negru al pielii. Pe brațele și pe picioarele goale se deosibesc asemeni dungi groase, galbene și roșii. El înaintează încet, legănându-și penele de pe cap, ținând în mâinile-i nervoase temutul cuțit de execuție, care face să sară capetele dintr'o singură lovitură. Deodată se oprește și salută pe nenorocitul pe care are să-l înjunghie.

Cuprins apoi de aiurare, face niște strâmbături pe care nici un condeiu nu le-ar putea descrie. Se zbate, ca un îndrăcit, sare, se svârcolește, înaintează încet, ca o reptilă, încât nu i se aud pașii. Mulțimea aplaudă, dar se face din nou liniște, îndată ce se

ridică cuțitul fatal. Vrăjitorul începe atunci un cântec ritmat: e cântecul morții. Mulțimea îi răspunde, repetând cuvintele pe aceeaș melodie și bătând în tact din palme. Gesticulând și cântând, vrăjitorul se apropie de mai multe ori de victimă, care privește, eșită din minți, la aceste pregătiri. El trage cu creta o linie înjurul victimei, unde va da lovitura de cuțit, când va sosi clipa potrivită. Fluturându-și cuțitul în aer, îl lipește de două ori de gâtul osânditului. Cântecul se sfârșește. Dintr'o săritură vrăjitorul, care se trăsese înapoi, e alături de victimă. De două ori brațul mai spintecă aerul într'o mișcare de probă, după care cuțitul se prăbușește și dintr-o singură lovitură taie capul, care e aruncat departe de prăjina discordată, în timp ce mulțimea se prăbușește, urlând asupra cadavrului. S'a sfârșit, sălbaticii se întorc veseli în colibele lor".

Pentru fiecare început al unei noui epoci din viață sunt ceremonii diferite. Așa d. p. înainte de nașterea unui copil, mama roagă un fetiș cu vază, să-i dăruească naștere ușoară și întreabă un prezicător să-i spună, spiritul cărui strămoș se va întrupa în copil. Pe Coasta de aur se ține a opta zi după naștere o sărbătoare, când tatăl întreabă pe copil ca pe cineva venit de departe: „Cum e pe acolo de unde vii?" In numele copilului răspunde mama: „E pace". — „Cum se află oamenii de acolo?" „Bine". După aceea toarnă apă pe stuhul cu care este acoperită coliba, așa ca să curgă peste ușa casei și se pune copilul acolo, făcându-i-se urări de fericire. Cu acest prilej i se dă și numele, care se pune după ziua săptămânii în care se săvârșește această ceremonie, sau după ordinea în care s'a născut: Ca întâiul, al doilea, al treilea copil.

Când băeții și fetele ating vârsta pubertății se circumcid și sunt supuși un timp oare care la ajunare și exerciții aspre, care se termină cu un ospăț. Fără această formalitate, tinerii nu pot fi numărați printre bărbați, iar fetele nu se pot mărita, și dacă mor, nu li se face înmormântarea cu ceremonialul obicinuit.

Inmormântarea are de asemeni caracter religios. Ea se face după un anumit ritual și se încheie cu un ospăț în amintirea mortului. In mormânt se pun — cum am văzut — tot felul de lucruri, hrană, îmbrăcăminte, se înjunghie sclavi pe focuri parte pentru a servi răposatului în viața de dincolo de mormânt, parte spre

Inmormântarea are de asemeni caracter [illegible] s. Ea se face

nici un rău. Când se crede că mortul e nemulțumit și face rău celor vii, i se desgroapă osemintele și se ard.

Viața viitoare este înfățișată ca întru totul asemănătoare cu cea de pe pământ. Incredințați, că după moarte trăesc mai departe, negrii se sinucid cu ușurință, când dau de greutăți sau neplăceri mari. Se practică mult la ei și obiceiul care la japonezi se numește *harichiri*, adică atunci când cineva e în ceartă sau dușmănie cu altcineva se sinucide, iar adversarul e obligat să facă și el la fel, ca să se poată mai ușor justifica înaintea spiritelor.

Locul unde petrec sufletele după moarte este în răsăritul sau în apusul îndepărtat, într'o peșteră, sau în cer.

Inceputul morții în lume este înfățișat în chip deosebit. Astfel conzii au legenda că Dumnezeu a făcut cea dintâi pereche de oameni și i-a dat colibe, porumb, banane etc. iar femeii i-a mai dat și aur și lucruri de podoabă. Din această cauză, bărbatul prinse pismă pe femeie și o ucise cu un cuțit de banan. Pentru fapta sa, Dumnezeu îi luă înapoi tot ce-i dase și-l alungă în munți. Unii cred că el s'a prefăcut în Ubasi-diavolul. Femeia fu înviată de Dumnezeu și născu copii, din care se trage întreaga omenire. La început oamenii nu erau muritori, dar fură supuși morții după ce mâncară carne de bivol. Alții dintre negrii explică altfel origina morții, toți sunt însă de acord în a o reduce la o greșeală a oamenilor celor dintâi sau de demult față de Dumnezeu.

Divinitățile. Cu tot crasul fetișism ce se întâlnește la negri, ei au și credință în Dumnezeu. Deja în 1860, antropologul german Th. Waitz scria: „Dacă luăm seama mai bine, ajungem la surprinzătorul rezultat, că mai multe triburi negre, la care până acum nu s'a putut dovedi și nici nu se poate presupune o înrâurire din partea altor popoare mai civilizate, sunt cu mult mai înaintate, în desfășurarea ideilor lor religioase, decât aproape toți ceilalți primitivi, așa de înaintate că, dacă nu le putem numi monoteiste, putem totuș susține despre ele, că stau la limita monoteismului, cu toate că religiunea lor este amestecată cu o mulțime de superstițiuni. (Antropologie der Naturvölker, II, 167). Observațiunile făcute de atunci până acum au dat în totul dreptate lui Waitz. Azi e lucru stabilit, că negrii cred într'un Dumnezeu, înaintemergător și bun, care locuește în cer și care

a făcut lumea şi pe om. Numele ce se dă acestui Dumnezeu n'are formă de plural şi prin el se designează când cerul însuş, când o fiinţă deosebită şi mai presus de ceruri. Astfel negrii numiţi aşanti numesc pe acest Dumnezeu *Niame* sau Oniame, care însemnează „strălucitul". Acest nume se întâlneşte şi la cafri, în forma puţin schimbată de Niambe şi se mai întrebuinţează pentru a desi[illegible]na: ploaia, tunetul, trăsnetul, care vin din cer, dela Dumnezeu. Bolta cerească este partea dinainte sau dinafară a lui Oniame. Soarele, luna şi stelele sunt servitorii lui şi anume: Soarele este un servitor prietenos, care priveşte cu bunăvoinţă spre pământ; de aceea şi răsare zilnic. Luna dimpotrivă e un ucigaş, cu trâmbiţa morţii în mână. Aceasta se vede în petele din lună şi prin sunetul ei cauzează moartea oamenilor. Când e plină, luna aduce boale. De aceea Oniame n'o lasă să răsară în fiecare noapte. Stelele sunt ocrotitorii speciali ai copiilor. Că acest Dumnezeu bun, căruia i se dă chiar numele de tată, locueşte în cer, o spun şi diferite zicători. Astfel o zicătoare sună: „Vrei să vorbeşti cu Oniame? Adresează-te vântului"; iar negrii de pe coasta de azur zic despre copiii sugaci, când se uită în sus, că „privesc la Dumnezeu", şi de găină, când bea apă şi ridică ciocul în sus, că „se uită la Dumnezeu", etc.

Oniame a făcut tot ce există şi anume în 6 zile, iar în ziua a şaptea a dat oamenilor o poruncă. Ordinea creaţiunii este următoarea: mai întâi femeia, după aceea bărbatul, apoi animalele, plantele şi în cele din urmă pietrele. La început oamenii stau împreună cu Dumnezeu pe pământ şi când aveau nevoe de ceva, loveau cu un baston în văzduh, şi îndată ploua cu peşte şi cu tot ce le trebuia. O femeie, pisând odată banane, lovi, din nebăgare de seamă, pe Oniame în faţă. Acesta se supără şi se înalţă la cer. După şase ani de secetă, se produse o foamete mare, încât se mânca om pe om. După sfatul unui înţelept, oamenii trimiseră atunci un sol la Dumnezeu, mărturisiră că au greşit şi-l rugară să le trimită un locţiitor al său, care să le poarte de grijă. Oniame le trimise pe cel mai mare sfetnic al său şi vesti oamenilor, că nu mai e supărat pe ei şi că va trimite ploae regulat pe pământ. De aceea, când se arată curcubeul, negrii trag focuri de puşcă în semn de mulţumire către Dumnezeu, datătorul ploiei şi al căldurii soarelui.

După o altă legendă, a cărei origină e mai nouă, căci se vorbește în ea și de oameni albi, Oniame ar fi făcut de la început atât pe oamenii negri cât și pe cei albi și a fost mai binevoitor către cei din urmă. După o legendă păstrată de negrii așanti, Dumnezeu a făcut 3 perechi de oameni albi și 3 de negri și i-a lăsat să aleagă între bine și rău, punându-le înainte o tigvă și o foae de hârtie pecetluită. Negrii au ales tigva și au găsit în ea o bucată de aur, una de fier și alte câteva metale, a căror întrebuințare n'o cunoșteau. Albii au ales foaia de hârtie, care i-a învățat toate.

Oniame s'a supărat pe negri, cari nu s'au mai închinat lui, ci spiritelor inferioare care locuesc în râuri, munți și păduri. După o altă legendă în fine, Dumnezeu trimise pe Borebore și pe Adomankana, să facă pământul. Amândoi străbătură toate regiunile fără să doarmă, până-ce ajunseră la maimuța neagră, care-i ademeni să ospăteze și să petreacă noaptea la ea. Acolo adormiră, și când se treziră din somn, Adomankana veni în Europa și făcu tot ce e aici, iar Borebore rămase în Africa și făcu tot ce e acolo. Același personaj mistic, Boreborre, care în această legendă pare a ține locul lui Adam din Biblie, se întâlnește și într'o legendă, care ne amintește de potop și de turnul Babel. Legenda sună astfel: La început erau în cer doi Dumneezei: unul bun și altul rău, și doi oameni: unul alb și altul negrru. Cei doi Dumnezei se luptară multă vrreme între ei pentru stăpânirea celor doi oameni. In cele din urmă locuitorii cerului hotărîră, ca acei doi oameni să fie îndepărtați din cer. Borebore legă pe oameni cu un lanț, al cărui capăt fu atârnat de gâtul său, și astfel îi coborî pe pământ. El însuși se coborî apoi pe pământ, rămase cu oamenii 100 de ani și săpă o groapă enormă. Un potop se abătu peste pământ, dar apa lui se adună în groapă și astfel luă naștere marea dintre oamenii albi și cei negri. Borebore își ascunse înțelepciunea într'o tigvă, pe care o pierdu și muri. Omul alb găsi tigva cu înțelepciunea și deescoperi cu ajutorul ei un leac împotriva morții. Din cauză însă că oamenii ajunseră să fie prea bătrâni, prea urâți și prea mulți, renunțară la acel leac. Negrul se închină la piatra pe care sta. Atunci toți oamenii vorbeau o singură limbă. Albii născociră ceva cu care puteau pluti pe apă și ajunseră în țara negrilor. Inainte de a se despărți

de aceştia, încercară să se suie la cer. In acest scop, ei grămădiră una peste alta toate piuăle în care pisau banane şi făcură un turn înalt. Mai trebuia numai o piuă, pe care n'o mai aveau. Se hotărâră s'o ia pe cea de desubt şi s'o pue deasupra. Făcură astfel, dar turnul se prăbuşi şi i-ar fi omorât pe toţi, dacă nu se grăbeau să fugă. Aşa s'au împrăştiat oamenii peste tot pământul şi au luat naştere diferitele limbi.

Oniame este bun faţă de toţi oamenii, de aceea — pretind multe triburi de negri — că nici nu trebue să i se aducă sacrificii, cum se aduc spiritelor, care sunt rele. Aceasta este cauza pentru care cultul său a fost dat uitării în cea mai mare parte. Alte triburi spun, că el s'a retras dela conducerea lumii, pe care a lăsat-o în seama spiritelor subordonate lui.

Sub ascultarea lui Oniame stau într'adevăr, după credinţa negrilor, o sumedenie de fiinţe, pe care ei le numesc „fiii lui Oniame" şi pe care şi le înfăţişează ca spirite create şi invizibile, dar care se arată câte odată oamenilor ca chipuri îmbrăcate în alb şi le fac cunoscut voea lor prin animale, arbori, etc. Aceste spirite se deosiebsc de spiritele strămoşilor decedaţi (sisa) şi se numesc „obosom" (dela obo-piatră şi som-închinare, probabil pentrucă au fost adorate la început în pietre sfinte, în care se credeau întrupaţi) şi „atumfo-puternici", pentrucă se crede că au deplină putere asupra vieţii şi morţii oamenilor. Obosom stau în apropierea lui Oniame şi-i împlinesc în totul voinţa. Când un om a greşit ceva, ei duc fapta omului înaintea lui Dumnezeu, spre a-i dicta pedeapsa pe care o aduc la îndeplinire. Tot ei duc înaintea lui Dumnezeu şi rugăciunile oamenilor şi fac legătura între cer şi pământ.

Conzii de pe ţărmul nordic al lacului Nianza, numesc asemeni pe Dumnezeu „tată", şi-l înfăţişează sub formă omenească şi cred că locueşte în cer cu oamenii săi „fiii lui Dumnezeu". In timp de secetă, conzii se adună pe ţărmul lacului şi aduc un sacrificiu. Unul din căpeteniile lor ia apoi apă din lac cu o ţigvă, îşi umple gura şi o varsă pe pământ, rostind următoarele cuvinte: „Mbamba! Kiara! Ne-ai oprit ploaia. Dă-ne ploae, ca să nu murim. Scapă-ne de moarte prin foamete, căci tu eşti tatăl nostru şi noi suntem copiii tăi şi tu ne-ai făcut. Pentruce vrei să murim? Dă-ne porumb,

banane și fasole. Ne-ai dat picioare, ca să umblăm, brațe ca să muncim și vite; dă-ne și ploae, ca să avem ce culege". Când sunt amenințați de năvăliri dușmane, conzii se roagă astfel: „Vrăjmașii vin, o Dumnezeule! Întărește-ne brațele. Dă poporului tău, copiilor tăi, inimi tari, ca să nu ne răpească vrăjmașul femeile și vitele ce ne-ai dat. Tu ești Mbamba! Tu ești Kiara! Întărește-ne".

Negrii abo din Camerun adoră iarăș un Dumnezeeu unic, Dumnezeu al cerului, pe care cred că-l fac să ia seama mai bine la rugăciunile lor, fluerând după fiecare propoziție. Pentru a se adresa lui Dumnezeu, ei cred că nu e nevoie de preoți, ci fiecare i se poate ruga, el însă nu ascultă de cât rugăciunile celor neprihăniți. De aceea, bătrânii, ca unii ce înclină mai puțin spre păcate, sunt socotiți ca cei mai indicați de a se ruga lui Dumnezeu pentru trebuințele obștești.

Galla's adoră și ei un Dumnezeu al cerului, pe care-l numesc *„Vac"* sau *„Vaca"*. El a făcut tot ce există; a dat oamenilor toate bunurile pe care le au, pentru care ei sunt datori să-i aducă sacrificii; este nevăzut, dar se arată câte odată printre oameni; e judecător aspru și va judeca pe oameni după moarte pentru faptele lor. In cinstea lui nu se înalță temple, pentrucă cerul e templul său, pământul altarul său și pârga roadelor pământului și cele întâi născute ale vitelor sunt jertfele sale, la care el are dreptul. Când este invocat, Vac este numit: „O bunule Dumnezeu", sau „O bunul meu Dùmnezeù". In fiecare an se ține în cinstea sa o mare sărbătoare, când i se înalță această rugăciune: „O Vac, dă-ne copii, tutun, grâu, vaci, boi și oi. Ferește-ne de boale și ajută-ne să răpunem pe vrăjmașii noștri: pe creștini și pe mahomedani. Ia-ne la tine, o Vac, și du-ne în grădină, iar nu la Satan și în foc"

Masaii, din jurul muntelui Kelimanjaro, se închină unui Dumnezeu, pe care-l numesc *Engai,* nume ce însemnează „cer" și „ploae". El locuește în cer, dar se lasă câteodată pe vârfurile veșnic acoperite de zăpadă ale Kelimanjarului. Stelele sunt ochii săi. In timpul ploilor, când vitele se îngrașă, masaii cred, că Engai varsă lacrămi de bucurie, iar în timpul secetei, când vitele slăbesc, cred că Engai plânge din pricina indiferenței masailor. Ei se cred poporul ales al lui Engai, cărora numai le-a dat vite cornute, așa că ei consideră ca un drept sacru al lor de a răpi vitele cornute dela toate popoarele vecine.

Chiar eveii, despre care ultimele cercetări (Spieth, Die Religion der Eweer in Süd-Togo, 1911) susțin cău au „pe lângă fetișii și spiritele strămoșilor, o mulțime de zei pe cari și-i a creat treptat, adoră și un zeu suprem *„Mavu"*, care locuește în ceruri, e nevăzut și nu i se dă nici un cult.

Cu toate că ideea despre Dumnezeul suprem sau unic nu este întotdeauna și la toate triburile negre destul de clară, nu mai rămâne totuș nici o îndoială, că ea nu lipsește din religiunea negrilor și că pe când cultul spiritelor de tot felul sau al fetișilor izvorăște din frică și oportunism, cultul zeului suprem sau credința în el este pretutindeni idealist, moral și înălțător, căci zeul suprem e întotdeauna binevoitor și bun.

2. *Cafrii*. Dela ecuator și până aproape de extremitatea sudică a continentului african, în deosebi pe coasta răsăriteană, locuesc mai multe neamuri de oameni, cari seamănă cu negrii din Africa septentrională, dar se deosibesc totuș de ei prin coloarea neagră cenușie a pielii, prin nasul arcuit, prin proeminența oaselor maxilare, prin forma regulată a craniului, prin buzele cărnoase, dar nu răsfrânte, și prin părul lor lânos. Numele lor generic este de cafri, care vine dela cuvântul arab „kaferuna", cu însemnarea de „necredincioși" și e numele cu care arabii denumesc toate popoarele mahomedane, după cum grecii numeau „barbari" pe toți cari nu erau greci, evreii „goim" pe neevrei, românii „nemți" pe orice strein. Ei înșiși se numesc: amatembus, amapondas, amakosas și bantu. Acest din urmă cuvânt însemnează „oameni" și se găsește într'o mulțime din cele 170 de limbi câte se vorbesc de populațiunile cafre. De aceea mulți întrebuințează ca nume colectiv pentru aceste populațiuni pe cel de bantu, în loc de cafri.

Inrudite cu cafrii sunt și triburile: Zulușii, beciuanii (spre apus de Transvaal), sutos (spre sud-est de statul Orania), buşmenii (spre nord de hotentoți), locuitorii din Congo și Loango, precum și cei din Mozambic, Zanzibar și Suaheli.

Cu privire la origina cafrilor, mai toți etnologii sunt de acord, că ei sunt de origină cușită. Deosebire de păreri e numai, dacă au venit dela miazănoapte, din Etiopia, sau dela răsărit, din India, prin Madagascar.

Cele mai multe neamuri cafrice au o frumoasă și atletică

constituție fizică, sunt inteligente și trăesc mai mult din vânătoare și pradă. De aceea s'au și sălbăticit grozav și au degenerat din punct de vedere moral, social și religios. Așa de pildă, la zuluși fetele sunt socotite ca o marfă și se vând la mezat. Femeile duc greul muncii, pe când bărbații trândăvesc și pot fi schimbate reciproc de bărbații lor și puse la dispoziția oaspeților de seamă. La alte neamuri, tinerii și tinerele, după ce au primit circumciziunea, adică au fost declarați formal de majori, trăesc câtva timp în comun, în toată libertatea, iar adulterul este pedepsit numai cu o amendă bănească. Beciuanii se îndeletnicesc cu creșterea vitelor și în patre și cu cultura pământului, iar sutoșii au avut până în anul 1820 ca formă de stat republica federativă. In acel an au năvălit peste ei cafrii propriu zișI și din cauza mizeriei au devenit canibali, până ce o căpetenie politică a lor a instituit monarhia absolută și i-a desobișnuit de canibalism. Bușmenii s'au sălbăticit așa de mult că n'au nici animale domestice, ci numai câini de vânătoare .

De nici un alt neam de oameni primitivi nu s'a afirmat atât de mult, de des și de apăsat, ca despre cafri, că ar fi lipsiți de religiune. Cercetări și observațiuni mai întemeiate au dovedit însă, că ei au o religiune destul de bine pronunțată, care însă variază dela un trib la altul și este amestecată cu tot felul de superstiții grosolane. Insăș semnificațiunea numelor date de ei divinităților lor, ca de pildă: *Utisco* (cel ce pedepsește), *Umdali* (orânduitorul), *Umenzi* (creatorul) etc. ne arată nu numai că cred într'o divinitate, ci că o și concep moral. Alte nume ale divinității ca: *Incosi onkulu)* marele stăpân și *Umfo onkulu*-marele bărbat, ca apelative ale puterii care tună și fulgeră, ne trădează credințele lor naturaliste.

Pe lângă animism și fetișism, e în mare cinste la acești primitivi cultul strămoșilor, în fruntea cărora stă un „tată", „strămoș", sau „bătrân", care foarte adesea este indentificat cu divinitatea.

Așa de pildă, la zuluși *Unkul unkulu* este cel dintâiu dintre strămoși și totodată și cel ce dă pământului fecunditate, tribului legi, bărbatului curaj, femeii supunere și tuturor moarte. Spre a nu se confunda Unkuluunkulu ca strămoș cu Unkulukulu ca Dumnezeu, ei au împrumutat dela triburile vecine pentru Dumnezeu numele de *„Utilisco"* (Le Roy, La Religion

des Primitifs, 187). Ideea de Dumnezeu în adevăratul înțeles al cuvântului este totuș întemeeată la acest popor. Abia bătrânii mai știu, că semănăturile sunt date „de cel ce a făcut toate și chiar pe regi", și că „autorul tuturor lucrurilor stă acolo sus, unde sunt și mulți oameni și el este domnul domnilor". O indicație că altădată zulușii au adorat o divinitate cerească e faptul, că în caz de primejdie ei cheamă și acum în ajutor cerul.

La *beciuani* nu se găsește nici o urmă de temple, altare jertfe, imagini sau statui de zei, dar numele lui Dumnezeu e pronunțat destul de des în expresiuni ca acestea: „Dumnezeu l-a omorît"; „S'a dus la zei" sau , Ce minunat a făcut Dumnezeu acest lucru!". Pe Dumnezeu, ei îl numesc *Morimo* și au legenda, că el a făcut mai întâi pe oamenii negri și după aceea pe cei albi, pe care i-a iubit mai mult și le-a dat haine și multe lucruri frumoase, pe când negrilor le-a dat numai animale, suliță și arta de a face să plouă. (Aceasta constă în următorul procedeu, practicat mai ales de tribul suto: Se iau lilieci arși, escremente de epure de casă, ficați de șacal, inimă de pavian și de leu și niște rădăcini bulboase otrăvitoare, din amestecul cărora se prepară o băutură, din care se dă o parte unei oi s'o bea. Negreșit că oaia moare O altă parte din acelaș preparat se arde și e credința că fumul ce se înalță din această ardere produce neapărat ploae). Tot cu numele de Morimo se designează și practicile magice, întru cât magia influențează asupra divinității, constrângând-o să dea oamenilor cele ce-i cer prin punere în practică a magiei. Că și în sânul acestor primitivi atât de înapoiați se găsesc oameni capabili de cugetare metafizică și profund religioasă ne o dovedesc cu prisosință următoarele cuvinte ale unui beciuan, adresate misionarului Arbousset: „Ceea ce înveți tu, înțelepte bărbat, este tocmai ceea ce doream și căutam eu înainte de a te fi cunoscut pe tine. Acum doisprezece ani, într'o zi noroasă îmi păzeam turma în pământul Maluților, dealungul râului Ilotse. Șezând pe o stâncă, cu oile în față, îmi puneam întrebări triste, într'adevăr triste, pentrucă nu le găseam răspunsul. Stelele — îmi ziceam eu — cine le-a atins vreodată cu mâna? Pe ce stâlpi se sprijine ele? Apele nu obosesc. Ele aleargă fără încetare ziua și noaptea, dar unde se opresc? Sau cine le face să alerge așa?

Norii asemeni se duc, vin și cad pe pământ sub formă de apă. Unde se înalță ei? Cine-i trimete? Desigur un barocas (vrăjitorii cari pretind că pot face să ploae) ne aduc ploaia, căci cum ar face-o ei? Vântul, cine-l aduce, cine-l ia? Cine-l face să sufle, să vâjâe, să ne sperie? Știu eu cum cresc semănăturile? Eri nu se vedea nici un paiu în țarina mea. Azi vin din nou și găsesc ceva. E foarte mic, abia pot să-l văd, dar va crește ca un tânăr om. Cine a putut da pământului înțelepciunea și puterea de a produce aceste bucate? Pe când îmi ziceam acestea, îmi sprijinii fruntea de mână. Din nou cugetai în mine și zisei: Noi ne ducem cu toții, iar acest pământ rămâne. El singur rămâne, căci noi toți trebue să ne ducem de aici. Dar unde ne ducem? Inima îmi răspunse: Poate că mai sunt și alți oameni afară de noi și ne ducem la ei. Atunci îmi zisei iarăș: Poate că acești oameni trăesc sub pământ și la ei ne ducem. Dar o altă cugetare se ridică împotrivă și zise: Acei oameni de sub pământ, de unde provin? Acum inima mea nu mai știu ce să cugete și se încurcă de tot, dar iarăș se ridică și zise către mine: Toți oamenii fac mult rău și tu asemeni, da, și tu ai făcut mult rău. Vai de tine! Mi-am adus atunci aminte de multe nedreptăți ce am făcut altora și cugetul mă mustră pentru ele în chip neobicinuit cât timp șezui singur pe stâncă. Ți-o mărturisesc: mă cuprinsese groaza. Sării în sus și alergai după oi, ca să mă înveselesc, dar tremuram cumplit".

Chiar dacă această istorisire a fost înflorită și exagerată de misionar, esența ei totuș nu e de necrezut și dovedește strălucit, cum sufletele simple, dar curate, pot pătrunde spontan în inima celor mai adânci taine ale naturii și întrezări răspunsuri pe care mintea omului cult numai cu anevoe și după mult timp le poate găsi.

Sutoșii — de care mai pomenirăm — au păstrat mai multe resturi din cultul dat altă dată divinității. Religiunea lor se reduce azi aproape exclusiv la cultul strămoșilor, cu deosebirea caracteristică de alte popoare, că sufletele strămoșilor morți sunt considerate ca însăși divinități (barimo). Când moare un suto, se crede că sufletul său se duce la sufletele strămoșilor, în pământ, și se transformă în rimo. Cadavrul se îngroapă în țarcul închis al vitelor și i se jertfește pe mormânt un animal, atât ca prima adorare adusă nouei divinități, cât și ca

jertfă de expiere pentru greşelile săvârşite de răposat în timpul vieţii şi ca sufletu-i să fie mai bine primit de strămoşi. La naşterea copiilor se aduc asemeni jertfe spiritului strămoşilor, pentru ca să dăruească zile fericite noului născut. Prezicătorii de întâmplări viitoare (linohe) joacă mare rol la sutoşi. Alături de spiritele strămoşilor se crede şi într'o divinitate propriu zisă numită *Morimo*, care a făcut lumea, dar care n'are de fapt nici o înrâurire asupra vieţii religioase a sutoşilor, ci e dată cu totul uitării din cauza rolului precumpănitor pe care-l are cultul strămoşilor.

Înşişi *buşmenii*, cei mai sălbatici dintre primitivii Africii, cum îi arată chiar numele care însemnează „oameni trăitori prin stufişuri", cred — după unii misionari — într'o zeitate masculină, care stă mai presus de pământ şi într'un femenină, ce locueşte sub pământ; iar după alţii, într'un om nevăzut, cu locuinţa în cer. Acela stăpâneşte şi conduce totul, lui i se roagă în nevoe şi în cinstea lui joacă dansuri anumite înainte de a pleca în războiu. Numele lui e *Caghe*.

Populaţiunea indigenă a ţinuturilor *Congo şi Loango* este descrisă de cei mai mulţi ca fetişistă în sensul strâns al cuvântului. Ea face însă deosebire între spiritele răufăcătoare, care se întrupează în diferite obiecte şi pedepseşte ca crimă magia, care stă în serviciul lor, iar de puterea lor vătămătoare se apără prin obiecte (milangho), ce provin dela spiritele bune. Aceste obiecte le poartă cu sine în săculeţe sau le atârnă de trei prăjini încrucişate înaintea caselor, ţarinelor, satelor, templelor etc. Alături şi mai presus de spiritele propriu zise, bune şi rele, se recunosc şi o mulţime de divinităţi, numite generic *Kissie sau Kisso*, pe care le socotesc ca diferite de obiectele în care se crede, că locuesc. In temple stau bănci de lemn alături de statuile lor, pentru a se odihni pe ele Kissii, când es din pământ. Preoţii (ganga) pretind că pot vedea aceasta şi atunci sună un clopoţel de metal. Cei mai însemnaţi dintre Kissie sunt: *Bunsi*, numită şi Mama Mamkisie, adică Mama tuturor zeilor. Este adorată în toată ţara şi are un oracol, în localitate Cimsinde, unde ese câteodată nevăzută din pământ, spre a învăţa — prin rostul preotului ei — pe noui aleşi regi datoriile ce au faţă de zei şi de supuşii lor. Alţi zei mai sunt: *Kissie insie*, zeul pământului, înfăţişat prin două statui de lemn, ce se susţin reciproc, sau printr'o oală înfăşurată în panglici, sau — ca zeu al recoltei

— printr'o grămadă de cranii de animale. In această din urmă calitate i se aduc jertfă primiţiile fructelor şi semănăturilor. Preotul slujeşte şi lui *Kissie'm shiti*, zeul pădurii. *Kissie Mangaka* păzeşte de hoţi şi cine vrea să abată mânia lui asupra unui vrăjmaş, bate un cuiu în statuia lui de lemn, a cărei jumătăţi inferioară este înfăşurată în rogojini, iar faţa, încadrată de barbă şi de o frunte turtită, e colorată. Acelaş efect se crede, că au şi cuiele bătute în statuia lui *Mabiali*, care e vopsită în alb, are ochii de sticlă, un braţ întins ameninţător, o bucată de stofă roşie în gură şi pe piept o oglindă. *Nimina* este zeul pescuitului soţia sa *Niambi* zeiţa bogăţiei sau a comerţului, *Umvemve*, fiul Bunsii, este cel ce ucide pe vrăjitori, *Kondu-mambo* şi soţia sa *Umgulambenzi* sunt zeii fecundităţii animalelor, *Cicoco* şi *Gumbiri*, zeii războiului, etc. etc.

Alături de acest bogat politeism se găsesc în Kongo şi Loango şi resturi foarte elocvente ale unui monoteism mai vechiu. Mai pre sus de toţi Kissie stă *Zambi*. Acest cuvânt pare a fi un vechiu apelativ al divinităţii, căci sunt doi Zambi: unul bun, numit *Zambi am-Pungu* şi altul rău, *Zambi am-Hi*. Despre Zambi am-Pungu se crede, că a creat lumea, pe toţi Kissie şi pe oameni. Aceştia au păcătuit împotriva lui şi drept pedeapsă au fost coloraţi negru. Zambi am-Pungu a murit (adică n'a mai fost adorat), iar locul său a fost luat de un rău Zambi, care se numeşte *Zambi'm-pi*. Acesta a creat spiritele rele (şimbi) şi le sporeşte numărul cu suflete ale morţilor (şimbinda).

Locuitorii din *Kabinda* cred, că Zambi am-Pungu conduce tunetul şi fulgerul cu mâna sa, că el a făcut pe cel dintâi rege al lor şi i-a dat de protectoare pe Bunsi, mama tuturor zeilor, care născu pe toţi Kissi.

Tot aci se găseşte şi o interesantă legendă despre căderea omului în păcat şi despre potop. Cea dintâi sună astfel: „Zambi făcuse pe toţi oameni albi. Când însă o femeie, împinsă de curiositate, deschise uşa unei camere în care se făceau lucruri foarte frumoase, un butoiu, plin cu o substanţă neagră, căzu în capul ei şi al amăgitorului ei. Inspăimântaţi, ei fugiră din Emputo (paradis) la fluviul Zaira". Cea dea doua glăsueşte: „Când albii se retraseră dela coaste, palmierul sfânt îşi închise coroana şi negură deasă acoperi cerul şi pământul. Niambi (zeiţa bogăţiei) se retrase în Emputo. Negura se lăsă din ce în ce mai jos, până ce, în cele din ur-

mă, niște pasări eșiră din închisoarea palmierului și zburară încoaci și în colo. Acum Niambi veni înapoi, negura dispăru, soarele lumină cu toată strălucirea și din nou veniră corăbii cu oameni albi". Elementul religios tradițional este aci amestecat cu venirea și plecarea celor dintâi vase portugheze.

Foarte caracteristic e, că credița în Zambi se manifestă și în mod practic, trezind și moralizând conștiința. Astfel, când Zambi este rugat să se lase în chip nevăzut pe un taler de lemn, soții sunt datori să-și mărturisească unul altuia abaterile ce eventual ar fi săvârșit dela îndatoririle conjugale. Există chiar o categorie de căsătorii, numită *lemba* (după zeitatea Lemba), care se săvârșesc cu un ceremonial deosebit și cu invocarea Kissiei Lemba, ai cărei membri își jură statornică credință reciprocă și-și iau îndatorirea de a-și mărturisi unul altuia, în fața lui Zambi, abaterile de care s'ar face vinovați.

Giriyama și *Vanyika,* de pe coasta răsăriteană a Africii cred într'un Dumnezeu, pe care-l numesc *Mulungu*, despre care mărturisesc, că „locuește sus (în cer), pe când sufletele morților locuesc jos (în pământ)", că „oriunde te-i duce, el e de față", că „chiar dacă te-ai ascunde într'o gaură, el tot te vede", că e pretutindeni în lume, stând, ca să zicem așa, la spatele ei.

Despre Mulungu, acești primitivi mărturisesc mai departe, că al nu e om, ca ori ce om, deși i se atribue însușiri omenești. Nu e suflet, în felul celor ce trăesc în lume. Nu e sufletul unui mort. Nu e spirit. A crede aceasta, ar fi a-l insulta și a vorbi prostește. Nu e nici cerul, nici soarele, nici lumina, nici luna etc. ci e în toate, dar e altceva de cât ele. El este, adică există, trăește, vede, face ceeace vrea, este nevăzut și stă mai pre sus de puterea noastră de pricepere, este Mulungu... (Le Roy, La Religion des Primitifs, 184—186).

Un lucru pe care ar trebui să-l învățăm rușinați noi europenii, pretinși civilizați și creștini, dela sărmanele neamuri cafrice, este ceeace afirmă Le Roy, care a trăit multă vreme printre ele, și anume, că: „Nicăiri în Africa locuită de cafri, Dumnezeu nu este blestemat, în înțelesul propriu al cuvântului, deși de altfel nici nu e adorat în înțelesul în care luăm noi acest cuvânt. Câte odată, fără îndoială, ei se plâng de el, îl găsesc nepăsător sau aspru, îl numesc rău, din cauza secetei sau a unei nenorociri sau calamități publice, ori a morții cuiva, dar nimănui nu-i trece prin minte să se adreseze lui cu cuvinte de dispreț sau de injurie, căci ce alt poate omul în fața lui de cât să tacă și să asculte?" (Le Roy, lucr. cit. 183).

3. In extremul sud al Africii şi în deosebi pe coasta de apus locueşte a treia grupă de primitivi, *hotentoţii*. Acest nume este o poreclă ce li s'a dat de olandezi din cauza graiului lor, care se aseamănă cu bolborositul curcanului, şi însemnează „peltic". Ei înşişi se numesc koi-koin, adică popor, în înţelesul de oameni prin excelenţă, oameni aleşi, nume pe care şi-l dau mulţi dintre primitivi, cum a fost cazul şi cu cafrii, cari-şi zic bantu. După însuşirile lor fizice fac împresia unui degenerat popor mixt. Nasul lor turtit, buzele cărnoase şi două particularităţi pudice ale femeilor ne vorbesc de provenienţa lor din negri, pe când obiceiul de a-şi unge părul cu grăsime, a purta blană de capră împrejurul mijlocului şi a-şi înfăşura capul cu intestine de bou, ne arată comunitatea lor de rasă cu cusiţii, cari au năvălit din Etiopia spre centrul Africii, sub numele de galas. După toată probabilitatea, ei au venit dar din nord, sau poate au venit direct din India, au trecut prin Madagascar, s'au amestecat pe continent cu negrii iolofi din Senegambia şi au fost împinşi mai târziu de cafri spre sud.

Din faptul că în ţinuturile locuite de cafri multe râuri şi munţi au nume hotentote şi în diferite limbi ale triburilor cafrice se întâlnesc multe cuvinte hotentote, unii etnologii sunt de părere, că hotentoţii ar fi o rassă africană autohtonă, ca şi negrii. Adevărul e, că pământurile locuite altă dată de ei au fost cucerite în mare parte de cafri, iar ei au fost împinşi spre sud şi apus, în ţinuturi mai puţin fertile.

Intelectualmente, hotentoţii sunt slabi dotaţi. Totuş învaţă uşor limbi streine, ca şi negrii. Mulţi din ei au primit creştinismul şi şi-au însuşit un grad oare care de cultură. Cei rămaşi credincioşii religiunii străbune se îndeletnicesc aproape exclusiv cu creşterea vitelor, ca şi cafrii, din care cauză duc viaţă mai mult nomadă. Cu cultura pământului se ocupă numai puţini din ei. Organizaţia lor socială este primitivă. Şeful familiei celeî mai de seamă dintr'un trib guvernează împreună cu ceilalţi şefi de familii, dar noţiunea de putere şi autoritate este nedefinită. Furtul, adulterul, şi incestul se pedepsesc cu moarte şi la execuţie şeful tribului trebue să dea cea dintâi lovitură. Poligamia este regulă, iar monogamia unde se întâlneşte îşi datoreşte fiinţa numai lipsei de mijloace materiale a bărbatului. Ca şi la cafri, femeia îndeplineşte toate muncile cele mai grele, dar e ceva mai bine tratată decât la cafri. Copiii gemeni şi cei năs-

cuți cu vre'o diformitate sunt uciși, pentru că tot ce e anormal e privit ca efect al vrăjitoriei. Bătrânii bolnavi sunt părăsiți, după ce li se lasă mâncare; așa că cei mai mulți mor de foame. Cadavrele se cos într'un sac, în poziția foetusului, și după aceia se înmormântează.

Trecând acum la religiunea lor, hotentoții adoră luna sub diferite numiri și mărturisesc, că ea nu este zeul suprem, ci numai unul subordonat și vizibil. Apariția și dispariția lunii și fazele ei par a fi ceeace a impresionat mai mult pe hotentoți și a trezit în ei ideea de nemurire, cum ne arată o legendă care se găsește și la cafri, numai că actorii sunt alții. „Luna trimise pe păduche să spue oamenilor din partea sa: „Cum mor eu și trăesc murind, așa veți muri și voi și veți trăi murind". Epurele însă întâlnind pe sol din întâmplare, îi smulse mesajul și zise oamenilor: „Cum mor eu și pier murind, așa veți muri și voi și veți pieri murind". Cu această ispravă, epurele se făli înaintea lunii, care de necaz îl lovi peste bot și-i spinteccă în două buza de sus. Dar și el, apărându-se, sgârie oribil luna, care, din această cauză, are pete pe față. De atunci oamenii urăsc pe epure și nu-i mănâncă carnea".

Lunii i se atribue schimbarea vremii și în noaptea lunii pline și a lunii nouă se adună cât mai mulți la un loc și cântă, strigă și bat din palme până la răsăritul soarelui, exclamând: „Te salutăm. Fii binevenită. Dă-ne nutreț pentru vite și lapte din destul".

Alături de cultul lunii stă cultul unei insecte — *mantis religiosa* — un fel de lăcustă cu spatele verde, cu pântecele roșu amestecat cu alb și cu particularitatea că poate întoarce capul în toate părțile. Când această insectă, considerată ca incarnațiunea unui zeu bun, se arată într'un sat, toți locuitorii se strâng împrejurul ei, cântă joacă, aduc sacrificiu două oi grase și o presară cu un praf mirositor, fiind convinși că le-a adus iertarea păcatelor și fericire. Dacă insecta se așează pe vre-un om, acela e considerat ca sfânt. In cinstea sa și a insectei se sacrifică îndată cel mai gras bou și după moartea unui astfel de sfânt se dă numele său unui râu sau munte. Oricine trece pe lângă un asemenea loc, trebue să-și înfășure capul în manta și să joace, invocând ajutorul sfântului.

Cât de doritori de o stare morală mai bună sunt hotentoții, cu toată primitiva lor concepție religioasă, ne o spun mărtu-

riile mai multor misionari. Când un misionar întreabă pe un hotentot, dacă știe că există un Dumnezeu și dacă crede în el, acesta-i răspunde: „Domnule. Cine nu vrea să creadă, că este un Dumnezeu, să-și arunce privirile deasupra, dedesubtul și în jurul său și, dacă e în stare, să meargă și să spună, că nu este Dumnezeu". La întrebarea, dacă ei, hotentoții, cunosc pe acest Dumnezeu și i se închină, misionarul primi răspunsul: „Dumnezeu are servitori cu mult mai buni de cât noi", iar când un alt misionar întrebă, pentru ce nu cinstesc pe marele Dumnezeu, i se răspunse, că ei nu știu pentru ce nu cinstesc pe marele Dumnezeu, li s'a spus însă de către părinți, că strămoșii lor ar fi păcătuit oribil împotriva acestui mare Dumnezeu, din care cauză el a împietrit inimile lor și ale urmașilor lor așa de tare, încât ei acum nu-l mai cunosc bine, nu-l mai cinstesc și nu-i mai slujesc.

Acest Dumnezeu suprem, care a făcut lumea și toate ființele vii și conduce totul, se numește *Gunia Tikoia,* iar sub numele de *Țuni Goam* este adorat ca un părinte bun, atotputernic și atotștiutor. I se mai zice și Marele Dumnezeu. Când hotentotul e lovit de o nenorocire pe care crede că n'a meritat-o, el exclamă: „O Țuni Goam, ce ți-am făcut, de m'ai pedepsit așa de aspru?". Dacă e învinuit pe nedrept și nu-și poate dovedi nevinovăția, el exclamă: „O Țuni Goam, tu singur știi, că nu sunt vinovat". Când este în vreo primejdie mare și totuș scapă, Țuni Goam e cel ce l-a izbăvit, (Le Roy, lucr, cit. 377). In fiecare dimineață hotentotul ese din colibă și în spatele unui tufiș, adresează o rugăciune, îngenunchiat cu fața spre răsărit, lui Țuni Goam „tatăl taților".

Hotentoții au și credință în spirite bune și rele, din care cel mai de temut este *Gauna* sau *Gaunal,* care locuește în cerul negru și e cauza tuturor relelor.

Sufletele înaintașilor morți sunt venerate în fiecare familie și li se aduc ofrande. Un misionar, care a trăit multă vreme în mijlocul hotentoților povestește următoarea instructivă scenă: „Intr'o zi întâlnii o ceată de hotentoți la frontierele Kalabarii, condusă de o doamnă pe care o cunoșteam și pe care o întrebai, unde se duce. Mă duc, zise ea, la mormântul tatălui meu, să mă rog și să-l implor, căci seceta și bușmanii ne-au ruinat. El va asculta glasul meu și va da isbândă soțului meu, care e la vânătoare de struți, ca să avem cu ce ne cumpăra

capre și vaci, pentru ca copii noștri să aibă cu ce trăi. Dar, întâmpinai eu, tatăl dumneavoastră e mort, cum v'ar putea deci auzi? — Da, răspunse, hotentota, e mort, dar doarme numai. Noi, koi-koin, când ne aflăm la strâmtorare, ne ducem totdeauna la mormintele părinților și moșilor noștri să ne rugăm Acesta este un vechiu obiceiu al nostru".

In spre miază-noapte și răsărit de lacul Nianza locuește un tip de primitivi deaproape înrudit de hotentoți, la fel cu cari își aduc aminte de venirea lor dinspre miază-noapte, din Etiopia, în teritoriul pe care-l ocupă. Ei au legendă, că un om pios, un preot, anume Kintu, a venit în vremurile de demult în pământul locuit de ei (în *Uganda*), care atunci era pustiu. El a adus cu sine pe soția sa și câteva feluri de semințe și de animale domestice. Neamul său se înmulți repede și populă tot ținutul, pentru că soția sa năștea în fiecare an câte patru copii în vârstă matură. Toți se îndeletniceau atunci cu cultura bananelor și a cartofilor, carne nu mâncau și vin nu beau. Când unul dintre ei descoperi prepararea vinului din banane și din pricina băuturii se dădură mai toți la desfrânare, uitare de Dumnezeu și crime, Kintu și soția sa dispărură într'o noapte din mijlocul lor și fură în zadar căutați de fiii și nepoții lor, căci nu mai fură aflați.

Această legendă este în simplicitatea ei o strălucită reminiscență despre credința în paradis, despre căderea în păcat a celor dintâi oameni și despre Noe.

Inrudiți cu hotentoții sunt în fine o categorie de primitivi, a căror descoperire a făcut mare sensație. Aceștia sunt *pigmeii*, cunoscuți sub numele de *negrili* sau *negriți*, cari trăesc răspândiți printre cafri. Ei n'au nici un fel de proprietate, nu cunosc nici un meșteșug, nu lucrează pământul și nu cresc vite, ci trăesc prin păduri, în colibe foarte primitive, nutrindu-se cu fructe și cu vânat, și totuș pretind că ei sunt stăpânii tuturor locurilor pe unde sălășluesc. Neamul lor se întâlnește și prin pădurile din inima Africii, ca și prin Malaezia și Melanezia, Filipine, Malaca. Pe cele mai vechi monumente egiptene se văd deasemeni desemnați sau pictați pigmei, ca ostateci sau prizonieri luați de regii Egiptului. Nu e nici o îndoială că aceia sunt strămoșii celor de azi și că deci au o vechime prin acele locuri de cel puțin 5000—6000 de ani. Dată fiind statura lor mică și puterile lor fizice reduse, ei n'au putut fi nici într'un caz cucerito-

rii locurilor pe care le-au stăpânit, ci sunt desigur populațiunea autohtonă cea mai veche a Africii. Cum în viața lor nu se văd urmele nici unei evoluțiuni, mulți etnologi sunt de părere că pigmeii reprezintă pe omul primitiv neschimbat.

Moravurile acestor omunculi sunt mai curate de cât ale tuturor celorlalte neamuri de primitivi cu cari conviețuesc. Ei singuri au căsătoria monogamică.

Religiunea lor constă în adorarea ființei supreme, fără nume, care e stăpâna tuturor, cea care le-a dat pădurea cu pomii fructiferi și cu animalele de vânat, care dă viața și moartea, care-i vizitează câte odată în colibele lor, omorând pe vre unul din ei, de care ei caută să se ascundă, fugind din locul în care au pierdut pe cineva de ai lor și căreea totuș se cred datori să-i aducă, în semn de omagiu, jertfe de fructe. Doi tineri aduc în gură o nucă de ncula, cu capul plecat și în cea mai adâncă tăcere. In timpul cât acestea ard, pigmeii joacă și cântă, rugând pe Dumnezeu să le dea hrană și mai departe. Numai după acesta se cred ei în drept a mânca din fructele noului an. La fel fac și cu izvoarele de apă și cu vânatul: nu gustă din ele până ce mai întâi n'aduc jertfă.

Iarăș spre deosebire de toți ceilalți primitivi din jurul lor, pigmeii n'au nici un fel de fetișI și nu dau nici un fel de cult, nici public nici privat, spiritelor. Se găsesc însă la unii din ei talismane sau amulete foarte primitive, constând dintr'o bucată de lemn. Despre acestea cred, că îi pot feri de rău.

N'au nici cultul morților, pentrucă se cred ca un fel de vânat înaintea lui Dumnezeu și că nu mor decât atunci când Dumnezeu le-a descoperit culcușul. De aceea îngroapă pe morți într'o scorbură de copac sau sub albia unui pârâu și se cărăbănesc cu toții în mijlocul nopții, alegându-și un alt sălaș, unde rămân până mai moare unul dintre ei, pentru ca să fugă atunci și de acolo, fiind astfel veșnic cu casa 'n spinare. (Le Roy, Les Pygmées).

III. RELIGIUNEA PRIMITIVILOR DIN AMERICA.

Origina populațiunii indigene a Americii, aflată de europeni la descoperirea acestei părți a lumii, care ține azi sus stindardul civilizațiunii, nu s'a putut încă stabili. Nu e limpede nici în ce raport stă această populațiune cu restul omenirii,

nici dacă este vreo unitate între diferitele neamuri ce o compun. De omenirea din celelalte continente se deosibesc americanii indigeni prin caracterul lor etnice, prin coloarea feții, prin configurațiunea craniului, prin limbă, prin însușirîle psihice, prin credință, moravuri etc. Aceleași deosebiri se constată și între cele mai multe din neamurile ce locuesc pe întinderea întregului continent transoceanic.

Ceea ce îngreuiază putința lămuririi originii acestei populațiuni sunt fără îndoială și numeroasele invaziuni săvârșite de neamuri de oameni din alte continente către diferite părți ale acestui nou continent, invaziuni care au avut ca urmare un amestec profund de caractere etnice, de credințe și de moravuri, din care a rezultat bogatul mozaic etnic, religios și social de azi. Astfel, s'au adus până acum dovezi de o invaziune a malaiezilor între anii 1600—1400 a. Chr.; de o invaziune japono-mongolă, pe la anul 100 p. Chr.; de o îndoită invaziune mongolă, pe la 1220 și 1281 p. Chr. și în fine de o invaziune ugro-finică tot prin veacul XIII. Așa s'ar explica amalgamul fără pereche de însușiri etnice, de credințe și tradițiuni ce se întâlnesc la primitivii din America: năvălitorii s'au amestecat cu autohtonii și au dat naștere puzderiei de neamuri și de credințe ce sunt cuprinse și exprimate de numele generic de primitivi din America (Vezi Ebrard, Apologetik, II, p. 369—405).

In două categorii bine distincte am putea împărți această populațiune: deoparte eschimoșii în nord și de altă parte indienii în tot restul nordic al continentului și câteva alte populațiuni.

Alte două categorii, de care nu ne vom ocupa aici, le formează deoparte peruvienii, mexicanii și muișcii, cari se numără între popoarele culte, ca unii ce au atins un însemnat grad de civilizație și de altă parte negrii aduși din Africa, pentru lucrarea pământului, despre a căror religiune am vorbit.

1. *Eschimoșii* (mâncători de carne crudă, nume dat de indieni, pe când ei se numesc pe sine innuit-oameni) locuesc azi Grönlanda, Labradorul și Alasca. Cu câteva veacuri în urmă se întindeau mult mai spre sud, dar au fost împinși spre nord de indieni, în deosebi de algonkini. Astăzi numărul lor nu trece de 40.000. Sunt oameni de statură mijlocie (1,60 m.), au părul negru, des și moale, coloarea feții brună bătând

în galben, pometele ieșite, ochii fără expresie, gura și nasul mici. Inteligența le e de mijloc, au deosebită aplicare la desemn și la muzică. Ocupațiunea lor de căpetenie este pescuitul și vânătoarea. Umblă îmbrăcați în blăni și piei de animale și-și fac locuințele sub zăpadă. Au ca animale domestice: renul, boul, oaia și câinele. Etnologii sunt aproape toți de acord că origina lor e turanică, cum dovedește în mare parte și înfățișarea lor.

In privința religioasă o parte din eschimoși sunt azi creștini. Inaintașii lor și cei cari n'au îmbrățișat creștinismul cred într'un Dumnezeu bun al cerului, *Torngarsuk* (augmentativul dela torngok-spirit, ceea ce însemnează că își reprezintă pe Dumnezeu ca spirit și căpetenie a spiritelor) și în mama sau bunica acestuia, zeitatea cea rea a pământului, pe care și-o înfățișează ca femeie bătrână și răutăcioasă și de care au mare teamă, Locuința ei este sub pământ.

Soarele și luna nu sunt adorate, ci socotiți ca frate și soră, aceasta urmărită necontenit de fratele său. Când se produc eclipse de lună, ei ascund tot ce au, pentrucă cred, că luna se ascunde, ca să poată intra nevăzută în colibele lor și să le fure lucrurile. Ca s'o determine să se întoarcă în cer, fac un zgomot infernal. Astrele sunt de asemeni socotite ca ființe omenești. Astfel stelele din constelațiunea Orion ar fi vânători de foci rătăciți, pentru care le și numesc rătăciții.

Animismul și vrăjitoria joacă și la ei, ca la toți primitivii, un mare rol. Caracteristic e însă, în ce privește animismul lor, că spiritele sunt numai naturale, iar de spiritele strămoșilor nu se pomenește, sau cel puțin nu li se dă nici un cult. Asemenea spirite sunt: spiritele mării, care se hrănesc cu vulpile albe ce vin să vâneze pești când e marea liniștită; spiritele focului, care locuesc în stânci și se arată adesea ca focuri amăgitoare; spiritele munților, din care unele sunt uriașe, iar altele pitice, și în fine spirite superioare, care locuesc în atmosferă, cum este d. p. spiritul vântului, care face vreme frumoasă, spiritul care descopere oamenilor lucrurile dela care trebue să se abțină, etc.

Vrăjitoria se exercită de o clasă specială de vrăjitori, numiți *anghekok*. Pentruca cineva să ajungă anghekok trebue să se retragă în singurătate, să se dedea la meditație și să roage pe Torngarsuk, căpetenia spiritelor, să-i dea un spirit.

care să-i stea într'ajutor toată viața. Retragerea de lume, postul aspru și îndelungat și meditația continuă exaltează în cele din urmă imaginația și candidatul de angekok are halucinațiuni în care vede oameni, animale și ființe fantastice, pe care le crede reale și din care una devine spiritul său protector. Ajuns aci, el se consideră anghekok și se întoarce în societate, unde-și exercită rolul său ca: vindecător de boale, prezicător, descântător, fabricant de amulete, ghicitor etc.

Despre suflet, eschimoșii cred că se desface de trup în timpul somnului și se duce la vânătoare, la petreceri, să viziteze cunoștințele etc. din care cauză ei socotesc visele ca reale.

După moarte sufletul se duce sau în cer, la Torngarsuk, și e fericit, sau sub pământ, la zeița pământului, și e nefericit. Pentru a ajunge în cer, sufletul are să învingă o mulțime de obstacole și în deosebi să urce un munte înalt, foarte anevoe de urcat și plin de primejdii. Ceeace dă dreptul mai mult decât orice unui suflet să meargă în cer, sau, cu alte cuvinte, virtutea supremă este munca stăruitoare.

Și după moarte, sufletele continuă să aibă aceleași necesități ca în viață, de aceea se pun în morminte: hrană, îmbrăcăminte, unelte, arme etc. Cadavrele nu se îngroapă prea adânc, pentrucă e credința, că o greutate prea mare le-ar face rău. Alături de copii se îngroapă un cap de câine, pentrucă câinele găsește drumul cu ușurință și va conduce fără greș pe micul decedat către locul de sălășluire al sufletelor celor morți. Copiii sugaci se înmormântează împreună cu mamele lor, pentru ca să nu înceteze de a fi alăptați, iar bătrânele bolnave sunt îngropate câte odată de vii, ca să nu mai sufere.

Angecocii pretind că pot vedea și sta de vorbă cu sufletele răposaților. Pentru aceasta ei se servesc de o procedură foarte asemănătoare cu a șamanilor.

2. Locuitorii părții de nord a continentului nou poartă numele de indieni sau *„piei roșii"*, din cauza colorii roșcate a feții, care este sau naturală, sau provenită din vopsele ori din murdărie necurățită. Sub acest nume generic se cuprinde o imensă mulțime de neamuri omenești, care se aseamănă între ele până la un punct și în unele privințe și se deosibesc într'altele. Cele mai însemnate din ele sunt: Algonkinii, irochezii și ilinoii, în jurul marilor lacuri; dakotas și siucșii, deoparte și de alta a fluviului Missisipi; șerochii, crechii ș. a.

între Missisipi, Ohio și mare; naco zii,comanșii și apașii, între Missisipi și Munții Stâncoși; capetele turtite, ahții, îndienii șerpi și calefornieni, la nord, în spre răsărit de Munții Stâncoși și în vecinătatea eschimoșilor; etc. Ori cât de deosebite sunt între ele aceste populațiuni, ele au totuș și multe puncte de de asemănare. De aceea le vom trata pe toate la un loc, sub numele de pieile roșii.

Nu tot acelaș lucru este în America de sud. Aci deosebirile dintre indigeni sunt mai mari din toate punctele de vedere, așa că va trebui să tratăm despre fie care în parte.

Ceea ce a ținut în stare de primitivitate un șir întreg de veacuri pe pieile roșii este în prima linie natura solului, care în America de nord și la o anumită latitudine este foarte săracă. Singurele plante care trăeau acolo înainte de colonizarea cu europeni erau câteva cucurbitacee, porumbul și tutunul; iar din animalele domestice nu erau cunoscute de cât capra, oaia și câinele, iar din cele sălbatece erau mai căutate pentru carnea lor cerbul și bisonul. Condamnați să trăească mai mult din vânat, ei au fost condamnați să-și schimbe locuința dintr'un loc într'altul, când se isprăvea sau se împuțina vânatul într'o localitate. Din cauza îndeletnicirii aproape exclusive cu vânătoarea și a luptei ce adesea au trebuit s'o ducă între ele două sau mai multe triburi pentru stăpânirea unui petec de pământ mai avut în vânat, pieile roșii s'au împuținat, s'au sălbăticit, au degenerat și sunt amenințate cu stingerea totală a neamului, cum au recunoscut-o chiar unii dintre ei. Astfel un indian zicea deja la sfârșitul veacului XVIII către altul: „Nu vezi tu, că albii se hrănesc cu semințe, iar noi cu carne? Că, această carne are trebuință de mai mult de 30 de luni, ca să crească și că adesea e rară? Că fiecare din acele minunate semințe pe care ei le aruncă în pământ le produce mai mult de cât însutit? Că, animalele cu a căror carne noi ne nutrim au patru picioare, care le ajută să fugă iute, iar noi cari le urmărim numai două, în timp ce semințele rămân și cresc acolo unde le seamănă albii? De aceea, ei au atât de mulți copii și trăesc mai mult de cât noi. Spun dar fiecăruia, care vrea să mă asculte: Inainte de a se usca cedrii satului nostru și de a înceta arțarii văei să ne dea zahăr, neamul micilor semănători de semințe va nimici neamul mâncătorilor de carne, dacă acești vânători nu se vor hotărî să facă

și ei semănături" (Wuttke, Geschichte des Heidenntums, I, 43).

Din cauza lipsei de hrană s'au dedat și la canibalism, care a fost alimentat și de setea de a se răzbuna în chipul cel mai crud pe dușmani și pe prizonierii de război.

Moravurile sunt la unii dintre ei destul de severe, pe când la alții sunt foarte destrămate, fără ca aceasta să se datorească contactului cu europenii. Pentru pedepsirea crimelor și a delictelor nu sunt judecători anume, ci fiecare individ are să se răsbune pentru nedreptatea ce i s'a făcut.

Organizarea politică diferă dela un neam la altul. Forma patriarhală e cea mai răspândită. Neamurile cele mai înapoiate n'au conducători de cât în timp de război. Cele mai înaintate recunosc șefi ereditari, dar afacerile mai însemnate se rezolvă de adunarea războinicilor tribului, strânși în jurul șefului și trăgând grav din pipe în timpul cât deliberează.

Îmbrăcămintea le este sumară, iar părțile corpului neacoperite de îmbrăcăminte se tatuiază. Armele și le făceau mai înainte numai din lemn și din piatră, iar dela venirea în atingere cu europenii au și arme de fier.

Căsătoria se face prin înțelegerea între părinți și fetele se vând. Sunt și triburi la care există căsătoria de probă, adică bărbatul își poate lăsa logodnica după un timp oarecare, dacă nu-i place, cum există și căsătorii pentru un timp determinat, d. ex. pentru un an sau doi, după expirarea cărora se pot reînoi. Poligamia este admisă pretutindeni, dar se practică numai de cei cu stare, căci e rușine să aibă cineva mai multe femei de cât poate întreține. Adesea un bărbat ia în căsătorie pe toate surorile soției și chiar pe soacră, când este sau rămâne văduvă. La irochezi și la apași este și obiceiul de a face schimb de soții. Căsătoria între rude de sânge, adică între membrii clanului sau tribului care au același totem, este oprită.

Copiii sunt socotiți ca ai mamei și-i rămân în caz de divorț. Fiecare moștenește numele și cinstea familiei mamei sale. Moștenirea se face tot între rudele mamei. Cel mai apropiat moștenitor, după copii, este fiul sau fica sorei mamei. Băeții sunt crescuți într'o disciplină mai aspră și sunt pregătiți de timpuriu, ca să devină buni războinici. Trecerea dela vârsta copilăriei la a tinereței se face printr'un post îndelungat, adesea de câteva luni, prin practici severe și cu un ceremonial religios de care vom vorbi mai departe.

Astăzi numărul pieilor roșii s'a împuținat foarte mult și câți au mai rămas din ei trăesc numai prin păduri. Englezii i-au deposedat de pământuri și au nimicit prin războiu formal pe cei ce le-au stat împotrivă.

Credințele și practicile religioase ale pieilor roșii se deosibesc mult unele de altele și cu toate acestea au o bază comună, căci toți adoră un *Dumnezeu al cerului,* care în spre sud se crede întrupat în *soare,* iar în nord e socotit ca nevăzut și e adorat sub numele de *„Marele Spirit"*,

In unele părți el este privit ca zeu al vântului. Numele ce i se dă de diferitele triburi e diferit. Astfel algonchinii îi zic și Marele Spirit *și Marele Epure,* siucșii îl numesc *Vahcon* sau *Vahconda,* canadienii *Anduagni* sau *Conduagni sau Atahocan* = Marele Epure (din cauza marei fecundități sau a iutelui mers al acestui animal). Când un misionar vorbi canadienilor de Dumnezeul creștin, ca creator al lumii, ei exclamară: „Aceasta e Atahocan, Atahoian al nostru". Alți în fine îi zic *Oki,* care însemnează Cel Prea Inalt.

Dintre toate numele, cel mai răspândit este însă cel de *Manitu,* care însemnează spirit în genere și duce la presupunerea, că Manitu este căpetenia spiritelor.

Alte nume ce i se dau însemnează creator și ca creator este el privit pretutindeni. Astfel, după o legendă, el a făcut lumea dintr'un bob de nisip, adus de un gusgan din fundul apelor primordiale și uscat, după o altă legendă, pe carapacea unei broaște țestoase. Animalele fură făcute de Manitu din grăuntele de nisip și însuflețite de spirite inferioare, care intrară în ele. Oamenii au fost făcuți din tulpine de arbori. Primul om a trăit multă vreme nemișcat lângă soția sa, până ce un șarpe le-a ros amândorora rădăcinile, de s'au putut mișca și umbla ca oamenii. După alte legende, oamenii se trag din animale, sau au fost făcuți din pământul roșu, din care se fac lulele. De aceea spune Manitu odată pieilor roșii, că luleaua cu care el fumează e carne din carnea lor și de aceea e luleaua în mare cinste la toate triubrile.

Marele Spirit este nevăzut, totuș ia câte odată înfățișarea unei păsări măestre, ale cărei lovituri de aripi sunt tunetul, iar scânteile ochilor fulgerul și ploaia. Intr'unele legende se vorbește de lupta sa cu un șarpe răutăcios (personificarea apei), care vrea să-i mănânce ouăle, adică creaturile. Se pare că aci nu e altceva de cât lupta vântului cu norii furtunii

şi că Manitu e luat în acest caz ca zeu al vântului, cum ar indica şi semnificaţiunea cuvântului Manitu-suflare. Alte ori el ia forma de epure, de şarpe, de biber, de câine, de maimuţă etc

Credinţa cuprinsă în legenda despre creaţiune, că spirite inferioare au intrat în trupurile animalelor, spre a le însufleţi şi că Manitu ia chip de animale, unită cu părerea că între om şi animal nu e nici o deosebire esenţială, căci şi ele ar avea suflet nemuritor şi graiul la fel cu cel omenesc, cum şi că sufletul lor poate trece în om şi al omului, după ce moare, în ele, a condus la ideea, că omul se trage din animale şi la adorarea animalelor sau la *totemism*.

Fiecare clan vede într'un animal, pe care-l poartă fiecare membru al clanului ca emblemă (totem, în dialectul algonchin), pe strămoşul din care se trage clanul. Astfel un clan crede că se trage din epure, altul din vultur, al treilea din şearpe, al patrulea din câine şi aşa mai departe. Respectivul animal este ţinut în mare cinste şi nu e ucis. Chiar şi celelalte animale sunt cinstite şi omorâte cu un anume ceremonial, pentru că în mintea indianului animalul stă mai aproape de dumnezeire de cât omul. După credinţa lui, Marele spirit a fost ajutat la facerea lumii de zei inferiori cu chip de animal şi constelaţiunile sunt animale cereşti. Dar nu numai animalele, ci şi plantele, mai ales cele de prima necesitate pentru om, precum: porumbul, orezul, tutunul etc. ca şi cascadele, lacurile, munţii etc., sunt oare cum însufleţite. Pretutindeni în natură, indianul vede numai spirite, de care are o teamă îngrozitoare, el, care este atât de întrepid în faţa duşmanilor săi trupeşti. Impotriva acţiunii rele a spiritelor din natură, el crede că se poate apăra cu ajutorul unui spirit protector. Acesta se descopere fie cărui bărbat când ajunge în vârsta pubertăţii şi este proclamat major în chip sărbătoresc. In acest scop, tânărul indian are să postească un post aspru, să se supună la privaţiuni şi mortificări, să petreacă în singurătate şi să aştepte să viseze visul vieţii, adică un vis în care i se arată un animal şi-i face cunoscut soarta ce-l aşteaptă. După aceasta, tânărul trebue să ucidă un animal din specia ce i s'a arătat în vis, să-i ia pielea şi s'o poarte toată viaţa cu el, ca pe un talisman, care-l fereşte de acţiunea răufăcătoare a spiritelor.

In legătură cu cultul spiritelor — care sunt aproape exclusiv naturale şi prea puţin ale morţilor — stă vrăjitoria. Ca şi la primitivii din Africa şi de pretutindeni, vrăjitorii joacă şi la pieile

roşii mare rol. Ei sunt sacrificatori, prezicători, vindecători de boale. Procedeul lor cel mai obicinuit pentru vindecarea boalelor sunt trăsăturile, sugerea unei porţiuni de piele, sau administrarea de purgative şi băi ca prin aceasta să scoată din corp spiritul care a pricinuit boala şi conjurarea acestui spirit, ca să iasă din trup şi să intre într'un obiect oare care, care după aceea e ars sau distrus.

Există totuş şi un cult special al divinităţii. Fiindcă se crede că Marele spirit locueşte în deosebi în soare, cultul divinităţii se reduce aproape cu totul la cultul soarelui sau al focului, care-i, ţine locul.

Cultul focului este cu atât mai răspândit cu cât înaintăm mai mult spre sud, dar nu lipseşte nici în nord. In multe părţi, focul sfânt trebue ţinut aprins necontenit şi dacă se întâmplă să se stingă, trebue aprins cu o deosebită ceremonie. Consfătuirile, încheierile de alianţe şi de tratate de pace nu se pot face de cât în faţa focului. Şinukii cred chiar că focul este un spirit de temut, căruia trebue să i se aducă ofrande cât mai des, iar alte triburi socotesc că focul este cel ce duce zeilor rugăciunile şi juruinţele oamenilor. Ca o formă a cultului focului trebue privite şi băile de aburi, care în întreaga Americă trec drept un act cultic, pentru că prin ele omul se simte pătruns de căldura ce vine dela zeul focului. O parte esenţială a cultului sunt şi jocurile sfinte, ca: jocul urşilor, al focelor, al bisonilor etc. care se joacă imitând aceste animale, pentru a le face favorabile sau a le putea vâna.

Marele spirit este şi zeul războiului, al cărui ajutor se cere înainte de începerea ori cărui războiu. In această calitate, i se dă cea mai bună parte din pradă, pentru ca să se asigure de ajutorul său şi în viitor. In deosebi i se jertfesc mulţi prizonieri de războiu, pentru ca să se sature de carne şi de sânge, de care spiritele în genere sunt foarte doritoare. Inainte de a fi jertfiţi, prizonierii sunt chinuiţi crunt şi felurit, ca să se facă astfel mai mult pe placul spiritelor.

Sacrificiile omeneşti se întâlnesc însă şi în timp de pace. Se sacrifică în special băeţi şi fete primăvara, pentru ca zeii să dea un bun an agricol. Alte sacrificii sunt de tot felul de animale, din care cel mai de preţ este sacrificiul câinelui. Dintre plante se aduc ca jertfă mai ales porumb, tutun şi fructe.

Ca reprezentare plastică, dacă nu sunt înfăţişaţi ca animale, Marele spirit şi spiritele, sunt reprezentate printr'un

trunchiu de arbore, care are o cât de mică asemănare cu chipul omenesc, sau printr'o prăjină înfășurată în cârpe, cu capul asemenea din cârpe, pe care sunt desenate gura și nasul, iar locul ochilor îl țin sticle sau pietre strălucitoare.

Despre suflet, pieile roșii cred că nu se sfârșește cu moartea, ci că sau trece în trupul unui animal, sau continuă să ducă o viață asemănătoare cu cea de pe pământ. De aceea, la înmormântare, se pun în mormânt, alături de cadavru, arme, instrumente, tutun, colori etc. Căpeteniilor li se înjunghie pe morminte și femei și sclavi. Mult timp după înmormântare se pune pe mormânt mâncare, până când se găsește neatinsă, ceeace însemnează că decedatul și-a găsit acolo vânat și nu mai are nevoe de mâncarea adusă lui de cei vii. Sufletele se crede că stau câtva timp în apropierea cadavrelor. Unele triburi fac chiar o gaură în mormânt, prin care sufletele să poată intra și eși după plac. După câtva timp sufletele merg către *câmpiile fericite*. Pentru a ajunge acolo, ele trebue să treacă mai întâi, pe spatele unui șarpe sau pe o punte ce se clatină, apa unui râu. Cine cade în apă duce o viață plină de chinuri, împreună cu spiritele rele. Cei cari trec bine peste acest râu au să mai treacă încă unul, unde rolul de luntraș îl îndeplinește o femeie cu chip de balenă. Pentru transbordare ea pretinde o recompensă și celor cari nu i-o dau le scoate un ochiu, așa că aceia ajung numai cu un ochiu în câmpiile fericite și nu se pot bucura de toate plăcerile acelui loc.

Se găsește la toate popoarele indiene și legenda despre potop, care nu poate fi împrumutată dela misionarii creștini, pentru că e generală, icoherentă și amestecată cu legenda creațiunii. Asupra felului cum s'a înmulțit lumea din nou după potop, legenda diferă. După unele versiuni, Marele spirit a făcut din pământ doi bărbați, unul alb și altul roșu, și din coastele lor câte o femeie. Bărbatului alb i-a dat multe cunoștințe și meșteșuguri, iar celui roșu numai arcul, săgeata și câinele. După alte versiuni (algonchine), omenirea de după potop se trage din Manobozho. Cel care a făcut pământul, sau omul primitiv, care a avut de luptat cu tot felul de monștri, iar în timpul potopului s'a urcat pe un arbore înalt și și-a scăpat astfel viața, devenind a doua oară tatăl întregei omenirii. Canadienii numesc Mesu, iar irokezii Marele Manu pe Noe al lor. Kinstinii, de pe cursul superior al fluviului Missuri, povestesc că de potop a scăpat o singură fecioară, care s'a agățat de piciorul unei pasări și a fost

dusă pe o stâncă. Fecundată de an vultur, fecioara a născut doi gemeni, un băiat și o fată, din cari s'au înmulțit din nou oamenii. Irokezii cred că oamenii de după potop au fost făcuți din pietre. Marele spirit a însufleţit două chipuri, făcute de el din pământ. Astfel s'a născut cel dintâi om și cea dintâi femeie de după potop. Cel dintâi om ucise pe fratele său și ajunse astfel stăpân peste întreg pământul. Ideea fratricidului se găsește în mai multe legende și este fără îndoială o variantă a istoriei biblice despre omorârea lui Abel de Cain, după cum legenda crikilor, că în timpul potopului au fost trimise (de unde? nu se spune) două porumbițe, care au găsit întâia oară numai murdărie de râmă, iar a doua oară un fir de iarbă, amintește asemeni de legenda biblică despre potop. Proveniența acestor elemente biblice se datorește, după toată probabilitatea, vechilor invaziuni semite din Asia.

3. Populațiunea Americii de sud este mult mai împestrițată de cât a celei de nord. Aci sunt câteva grupe de primitivi, care n'au aproape nimic comun unele cu altele, cum au pieile roșii. De aceea, fiecare din ele cată să fie studiate aparte.

1. *Indigenii Antilelor.* Grupul insulelor Antile a fost cea dintâi parte a continentului american, care fu descoperită de Columb în prima sa călătorie. Deși aceste insule țin de America centrală, totuș pentru că religiunea și însuși caracterul etnic al locuitorilor lor se apropie mai mult de al celor din America de sud de cât de cea de nord, de aceea tratăm despre ei aci.

Locuitorii Antilelor, la venirea lui Columb, prezentau următoarele caractere: Coloarea pielii castanie sau ca arama închisă, părul negru, lung și aspru, cădea, în formă de chică, pe umeri sau era împletit, statura mijlocie, ochii mici, nările mari, fălcile eșite, fruntea lungueață, dinți urâți, corpul cu totul gol. Sufletește erau blânzi, veseli, vioi și naivi. Frumusețea și bogăția solului locuit de ei, ca și climatul foarte moderat, au contribuit de sigur în bună parte la formarea acestei stări sufletești. În privința culturală stau pe o treaptă destul de înapoiată. N'aveau ca arme ofensive de cât săbii de lemn și lănci, cu vârful de os de pește sau de piatră. Pentru hrana lor cultivau porumb, o plantă veninoasă numită manioc, al cărui suc știau să-l facă bun de mâncat, fasole, cartofi etc. Nu cunoșteau plugul, ci se serveau în locul lui de un baston ascuțit cu care găureau pământul, pentru a pune în fiecare gaură câte o sămânță. Cunoșteau însă

meşteşugul irigatului. Sarea o obţineau din apa mării prin fierbere. Se îndeletniceau mult şi cu pescuitul şi mâncau şi şoareci şi şopârle. Proprietatea se mărginea la obiectele necesare, căci pământ putea să cultive fiecare unde vrea şi cât vrea.

Furtul era pedepsit cu tragerea în ţeapă. Arta lor se vede numai de pe oalele de pământ pictate cu ornamente de tot felul şi cu figuri de animale. Politiceşte erau împărţiţi într'o mulţime de grupuri sau stătuleţe, care aveau în frunte câte un şef cu autoritate absolută, numit cacic. Origina etnică a acestor primitivi nu e cunoscută. Probabil că au venit aci din America de nord, fiind alungaţi de acolo de pieile roşii.

In privinţa religioasă, indigenii Antilelor adorau o divinitate a soarelui, *Tonatiks*, pe care o socoteam căpetenie a zeilor tuturor corpurilor cereşti. In cinstea lui Tonatiks, ei înălţau coloane de piatră de formă falică, simbolizând atât raza soarelui cât şi fecunditatea. In vârful coloanelor se punea imagina soarelui, iar alături se construea un altar pe care se aduceau ofrande.

Alături de divinităţile propriu zise, erau adorate spiritele, „şemi" care de fapt se confundau cu divinităţile, căci şi acestea erau tot şemi şi Tonatiks era şeful lor. Fiecare individ, familie, stat îşi avea spiritul său ocrotitor. Spiritele acestea erau, ca pretutindeni, bune şi rele, naturale şi suflete ale morţilor. Reprezentarea şi cinstirea lor sub forme materiale a dat naştere unui fetişism bine definit. Fetişii se făceau de lemn, de piatră, de oase de peşte sau de bumbac şi aveau forme omeneşti, adesea cu mai multe capete, simbolizând înţelepciunea, sau forme de animale, dintre care obicinuite erau de şopârlă, de şarpe şi de broască ţestoasă. Unii îşi gravau pe corp chipul spiritului ocrotitor.

Erau adorate şi câteva animale, ca încorporări ale spiritelor. Aşa erau d p. pilda bufniţa, care era privită ca animal profetic şi şarpele.

Caracteristice sunt pentru această religiune următoarele două constatări: Vrăjitorii lor îndeplinesc şi rolul de preoţi, căci aduc jertfe şi există temple, în care se păstrează fetişii, ceeace nu se întâlneşte la pieile roşii. De obiceiu, templele constau din câte o peşteră, din care se credea, că a eşit soarele şi luna şi fiecare cacic îşi avea templul său, la care supuşii lui veneau în procesiune în deosebi la o mare sărbătoare anuală. Credincioşii aduceau la temple mari cantităţi de prăjituri, din care vrăjitorii

dau mai întâi spiritelor și după aceea împărțeau asistenților. Inainte de a începe sărbătoarea, credincioșii — pentru ca să se înfățișeze curați înaintea spiritelor bune și să dea afară din ei spiritele rele — își produceau vărsături prin introducerea unui baston pe gât, iar după sărbătoare dansau — în deosebi femeile — dansuri sfinte, cântând imne de laudă în cinstea șemilor și a cacicilor.

Credința despre viața viitoare nu era destul de clară. Se credea, că sufletele continuă viața actuală, că nu părăsesc insula pe care au trăit decedații și că trăesc într'o vale sau pe stânci, ascunse ziua, iar noaptea eșind să se hrănească cu fructele unui pom anumit.

Despre facerea lumii și potop se găsesc la acești primitivi mituri de o rară frumusețe și de un avânt poetic neîntrecut.

Toată populațiunea indigenă a Antilelor s'a stins în interval de un veac și jumătate după cucerirea spaniolă.

2. *Caraibii* se întindeau dealungul coastei septentrionale și orientale a Americii de sud, dela golful Darien până la gurile Amazonului, de o parte și de alta a fluviului Orenoc.

Numele de caraib sau carib, pe care și-l dau ei înșiși, însemnează „brav". Indigenii Antilelor îi numeau canibali, după țara lor Caniba, și pentru că practicau antropofagia pe o scară foarte întinsă, cuvântul *„canibal"* a trecut în multe din limbile europene cu înțelesul de antropofag.

Caraibii erau un neam de marinari îndrăzneți și sălbateci, cari trăeau numai din jaf și piraterie. Statura lor era înaltă și musculoasă, iar culoarea pielii oacheșă închisă, apropiindu-se în unele regiuni de a albilor. Ochii mici, pometele eșite, părul lins și des, iar barba rară ar fi făcut să se creadă că sunt mongoli, dacă n'ar fi avut, spre deosebire de aceștia, nasul acvilin și puternic. Maxilarul inferior îl aveau proeminent, dinții aproape verticali, sprincenele mici, gura mare și buzele puțin pronunțate. Urau agricultura și afară de pradă, se mai îndeletniceau doar cu pescuitul. Nu le plăcea să-și facă nici un fel de proviziune, ci când le lipsea ceva, plecau îndată după jaf. La război mergeau cu corpul gol, încinși numai peste mijloc. Pe vrăjmași îi ucideau și-i mâncau, iar femeile și copiii îi luau prizonieri. O parte din femei, câte puteau hrăni, le luau ca soții, iar restul le țineau într'o insulă, ca să nască copii, pe cari-i îngrășau și-i mâncau cu lăcomie la sărbătorile lor. Lucru rar: țineau mult la cu-

răţenia corpului, ceeace se întâlneşte foarte rar la primitivi şi aveau şi unele obiceiuri bune, ca d. p. pedepsirea cu asprime a adulterului, posturi şi privaţiuni când atingeau vârsta virilităţii şi când era să moştenească demnitatea de şef. Aveau şi ciudatul obiceiu al cubaţiunii, adică bărbatul făcea pe lăuza, când îi năştea femeia şi mai ales la primul copil.

Când europenii au cucerit pământurile din a căror jefuire trăeau caraibii, aceştia au intrat în război cu europenii şi au pierit. Puţinii lor urmaşi de azi sunt negustori foarte isteţi.

Caraibii credeau în doi zei propriu zişi, din cari unul era bun şi celălalt rău.

Numele ce se da zeului bun şi concepţia ce-şi făceau despre el variau dela un trib la altul. In unele părţi, el se chema *Kualina* şi era socotit ca şef al spiritelor. In alte părţi se numea *Kurumu* şi se credea că este steaua şi zeul mării. Forma cea mai răspândită sub care era conceput era însă cea de personificare a curcubeului, sub numele de *Juluca* şi înfăţişat ca un imens phallus. El se plimbă pe apă şi pe uscat, ca să vadă cele ce se petrec. Când se plimbă pe apă, e bine de oameni, când se plimbă pe uscat, e rău şi toţi trebue să se ascundă din faţa lui. In plastică îl reprezentau ca om, cu capul acoperit cu pene strălucitoare ca cele de colibri şi coliboi i se aduceau şi ca sacrificiu. Juluca e şi cel dintâi om, *Logno*, care a venit din cer şi a făcut mai întâi pământul dintr'o materie moale, după aceea luna şi în cele din urmă pe oameni din buricul său. Pentru că oamenii nu-i mai aduceau jertfe, el îi înecă pe toţi printr'un potop. Din pietre şi din fructe de palmier făcu apoi alţi oameni, sau, după o altă versiune, aceştia se născură dintr'un bărbat şi o femeie, cari scăpară de potop.

Zeul cel rău, care este căpetenia spiritelor rele, se cheamă *Maboia*. El produce furtuna şi pare a fi personificarea nopţii. Prin ofrande bogate, el poate fi schimbat în spirit protector. Caraibii îl purtau la gât şi înaintea luntrilor lor. Chipul i-l făceau cât puteau mai urât.

Spiritele erau şi ele bune şi rele şi ale bărbaţilor se deosebeau cu totul de ale femeilor. Această deosebire vine de acolo că aceşti teribili primitivi cu porniri exclusiv răsboinice îşi închipuiau, că bărbatul are cel puţin trei suflete: al capului, al inimii şi al braţelor, dacă nu atribuea câte un suflet fiecărei părţi a corpului. Cel mai bun din toate sufletele era al inimii, care

după moarte se crede că se preface într'un spirit bun, primește un corp frumos și se duce să locuească în cer. Celelalte suflete se prefac în spirite rele și petrec pe pământ, în aer, pe mare etc. făcând peste tot unde se află numai rău.

Pentru a îmbuna aceste spirite, caraibii își făceau un fel de fetișuri din părul, oasele și alte resturi ale morților, crezând că sufletul decedatului va locui în acei fetișuri. Pentru a moșteni calitățile șefilor lor, ei le beau cenușa sau le înbălsămau cadavrele și le păstrau ca mumii.

Aveau însă și fetișuri propriu zișuri, făcuți de lemn, de piatră sau de bumbac și le dau sau formă omenească, dar întotdeauna hidoasă, sau formă de animale. Ofrandele ce se aduceau spiritelor erau numai fructe, mai ales tutun.

Cultul ce se da spiritelor, ca și divinităților, consta, în afară de jertfe, și în dansuri.

Localuri proprii pentru cult n'aveau nici sărbători anumite, ci numai cele ce se celebrau la nașterea unui copil, la vindecarea de o boală, la nuntă, la întoarcerea din expedițiile lor de jefuire etc.

Vrăjitorii sunt și pentru ei ceeace sunt pentru toți primitivii.

Despre viața viitoare își închipuiau, că este în parte o continuare a celei de pe pământ, căci cei bravi vor duce o viață fericită în niște insule foarte frumoase, sau în casa soarelui, sau în cer alături de stele, unde vor fi slujiți de femeile, de sclavii și de câinii ce au avut pe pământ și cari pentru aceasta trebueau îngropați cu mortul; sufletele celor lași se prefac, cum am văzut, în spirite răufăcătoare.

Miturile lor nu sunt așa de frumoase ca ale primitivilor din Antile. Caracteristic, e că ei cinsteau mai mult luna, pe care o considerau masculină, de cât soarele. In timpul eclipselor, fie de lună fie de soaree, caraibii țipau, urlau, amenințau și conjurau cu ajutorul unei tigve magice, purtată de o tânără fată, pe spiritele rele, ca să nu le omoare luna sau soarele. Când se produceau cutremure de pământ, ei jucau de bucurie, căci credeau că și mama lor, pământul joacă.

3. *Triburile braziliene.* Intinsul teritoriu dela răsărit de munții Cordilieri, dela Orenoc până la îmbucătura râului La Plata, din care cea mai mare parte ține de Brazilia, era stăpânit la descoperirea Americii de o sumedenie de populațiuni indigene, al căror număr se ridică, după unii etnologi, până la 400.

Cum n'ar fi cu putință să vorbim de toate aceste populațiuni în parte, trebue să ne mulțumim cu împărțirea lor în două mari grupe, care într'adevăr nu cuprind în cadrul lor absolut toate triburile, dar le cuprind pe cele mai multe.

Aceste două grupe sunt: tupi-guaranii și botocuzii, sau cum i-au numit spaniolii și portugezii când au venit întâia oară în atingere cu ei *„indios mansos"* (indienii blânzi) și *„indios da matto"* (indienii pădurii sau silvestri).

Tupi-guaranii sunt un neam de oameni oacheși-gălbui, mici de statură, îndesați, cu picioarele și mâinile scurte, cu fruntea îngustă și bombată, cu craniul turtit în chip artificial, cu nasul de asemeni turtit, cu fața rotundă, cu sprincenele arcuite, cu gura potrivită, cu părul lung, negru și aspru, cu barba rasă. Firea le este tăcută, ca și a pieilor roșii. Au o mare abilitate în a se servi de picior în locul mânii. Le place mult să dea forme bizare părului, afară de cazul când proiectează o răzbunare, când îl lasă să crească neîngrijit. Bărbații poartă podoabe atârnate de buze, femeile de urechi. Și unii și alții se gătesc cu cingători de mărgăritare sau de scoici, cu pene și cu tot felul de boieli. Tatuarea este semnul dintinctiv al bravilor războinici și al tinerelor de măritat. Imbrăcămintea femeilor este foarte sumară, iar bărbații umblă cu totul goi. Altă dată erau mult mai dedați canibalismului. Mâncau prizonierii de război, după ce-i îngrășau, iar unele triburi mănâncă pe bătrâni și mamele pe copiii morți, ca să nu putrezească în mormânt. Iubesc mult animalele, de aceea cresc multe maimuțe, papagali, etc. și nu arareori femeile alăptează pui de maimuțe, găsiți prin păduri. Cultivă foarte mult porumbul, din boabele căruia prepară și o băutură amețitoare. Au ca și caraibii, obiceiul cubațiunii și locuesc cu sutele în câte o casă lungă de zeci de metri, în loc de a-și avea fie care familie coliba sa.

Botocuzii, reprezentanții cei mai tipici ai categoriei îndienilor silvestri, sunt de coloare oacheșă-roșcată, cu nasul și fața turtită, cu ochii mici și pătrunzători, cu privirea piezișă. Vorbesc mai mult din cerul gurei și pe nas decât cu buzele. Numele și-l trag dela cuvântul portughez *botog* (butuc), pentru că au obiceiu să-și pătrundă buzele și urechile cu o bucățică de lemn, pe care o poartă ca podoabă. Umblă cu desăvârșire goi, mănâncă aproape orice, șopârle, broaște și chiar un fel de pământ, care conține oare care substanțe vegetale. Un scrupul religios îi face

însă să nu mănânce șerpi. Sunt antropofagi și poartă ca trofee craniile dușmanilor mâncați. Când au răgaz, sug mai întâi sângele victimelor și după aceea le fierb carnea. De fie care om mâncat astfel își fac o tăietură pe piept, așa că după numărul tăieturilor se poate ști numărul oamenilor mâncați de fiecare din ei. Ca și unii dintre guarani își mănâncă bătrânii, după ce mai întâi îi omoară. Nu cultivă nici un fel de plante, trăesc veșnic în război, în care se servesc de săgeți înveninate. Sunt puțin inteligenți și de o lenevie de spirit crasă. Intr'un cuvânt sunt neamul de oameni cel mai înapoiat.

In privința religioasă ambele grupe nu se deosibesc mult între ele. De aceea vom vorbi despre religiunea amândorora la un loc.

Religiunea indigenilor brazilieni este astrală. Toate aceste triburi adoră luna, sub diferite numiri. Botocuzii îi zic *„Tara"*. Ea este stăpâna cerului, cea care naște soarele și un spirit rău. Mamele își expun copiii la lumina lunii, ca ea să-i cunoască și să-i protejeze. Câte odată ea se plimbă pe pământ, dar aceasta nu e spre binele oamenilor, căci după aceea mor mulți dintre ei. Dintre stele este adorată mai ales constelațiunea Ursei mari, în cinstea căreea se dansează dansuri religioase, care, dimpreună cu sacrificiile, sunt de altfel aproape întregul cult al tuturor divinităților. Triburile tupi au ca zeu suprem pe *Tupan,* dela care-și trag și numele. El este zeul tunetului și al vântului și e înfățișat printr'un cap de om, cu un colan împrejur, care împrăștie raze. La botocuzi, Tupan e zeul agriculturii.

Credința în spirite este la fel ca la ceilalți primitivi ai Americii, cu deosebirea doar că teama de ele este așa de mare, că un primitiv de aceștia n'ar eși noaptea singur din locuința sa pentru nimic în lume. Animalele sunt acelea în care se întrupează spiritele și cele care fac legătura cu ele. In deosebi uleul și șarpele sunt, din această cauză, cele mai adorate. Tot din animale se trag, după credința celor mai mulți, și oamenii, deși nu lipsește și credința că s'ar trage dintr'un arbore.

Credința în viața viitoare nu este destul de limpede, iar legendele despre creațiune și potop sunt variate și destul de interesante.

4. *Neamurile din sudul Americii.* In extremitatea sudică a continentului american locuesc, sau mai exact locueau, căci resturile lor sunt azi puțin numeroase — o mulțime de neamuri de

primitivi, care au între ele şi mai puţină asemănare de cât cele braziliene. Neputând vorbi de toate la un loc, pentru că n'au de cât prea puţine trăsături comune, nici de fiecare în parte, pentru că sunt prea multe şi unele nu sunt nici bine studiate, vom vorbi numai de câteva din ele.

a) Guyacuru, cari locuesc între Paraguay, Pilcomogo (un afluent al La Platei) şi Coriente, sunt cea mai frumoasă rasă de oameni din America meridională. Coloarea feţii este arămie închisă, sunt de statură înaltă, îşi tatuează faţa şi zugrăvesc corpul, îşi rad părul corpului şi nu lasă de cât un smoc în creştet şi umblă cu totul goi, încinşi numai. Trăesc numai din jaf, la care se cred îndreptăţiţi de un mit religios. „La început — zic ei — Dumnezeu a chemat toate neamurile de oameni şi a dat fiecăruia câte un dar. Unora le-a dat vânătoarea, altora pescuitul, altora lucrarea pământului. Pe guyacuru îi uită însă. Atunci ei se duseră şi se plânseră strămoşului lor, vulturul, din care se trag Acesta le spuse că se plâng de geaba, căci lor li s'a dat partea cea mai bună, pentru că ei au dreptul la tot ce s'a dat celorlalţi. De aceea — conchid ei — noi nu furăm nici odată, ci ne luăm înapoi ceeace este al nostru".

Din faptul că guyacuru cred că se trag din vultur, se deduce că ei adoră cerul sau vântul, care sunt înfăţişate de primitivi întotdeauna printr'una din pasările mari.

Din obiceiurile lor în legătură cu religiunea se mai cunosc următoarele: Nu numai tinerii când ating vârsta pubertăţii, ci şi adulţii, când trec pragul bătrâneţii, sunt supuşi la adevărate torturi. Au şi o sărbătoare anuală însoţită de asemeni de mari austerităţi. Când moare un şef, ajunează toţi supuşii lui, i se sacrifică mai mulţi sclavi şi sclave şi toţi supuşii îşi schimbă numele pentru ca mortul să nu-i mai recunoască, dacă sufletul său ar vrea să facă rău cuiva. De asemeni, nu se rosteşte niciodată numele morţilor, pentru ca să nu li se evoace spiritul.

b) Abiponii, vecini cu guayacuru, sunt tot aşa de voinici ca ei. Au obiceiul de a-şi smulge tot părul de pe corp, de a-şi tatua faţa şi de a-şi lăsa sânge din diferite părţi ale trupului, dar mai ales din limbă, când ajung la vârsta matură, sau când îşi propun să facă ceva de seamă. Nu vor să aibă mai mult de doi copii, de aceea pe cei ce trec peste acest număr îi ucid. Intre ei sunt corecţi, dar pe streini îi înşală fără scrupul. N'au conducători de cât în timp de războiu şi pot fi şefi şi femeile. Când

se îmbolnăveşte cineva, fac în jurul lui un zgomot infernal, ca să alunge spiritul rău care pricinueşte boala. Dacă bolnavul nu se însănătoşeşte, îl părăsesc consternaţi. Morţilor li se tae limba şi scoate inima, care se dau unui câine să le mănânce, probabil pentru că se crede că în aceste două organe îşi au reşedinţa spiritele rele. Alături de cadavru se pun în mormânt tot felul de lucruri ale mortului, iar cele ce mai rămân le distrug, ca să nu vină sufletul mortului să le ceară dela cei cari le ar deţine. Rudele şi prietenii mortului îşi schimbă numele şi nu-l pronunţă niciodată pe al decedatului.

Nu par a adora alte divinităţi de cât pleiadele, din care cred că se trag şi a căror apariţiune anuală, în Maiu, o sărbătoresc cu dansuri sgomotoase.

Vrăjitorii joacă şi la ei mare rol. Au şi obiceiul cubaţiunii bărbaţilor.

c) Indienii pampelor, care se întind pe cele două ţărmuri ale La Platei, au ca reprezentanţii tipici pe *charruas* şi *puelches*. Charruas sunt oameni scurţi şi îndesaţi, graşi, cu capul mare, cu buzele groase, cu nasul şi cu ochii mici. Coloarea pielii e oacheşă închisă, aşa că trec drept cei mai negri dintre toţi primitivii Americii. Au puţin păr şi barbă şi mai puţină. Se hrănesc aproape numai cu carne de cal, care le e şi animalul de muncă cel mai preţios. Sunt oameni posaci: nu joacă şi nu cântă niciodată. Nu se cunoaşte ce divinităţi au, au însă cultul morţilor şi obiceiul ca la moartea unei rude să-şi tae un deget, să ajuneze şi să se supună la privaţiuni aspre şi solitudine.

Puelches sunt mai puternici decât charruas, dar mai puţin negri, au figura rotundă şi nasul turtit, sunt de asemeni buni călăreţi, le plac podoabele de argint, pe când aurul îl socotesc ca piază rea, le plac dansurile desmăţate, sunt murdari şi dacă n'au foc la îndemână, mănâncă carnea crudă.

Religiunea lor e solară. Pe morţi îi îngroapă şi cei vii se culcă întotdeauna cu capul spre răsărit. De mai multe ori pe an au dansuri sfinte în cinstea soarelui, căruia îi aduc ca jertfă animale şi o plantă numită yerba. Au şi un zeu rău, al vântului sau subteran, care se numeşte *Gualişu* sau *Arraken*. Cred că strămoşii lor sunt în cer şi că stelele sunt spiritele lor rătăcitoare.

d) Patagonii, sau tehuelches, adică oameni din sud, cum se numesc ei, sunt oameni de statură înaltă, de culoare măslinie, cu capul mare, faţa rotundă, fruntea joasă şi turtită, nasul mic

și cărnos, buzele groase și bărbia puternică. Se hrănesc cu carne de cal, și cu vânat, beau mult băuturi amețitoare și le plac dansurile. Sunt totuș buni la suflet și pașnici.

Patagonii adoră un Dumnezeu al cerului, pe care-l numesc *Asckemet-Kanet* și pe *Valișu* (acelaș cu Gualișu al puelchilor), care locuește sub pământ, e aci bun, aci rău și e reprezentat printr'un arbore singuratec, ale cărei crăci sunt încărcate de ofrande. Imagina foarte felurită a acestui zeu se găsește prin toate casele, dar se ține ascunsă. Vrăjitorii se îmbracă în haine femeești când au de săvârșit un act magic. La înmormântare ajunează, își văpsesc fața cu negru, în semn de tristețe și se rănesc. Fericirea în viața de dincolo de mormânt constă în a bea băuturi amețitoare. Cu privire la origina lor cred, că se trag din stele sau dintr'o peșteră.

e) Fuegienii sunt oameni de statură mijlocie, de culoare oacheșă-arămie, cu capul și pieptul mare, iar mâinile și picioarele scurte, cu fața rotundă, dar lată, cu nasul lung, cu fruntea mică și turtită, cu ochii mici și cu buzele groase. Imbrăcați în piei de câine de mare, ei se apără în contra frigului cumplit din țara lor numai aprinzând focuri sub cerul liber și înghemuindu-se în jurul lor. Numeroasele fumuri produse de aceste focuri, fiind văzute de cei dintâi corăbieri europeni, cari au descoperit această țară, au făcut să i se dea numele de Țara de foc, când ea mai pe drept ar trebui să se numească Țara de gheață. Locuind o țară cu desăvârșire săracă, fuegienii au rămas foarte înapoiați în privința culturală și aproape fără nici un fel de organizațiune socială

Ei cred, că un om negru, de statură uriașă, umblă noaptea prin păduri și prin munți, ascultând ce vorbesc, spionând ce fac oamenii, și aducând ploae și vreme bună. Acest om cu puteri supranaturale nu poate fi altceva decât un zeu și anume zeul lunii (care în limba fuegiană e masculină), așa cum și l-a putut înfățișa aceest sărman neam de oameni atât de înapoiat din punct de vedere intelectual, ca și în toate privințele. El are multă asemănare cu Gualișu al puelhilor și cu Valișu al patagonilor.

Teama ce ei au de a pronunța numele morților este o dovadă puternică despre credința lor în viața viitoare, iar felul cum vrăjitorii tratează boalele, arată credința lor în spirite.

f. *Araucanienii,* înrudiți ca neam cu indienii pampelor și cu

fuegienii, erau poporul cel mai înaintat din punct de vedere cultural, din America de sud, când a fost descoperit acest continent de europeni. Ei erau agricultori, cunoșteau irigația și poate chiar plugul, domesticiseră lama, aveau anul solar de douăsprezece luni cu 5 zile intercalate, etc. Treburile obștești erau puse la cale de căpetenii. Când se adunau aceștia, se jertfea mai întâi un berbec negru. a cărui inimă se trecea pe la gura asistenților.

Zeul lor suprem se *numia Pillan,* adică spirit, sau *Toqui,* marele șef al cerului, care se manifestă în tunet și în izbucnirile vulcanilor. Alături de acesta erau o mulțime de spirite, dintre care unul era socotit ca zeu special al războiului. Un cult bine stabilit nu exista totuș, ci numai în caz de epidemii, de adunarea căpeteniilor sau de încheierea unui tratat, se aducea jertfă un berbec negru și se ardea tutun în cinstea zeilor.

Apo sau *Glencu,* căpetenia spiritelor rele, căruia i se da un cult special, pare a fi zeul lunii sau al vântului, pe care l-am întâlnit la primitivii de mai sus.

Vrăjitorii nu lipsesc nici la ei, iar morții erau îngropați cu tot felul de obiecte și cu fața spre apus, pentru că se credea, că sufletele lor se duc într'acolo, undeva dincolo de mare. De aceea, cadavrele se puneau uneori într'o luntre și li se da drumul pe mare. Se mai credea, că sufletele răposaților nu pornesc îndată pe drumul, plin de piedici, către locuința lor de veci, ci rămân un timp oarecare în mormânt, de unde es noaptea și dansează prin munți și prin păduri.

IV. PRIMITIVI CONTINENTULUI AUSTRALIAN.

Continentul australian constă dintr'un foarte mare număr de insule, cuprinse de geografi sub patru nume: Australia, Melanezia, Micronezia și Polinezia.

Populațiunea tuturor acestor insule diferă mult dela unele grupe de insule la altele, atât în ce privește caracterele etnice, cât și cu privire la religiune, cultură, stare socială etc. și cu toate acestea se găsesc trăsături comune în toate laturile vieții ei, care o fac să apară ca o unică rassă de oameni, denumită *australiană* sau *malaică.* Că ea este autochtonă, cum se susține de etnologii darwiniști, cari văd în australieni urmași direcți ai maimuței, nu e de loc probabil, ci e aproape sigur, că

origina ei este Asia şi anume neamurile mongolice, care au fost împinse către insule — care altădată erau mai strâns legate între ele şi de Asia — parte de arii indieni, parte chiar de alte neamuri mongolice. Imprejurările deosebite de mediu fizic, în care a trăit şi amestecul cu neamuri de altă rassă, au făcut ca, cu vremea, să se deosibească atât de cei rămaşi în Asia, cât şi dela o grupă de insule la alta.

Pentru a ne putea da seama mai bine de religiunea acestor primitivi, să luăm pe fiecare din cele patru grupe geografice în parte, trecând peste malaii propriu zişi, adică peste locuitorii insulelor Iava, Sumatra, Celebes ş. a. a căror religiune e prea mult amestecată cu elemente brahmane, budiste şi mahomedane.

1. *Australienii,* la cari se numără şi tasmanii — azi dispăruţi aproape cu totul — sunt cunoscuţi sub numele generic de *„negri australieni"*, pentrucă se deosibesc atât de negrii propriu zişi, prin coloarea pielii lor neagră-cenuşie, mâinile şi picioarele lungi, pântecele balonat, ochii mici şi duşi în fundul capului, nasul turtit, gura mare, buzele groase, barba deasă, corpul slab şi acoperit cu păr, cât şi de malaezi. Unele triburi sunt foarte urâte şi toate în general se pot servi de picior aproape tot aşa de bine ca şi de mână şi se suie cu uşurinţă pe arbori, ceea ce-i face să se asemene mult cu maimuţele. Sărăcia pământului şi lipsa de vânat îi face să fie veşnic nomazi, să mănânce insecte, viermi, larve şi tot felul de murdării, să-şi mănânce duşmanii şi chiar copiii. Le place mult mierea sălbatecă, pentru descoperirea căreea se servesc de următorul ingenios mijloc: prind o albină şi-i lipesc un mic fulg alb. Albina, speriată, se întoarce spre locuinţa comună şi cum fulgul e destul de greu pentru ea, ea zboară aşa de încet că poate fi urmărită de om şi astfel se descopere roiul. Vânatul îl fac cu o adevărată artă (Vezi *Elie Reclus, Le Primitif d'Australie).*

Imbrăcămintea australienilor este foarte redusă sau lipseşte cu totul. Frigul îi sileşte însă să-şi facă o îmbrăcăminte de piele de câine sau de cangur. Ei sunt poate singurul neam de oameni la care femeile n'au nici un fel de găteală, pe când bărbaţii dimpotrivă pun mult preţ pe tot felul de podoabe, ca: tatuajul, vopsirea corpului cu argilă de diferite colori, împopoţonarea cu panglici roşii la sărbătorile lor religioase şi cu panglici albe în timp de războiu etc.

Le plac mult dansurile, mai ales cele care imită mişcările diferitelor animale, cum şi poveştile, legendele şi desenul, pentru care au înclinare din naştere. Au şi poezii ritmate şi rimate. Arma lor obicinuită este temutul bumerang, o bucată de lemn rotund, pe care o aruncă la distanţe foarte mari în aşa fel că se întoarce înapoi de unde a fost aruncată.

Cu toată starea lor înapoiată, sunt totuş foarte manieraţi şi prevenitori în purtarea lor unii faţă de alţii, ceea ce nu-i împiedică însă să se supere uşor, să se certe şi să se omoare, pentru a-şi mânca fie care duşmanul învins.

In privinţa socială, ei n'au aproape nici o organizaţiune. Capul unei familii mai numeroase sau care s'a distins prin vitejia sa este şeful mai multor familii sau al unui clan. Autoritatea sa este însă numai nominală. Fiecare clan îşi are „kobong"-ul său, adică un animal sfânt, pe care nu-l mănâncă, al căruii chip şi-l tatuiază pe corp, şi-l desenează pe armele şi uneltele lor, după care se recunosc membrii aceluiaş clan şi se socotesc înrudiţi între ei, aşa că cei ce au acelaş kobong nu se căsătoresc unii cu alţii, care este, cu alte cuvinte, ceea ce este totemul pentru pieile roşii (Vezi *E. Durkheim „Les formes élémentaires de la Vie religieuse — Le système totémique en Australie", în special cartea II, capitolul I, Les Croyances proprement totémiques)* şi *E. Rechus op. cit.*

In ce priveşte religiunea australienilor, s'a susţinut într'o vreme, că ei n'ar avea nici o religiune, iar în vremea din urmă se susţine că religiunea lor s'ar reduce la totemism. La începutul acestui veac, englezii *Spencer* şi *Gillen,* cari au trăit mai mulţi ani printre primitivii din centrul şi nordul Australiei, şi Howitt, care a trăit printre cei din sud-estul Australiei, şi puţin mai târziu germanul *Strehlow,* după ce a trăit peste 20 de ani în centrul şi nordul Australiei, au dat la lumină foarte interesante şi temeinice lucrări despre viaţa şi credinţele australienilor. Din aceste lucrări reiese, că totemismul joacă un mare rol la australieni şi că stă în strânsă legătură nu numai cu viaţa lor socială, ci şi cu cea religioasă, că a dat naştere la o mulţime de rituri şi că în multe părţi constitue el singur religiunea efectivă, aşa cum am văzut că o constitue la primitivii altor continente fetişismul sau animismul. Pe baza acestor constatări a construit apoi sociologul francez Durkheim, o întreagă teorie despre totemism ca origină a religiunii în genere şi de pretutindeni (în opera sa mai sus

citată). Nu e locul aci să arătăm exagerările și slăbiciunile teoriei lui Durkheim, ci e deajuns să accentuăm că australienii, de altfel ca toți primitivii, adoră și divinități propriu zise și au un cult destul de desvoltat.

In sud și sud-est este adorat un zeu al cerului, care poartă numiri diferite după diferitele triburi. Unii îi zic *Coyan* sau *Tian*, alții *Baiamei* sau *Peiamei*. El locuește în ceruri și a făcut totul, din care cauză i se zice și *Mahman-mu-roc*, adică Tatăl tuturor. Mânia lui se potolește prin dansuri. Unele triburi cred că Peiamei locuește într'o insulă spre răsărit, iar departe spre apus locuește fratele său Darargival, care, de necaz că și-a pierdut cuțitul (cea mai simțită pierdere pentru un australian) a trimis variola asupra oamenilor. Spre a-l îmblânzi, i se aduce sacrificiu un cuțit nou. Curcubeul este o parte din trupul Dumnezeului cerului. După o veche tradiție, ar fi fost de mult un potop, din cauza căruia oamenii de atunci au fost mutați în cer și s'au prefăcut în stele, care vin din când în când pe pământ în formă de animale și influențează viața oamenilor. In răsărit se verbește despre zeul *Motogon*, cu chip de om gigantic, care a făcut lumea numai cu suflarea sa, dar care acum a înbătrânit și nu mai face nimic. Indigenii din apropriere de Sidney cred că el locuește pe vârful munților albaștri, de unde trimete furtuna. El pare a fi dar zeul vântului. După un mit, *Pungil*, zeul australienilor ar fi fost învins de zeul albilor și prăbușit înlăuntrul pământului. Despre tribul Arunta, Spencer și Gillen afirmă că n'au observat la el nici o credință religioasă, pe când Strehlow ne încredințează că aruntii adoră un Dumnezeu, căruia îi dau numele de *Altjira*, care însemnează „Dumnezeu bun", (Strehlow, Die Aranta und Loritjastämme, apud Durkheim op. cit. 410). In Noua Golie de sud e adorat *Daramulun* etc.

Iată ce zice însuș Durkheim despre zeul care poartă nume diferite după diferitele triburi australiene: „Caracterele esențiale ale acestui personagiu sunt pretutindeni aceleași: e ființă nemuritoare sau chiar veșnică, căci nu se trage din nimeni altul. După ce a locuit pe pământ un timp oare care, el s'a înălțat la cer și continuă a trăi acolo înconjurat de familia sa, căci i se atribue în deobște una sau mai multe femei, copii, frați, cari câteodată îl ajută în funcțiunea sa. In legătură cu locuința ce i se atribue, el este indentificat, ca și ai săi, cu anumite stele. I se atribue de altfel o putere asupra astrelor. El a rânduit mersul

soarelui și al lunii și le dă porunci. El face să țâșnească fulgerul din întunerec și trimite trăsnetul. Pentru că el este tunetul, stă în legătură și cu ploaia: lui i se adresează oamenii, când e secetă sau prea multă ploae. De el se vorbește ca de un felde creator: e numit tatăl oamenilor și se zice, că el i-a făcut. După o legendă din Melbourne, Bungil ar fi făcut pe cel dintâi om, în chipul următor: A luat argilă și a făcut o statuetă. După aceea a dansat în jurul statuetei de mai multe ori, i-a suflat în nări și ea a început să meargă. După un alt mit, el ar fi aprins soarele care a încălzit pământul și a făcut să easă oamenii din el. Odată cu oamenii a făcut și animalele și arborii. Lui i se datoresc toate meșteșugurile, armele, graiul și riturile triburilor. El este binefăcătorul omenirii și un fel de pronietor al ei. El aprovizionează pe adoratorii săi cu tot ce le este de trebuință și stă în legătură cu ei, fie direct fie prin intermediari. Ca apărător al moralei publice, el pedepsește cu asprime pe cei ce o violează. După unii observatori, el ar îndeplini chiar rolul de judecător după trecerea oamenilor din această viață, ar face deosebire între cei buni și cei răi și n'ar trata pe unii ca pe ceilalți. In tot cazul, el este înfățișat adesea ca stăpânitor peste împărăția morților și ca cel care primește sufletele când trec la veșnicie. De oarece inițierea este forma de căpetenie a cultului tribual, riturile de inițiere stau în legătură cu el, el este centrul lor. In rituri, el este înfățișat foarte adesea printr'un chip făcut din coajă de arbore sau de pământ. Se dansează în jurul lui, se cântă în cinstea lui, i se adresează adevărate rugăciuni. Se lămurește tinerilor cine e personagiul, pe care-l înfățișează acea figură; li se spune numele lui secret, pe care femeile și neinițiații nu-l pot afla; li se povestește istoria să și rolul pe care tradiția i-l atribue în viața tribului. In alte clipe se ridică mâinile către cer, unde se crede că-i e locuința, sau se îndreaptă spre cer armele sau uneltele de ritual, ca mijloc de punere în comunicație cu el. Se crede că e pretutindeni. El veghează asupra neofitului, cât timp e singur în pădure; priveghează la felul cum se săvârșesc ceremoniile; inițierea este cultul său.

Priveghează așijderea ca aceste rituri să fie observate cu luare aminte și în particular când se fac greșeli sau nu se ia bine seama, el pedepsește grozav. Autoritatea fiecăruia din zeii supremi nu se mărginește la un singur trib, ci este recunoscută deopotrivă de mai multe triburi vecine. Bungil este adorat

aproape în tot statul Victoria, Boiame pe o mare întindere din Noua Galie de sud, etc. ceea ce explică micul număr al acestor zei față de o suprafață geografică destul de mare. Cultele al căror obiect sunt ei au deci un caracter internațional. Se întâmplă chiar că mitologii diferite se amestecă, se combină, își fac împrumuturi reciproce. Astfel, cele mai multe triburi, care cred în Baiame, primesc și existența lui Daramulun, numai că îi dau mai puțină cinste și fac din el un fiu sau frate al lui Baiame, supus lui. Credința în Daramulun este asemeni răspândită, în forme diferite, în toată Noua Galie de sud. Internaționalismul religios nu este dar o particularitate a religiunilor mai noui și mai înaintate, ci, dela începutul istoriei, credințele religioase manifestă tendința de a nu se închide într'o societate politică strimt delimitată. Este în ele un fel de capacitate firească de a trece peste granițe, a se împrăștia, a se internaționaliza. Fără îndoială, au fost popoare și vremuri când această capacitate spontană a fost ținută pe loc de trebuințe sociale protivnice. Ea n'a fost dar întotdeauna reală și, cum se vede, prea „primitivă" (Les formes elementaires de la vie religieuses, 410—414).

Acest lung citat dovedește că însuș Durkheim, care susține, că religiunea australienilor se reduce la totemism, este totuș o religiune cu divinități propriu zise și cu un cult destul de desvoltat, din care nu lipsește nici elementul social și cel moral.

Afară de zeii de până aci, sunt adorați în Australia sudică soarele și luna, în cinstea cărora se execută dansuri religioase și se crede că soarele, ca soție a lunii, își ucide bărbatul în fie care lună.

Sunt apoi o mulțime de zei sau spirite locale, care nu arareori sunt indentici cu zeii de mai sus. Așa sunt d. p. *Nganno*, în chipul unui mare pește, *Tarrotarro*, în forma unei șopârle uriașe, despărți sexurile, introducând deosebirea dintre bărbat și femeie, *Tarnda*, în chip de Cangur, învață pe oameni tatuarea, Iura, un șarpe uriaș, introduse tăerea împrejur și pedeapsa pentru cei ce nu o vor primi. El trăește în calea laptelui.

In stele se crede asemeni că locuesc familii și triburi omenești. Astfel constelația Orion ar consta din grupuri de vânători, de casuari și de canguri. Pleiadele ar fi o grupă de fete ce scormonesc după rădăcini sau dansează dansul lunii, etc.

In lăuntrul pământului își are locuința *Cienga* sau *Cuinyo*, zeul cu pântece imens, care mănâncă morții și priveghează la

observarea tabu-lui. El poartă şi alte nume. Sub numele de *Vangul* e considerat ca mâncător de femei, iar sub cel de *Potoian* mâncător de copii. Intunerecul este elementul său, iar focul îl înspăimântă.

In sfârşit, afară de divinităţile şi spiritele mai înalte, sunt încă o mulţime de spirite mai mici (Ingna) care pricinuesc oamenilor boale, necazuri, vise urâte, aprind focul vulcanilor, aruncă cu pietre aprinse prin văzduh, etc., etc. Pentru a se feri de acţiunea lor rea, magia pune la dispoziţia oamenilor numeroase mijloace. Cel mai reputat dintre toate este posedarea *pietrii înţelepţilor*, drept care iau australienii pietrele strălucitoare şi străvezii. Vrăjitorii trebue să aibă această piatră în stomac şi să poată transmite bucăţele din ea în vinele acelora pe cari vor să-i vindece cu arta lor. Vindecarea de boale este privită ca alungare a puterii vrăjitoriei. Vrăjitorul leagă, frământă, loveşte, calcă'n picioare membrul bolnav, pentru ca să sperie şi alunge spiritul, care a produs boala. Sunt triburi întregi, care au reputaţiunea de buni vrăjitori.

Cultul. Afară de ofrande, de sărbători şi de dansuri religioase, nu e un cult regulat. Locurile templelor propriu zise sunt locuri sfinte, în care se crede că vin şi se arată zeii şi colibe, în care se păstrează fetişii. Intre uzanţele religioase se numără: sacrificarea (de unele triburi) a unei fecioare din doi în doi ani, când se adună căpeteniile la sfat, ruperea a doi dinţi incisivi la fiecare tânăr, când atinge vârsta pubertăţii, oprirea pentru copii de a mânca carne de casuar şi de cangur, pentru tineri de a mânca sângele, măduva şi măruntaele acestor două animale şi pentru toţi de a pronunţa numele morţilor.

Moartea este de obiceiu privită ca un efect al magiei negre, de aceea se urmăreşte şi pedepseşte presupusul ei pricinuitor. Pentru ca mortul să nu se răsbune pe rudele sale, că nu l-au regretat în deajuns, fiecare din acestea îşi scoate unul sau mai mulţi dinţi, îşi tae un deget, îşi face tăeturi adânci pe corp sau îşi cauzează vreo altă durere mare. Mortului i se pun în groapă armele sale frânte şi i se aprinde mai mult timp foc pe mormânt, ca să se încălzească. Unele triburi pun cadavrele în scorburi de arbori, sau le înfăşoară în coji de arbori şi le atârnă de ramuri sau de prăjini înalte, ca să se poată încălzi dela soare. Inmormântarea se face cu mare cinste şi după toată rânduiala, căci altfel sufletul mortului se preface în spirit răufăcător şi-şi chinueşte rudele vii.

Despre suflet se crede că trăeşte mai departe şi după despărţirea de trup şi că are aceleaşi organe ca şi trupul pe care l-a părăsit. Dacă se mutilează trupul, e mutilat şi sufletul. De aceea, australianul tae mâna dreaptă vrăjmaşului său mort, pentru ca sufletul lui să nu-i mai poată face rău. Câtva timp după moarte, sufletele stau pe vârfurile arborilor, şi pot intra în cei cari trec pe sub arbori. Locuinţa lor definitivă este, după unii, sub pământ, după alţii într'o insulă depărtată în apus, numită insula morţilor, după alţii în nori, iar ale celor mai de seamă în stele. Credinţa că sufletele morţilor au coloarea feţii albă a făcut pe australieni să ia adeseori pe câte un european drept sufletul vre-unuia din morţii lor. (Amănunte asupra obiceiurilor dela înmormântare vezi în Reclus op. cit.).

2. *Melanezienii,* adică locuitorii insulelor Noua Guinee, Noua Caledonie, Solomon, Hebride, Figii s. a. cunoscuţi sub numele de *papua,* care însemnează „păr creţ", se deosibesc fizieeşte de australieni prin părul lor negru-oacheş, stufos şi creţ, iar sufleteşte prin aceea că sunt mai deşteptі mai curioşi şi mai întreprinzători. Le place muzica şi poezia şi-şi dau multă osteneală să înfrumuseţeze toate obiectele de care se servesc. Din cauză că fauna este în insulele melaneziene foarte săracă, locuitorii lor au fost canibali pasionaţi. Erau mâncaţi în deosebi cu mare plăcere victimele naufragiilor, pe care ei le socoteau ca daruri ale oceanului. Europenii cuceritori au făcut să dispară aproape cu totul canibalismul, a rămas totuş barbarul obiceiu de a ucide copiii, cari sunt socotiţi de prisos, bătrânii şi femeile, când le mor soţii.

Cu toate că natura solului şi condiţiunile de viaţă în insulele melaneziene sunt foarte asemănătoare cu cele polineziene, religiunile lor nu se aseamănă între ele, ba nu se aseamănă mult nici între insule apropiate din acelaş grup geografic şi de multe ori diferă dela un trib la altul.

In Noua Guinee şi în alte insule se întâlneşte cultul soarelui. Zeul principal se numeşte *Mangundi* sau *Conori,* care se arde, pentru a se naşte din nou, ceea ce însemnează, că el nu e altceva de cât personificarea şi îndumnezeirea soarelui. După un mit, el a primit o nucă minunată dela Samperi (luceafărul de dimineaţă) şi a aruncat-o în sânul unei fete, care a născut pe oameni, iar ea s'a prefăcut după aceea în stâncă. Tot el a învăţat pe neo-guineeni multe lucruri bune şi folositoare, dar ei nu l-au

ascultat, din care cauză el i-a făcut negri și cu părul creț și i-a părăsit. Va veni însă odată din nou și va aduce fericire oamenilor.

In insulele Figi, zeul suprem se cheamă *Ndengai* și este înfățișat ca jumătate stâncă, jumătate șarpe și veșnic chinuit de foame. Slujitorii lui se duc să-i aducă jertfe, dar se întorc totdeauna cu mâna goală, ceea ce însemnează că nu i se aduc jertfe. El poartă lumea în spate. Când se întoarce de pe o parte pe alta, se cutremură pământul. Unul din fiii sau servitorii săi a învățat pe oameni cum să aprindă focul. El a făcut pe zei și cea dintâi pereche de oameni, care a eșit din ouăle unui uleu, după ce alte încercări făcute mai înainte nu isbutiseră. Tot el acoperi pământul cu apele unui potop, ca să pedepsească pe doi nepoți ai săi, cari-i uciseseră pasărea favorită. Aceștia însă scăpară într'o luntre și deveniră părinții pescarilor și ai constructorilor de luntri. Impreună cu ei scăpară încă opt oameni. O păsărică jeli lumea apusă prin potop.

Ca zei secundari sunt considerate spiritele elementelor naturii, ale munților, vântului, etc. Afară de aceștia sunt și spirite protectoare. Fie care zeu își are animalul său favorit, în care se întrupează și pe care adoratorii săi nu trebue să-l vâneze. Fie care om își are deasemeni animalul său protector (*totem*), a cărui carne nu se cade s'o mănânce. Zeii se pot întrupa și în oameni și această singură considerațiune a pus o stavilă puternică antropofagiei. Spiritul protector al fiecărei case locuește într'o icoană sau statuetă, numită *carvar*, care e adorată și care dă răspunsul său afirmativ sau negativ la întrebarea ce i se pune printr'o mișcare.

Despre moarte, melanezienii au idei asemănătoare cu ale cafrilor și hotentoților. Ravula (luna) a voit ca omul să moară numai pentru un timp, după care să se arate din nou ca ea, dar Racalavo (guzganul) a izbutit să facă să fie muritor, ca el. La moarte sufletul ese din trup. Animalele, plantele, instrumentele de tot felul, lemnele, pietrele etc. se cred însuflețite ca și omul. De aceea, instrumentele ce se pun în morminte, alături de cadavre, se sfărâmă, pentru ca sufletul lor să poată servi sufletul mortului. Locul în care petrec sufletele morților este în spre apus. Acolo sufletele celor buni au hrană deajuns și trăesc un traiu tihnit, pe când hoții, ucigașii, adulterii etc. merg într'o peșteră unde rabdă de foame și îndură chinuri. Tot în acest loc de chin merg și femeile netatuate. Până să ajungă la locuința lor

de veci, sufletele au să învingă o mulțime de piedici, după care sunt judecate de Ndengai.

Și la melanezieni joacă mare rol *vrăjitorii,* cari sunt în acelaș timp ghicitori, medici și preoți și știu să se transpună în stare de extaz, privind fix la un obiect care se învârtește iute. In această stare, ei pretind că cunosc voința zeilor și pot prezice. Pentru a cunoaște voința zeilor, există și ordalii, precum: afundarea în apă, băutura de otravă sau de apă clocotindă, etc. Instituțiunea tabului există asemeni și aici. Sunt tabu, adică nu trebue atinse, animalele sfinte, capul omului, căpeteniile triburilor și nobilii, etc. Caracteristic e la melanezieni privilegiul de care se bucură nepoții. Se numesc „nepoți" fiii femeilor din familia șefului unui alt trib. Aceștia au dreptul să-și însușească ori ce vor dela ceilalți membri ai tribului, afară de ceea ce este proprietatea șefului tribului.

3. *Micronezienii,* locuitorii insulelor Mariane, Caroline, ale Mareșalului, Gilbert etc. sunt o populațiune mixtă, adică compusă din papua, malaezi și polinezieni. Coloarea pielii lor este castanie sau măslinie, sau mai puțin neagră de cât a papuașilor și mai neagră de cât a malaezilor. Statura le e mijlocie, fruntea înaltă și turtită, ochii pătrunzători, nasul turtit, buzele cărnoase, părul puțin creț și barba rară. Din cauza obiceiului de a-și găuri urechile și a atârna de ele obiecte de podoabă destul de grele, lobul urechii ajunge adesea până la umeri. In găurile urechilor își țin bărbații pipele. In Caroline e obiceiul să se găurească nasul și să se introducă în deschizătură o floare. Nuditatea este regulă, iar îmbrăcămintea celor cari o au, se reduce la o cingătoare în jurul coapselor. Tatuajul întregului corp, afară de față, este obligator atât pentru bărbați cât și pentru femei și se face cu prilejul inițierii, adică al solemnității ce însoțește actul declarării majoratului. Fetele netatuate nu se pot mărita și tinerii cari mor netatuați sunt socotiți ca urgisiți de zei. Foarte răspândită este și obicinuința de a ține în gură și mesteca betel. Canibalismul nu se practică.

Religiunea micronezienilor este puțin desvoltată. Cultul strămoșilor a înlocuit la ei aproape cu totul cultul zeilor propriu ziși.

In insulele Mariane este adorat un zeu cu numele *Puntan,* despre care se crede, că trăia înainte de facerea lumii, ca om

foarte isteț, într'un spațiu gol și când muri dete sorei sale însărcinarea de a face, din pieptul și umerii săi, cerul și pământul, din ochi soarele și luna, iar din sprincene curcubeul. Lumea este dar trupul lui. In insulele Caroline și ale Mareșalului este adorat zeul *Aliulep*, al cărui nume însemnează „marele spirit" sau „vântul puternic", iar în Tobi, zeul principal se cheamă *Iaris*, și se crede, că poartă pământul în spate, ca Ndengai al melanezienilor. Când el se mișcă, se cutremură pământul, când se uită chiorâș, tună.

Sunt și zei răi, zei subterani, cum d. p. *Erigiregers*, aducătorul morții oamenilor, cari mai înainte nu cunoșteau decât somnul și *Morogrog*, care, alungat din cer pentru purtare necorectă, a adus oamenilor focul. Animalul favorit în care se întrupează zeii este rechinul.

Sufletele strămoșilor și ale copiilor decedați sunt foarte cinstite, li se aduc sacrificii și constitue religiunea efectivă. Craniile morților se păstrează în casă ca amulete și se iau de bărbați în războae, ca să le stea într'ajutor. Totuși spiritele morților inspiră și teamă, din care cauză micronezienii, ca și alți primitivi, nu es noaptea din casă decât de mare nevoe. Ele intră și în diferite animale, îndeosebi în porumbel și în cocoș, cari sunt tabu.

Locul în care stau sufletele celor morți se crede că e sub pământ și anume pentru sufletele celor buni o grădină cu pomi roditori, pentru ale celor răi o peșteră întunecoasă, peste care stăpânește duhul cel rău *Aniti*. In Tobi se crede că împărăția spiritelor este undeva dincolo de mare, de aceea cadavrele și bătrânii neputincioși se pun într'o luntre și li se da drumul pe mare, ca să se ducă singuri spre locul de veci.

Instituțiunea tabu-lui are mare importanță în viața micronezienilor. Anumite băuturi, mâncări, animale, locuri și persoane, care variază dela o insulă la alta, sunt privite ca rezervate divinității și nu trebue să se atingă nimeni de ele. Tabul se poate totuș ridica prin anumite ceremonii, prin care divinitatea este rugată să renunțe la lucrul declarat tabu.

In insulele Mariane exista și un fel de ordin călugăresc numit *ulitao*, ai cărui membri își aveau locuințele lor aparte și în comun și se bucurau de privilegii speciale, ca d. p. acela de a trăi cu fetele nobililor înainte de măritiș. Semnul lor distinctiv era un baston, împrăcat în coajă de arbore și

împodobit cu puf. Aveau și limba lor aparte și exercitau o mare înrâurire politică. Pentru că s'au împotrivit cu multă îndârjire spaniolilor cuceritori și introducerii creștinismului, ordinul lor a fost desființat.

4. *Polinezienii* sunt locuitorii numeroaselor insule cuprinse între insula Paștelui, spre răsărit, Sandvis, spre nord, și Noua Zeelandă, spre sud. Mai toate aceste insule sunt sau madreporice sau vulcanice. Cele dintâi sunt joase, lipsite de izvoare de apă și fără vegetație bogată. Cele de al doilea sunt înalte, au izvoare și cursuri de apă pline de scoici și pești și o floră foarte bogată. Cresc acolo banani și palmieri de tot felul și în deosebi arborii de pâine, ale căror fructe gustoase și abundente, dau hrană din destul locuitorilor. Clima este deasemeni foarte plăcută. Lipsesc însă patrupedele, afară de șoareci, câini și o rasă de porci piperniciți, cum și carnivorele și reptilele, afară de niște șerpi mici, neveninoși. Inainte de venirea în contact cu europenii nu erau acolo nici muște și pureci.

Aceste insule au fost cunoscute de europeni abia în a doua jumătate a veacului XVIII și populațiunile ce le locuesc par a fi de origină malaică, venite aci dinspre apus, din Celebes.

Atât din punct de vedere somatic cât și psihic, polinezienii sunt cei mai bine conformați dintre toți primitivii continentului australian. Infățișarea lor este în general plăcută, membrele proporționate, dar cam slabe și delicate. Coloarea pielii este diferită, dar cea mai frecventă este măslinie. Părul e negru și creț, ochii negri și mici, dinții frumoși, nasul puțin turtit, urechile mari, craniul ascuțit și înalt (ipsistocefal), atât din naștere, cât și din cauza turtirii lui din cea mai fragedă vârstă a copiilor. Sufletește, polinezienii sunt vioi, curioși, veseli și întreprinzători. Au ajuns la oarecare perfecțiune în confecționarea instrumentelor de prima necesitate, a armelor, a ornamentelor pentru locuințe, a bărcilor și în privința hirurgicală, căci practică cu multă abilitate trepanațiunea și vindecă fracturi grave. Iubesc foarte mult muzica și dansul și au oare care producțiuni poetice care nu sunt de disprețuit, iar mitologia lor este de o bogăție uimitoare și plină de farmec. Le place și elocința, din care cauză sunt mult întrebuințați ca misionari cei cari trec la creștinism. Cu toate că umblă foarte sumar îmbrăcați sau chiar cu desăvârșire goi, țin să aibă brățări la mâini și la picioare, să-și facă peruci, să-și ungă

trupul cu uleiu de cocos şi să-şi vopsească faţa. Femeile, deşi sunt socotite ca inferioare bărbaţilor, totuş sunt, de regulă, bine tratate de soţii lor, dar sunt cu totul lipsite de pudoare. Pe virginitatea fetelor nu se pune nici un preţ. Prietenii de sânge (fârtaţii) îşi pot schimba sau ceda femeile între ei. Poligamia e generală. Copiii, mai ales cei doi sau trei născuţi întâi, precum şi gemenii şi fetele sunt în cele mai multe cazuri ucişi. Acest rău, ca şi canibalismul, care era asemeni foarte răspândit, au mai scăzut dela venirea în atingere cu europenii. Tatuarea era iarăş altădată generală. Se tatuau pe trup tot felul de chipuri, mai ales al animalului sfânt (totemului) fie cărui individ. Ea se făcea cu o deosebită solemnitate şi ca un act sfânt cu prilejul iniţierii sau declarării tinerilor şi tinerelor de majori. Sub influenţa creştinismului s'a mai împuţinat. Accesibili faţă de cultura europeană, polinezienii s'au vindecat de unele din relele care rodeau vlaga neamului lor şi-i duceau cu paşi repezi la pieire şi s'au trezit la o nouă viaţă.

Divinităţile. Religiunea polineziană este foarte bogată în mituri, atât de bogată că o înnăbuşesc. In toate miturile, rolul de căpetenie îl joacă zeul suprem, care în Tongo şi Samoa se numeşte *Tangaloa,* în Noua Zeelandă *Tangaroa,* în Tahiti *Taaroa* şi e privit ca zeu al cerului, tatăl celorlalţi zei şi făcătorul pământului şi al oamenilor. Locuinţa sa este în cerul cel mai înalt, iar material este înfăţişat ca pasăre, ceeace înseamnează, că e şi zeu al furtunii. Soarele este ochiul său stâng (în care se crede că locueşte sufletul). In multe insule, el e şi zeul mării şi e adorat ca atare mai ales de marinari.

Tangaroa poartă în spate pământul şi când se mişcă se produc cutremure. Atunci oamenii lovesc cu un baston în pământ şi strigă tare: „Fii liniştit".

Tangaroa este mai departe făcătorul lumii şi al oamenilor. Din sudoarea ce i-a curs de pe faţă când a făcut lumea, a eşit apa mării, care e sărată din această cauză. Pământul l-a scos el din fundul mării şi pentru că i s'a rupt sfoara undiţii, când l-a scos, sunt mai multe bucăţi, adică insule, iar nu unu singură. Soţia sa *O-te-papa,* o mare stâncă, născu mai întâi stelele, după aceea pe zeii inferiori şi în cele din urmă pe oameni.

După un alt mit, Tangaroa, pasărea uriaşă, era închis din vecie într'un ou colosal, pe care-l sfărâmă şi din ale cărui

coji făcu cerul şi pământul. Din pământul roşu făcu apoi pe om. Tot cu pământ roşu trebueau să se şi hrănească oamenii. Un tată, al cărui fiu nu se putea hrăni cu pământ roşu, rugă pe Tangaroa să-l transforme într'un pom roditor şi Tangaroa îl făcu arbore de pâine.

Polinezienii au un foarte interesant mit, în care întâlnim şi pe Tangaroa ca zeu al mării: „*Ranghi* (cerul) şi *Papa* (pământul) erau o pereche îndrăgostită, care dete naştere tuturor vieţuitoarelor. Acestea însă trăeau în întunerec, pentru că cei doi părinţi se ţineau îmbrăţişaţi strâns. Copiii lor se sfătuiră, cum ar putea eşi la lumină. Răutăciosul om Tumatuenga fu de părere ca părinţii să fie omorâţi, pe când Tane-mahuta, tatăl pădurilor şi a tot ce e viu, propuse ca numai să fie despărţiţi. Toţi primiră această propunere afară de Tauhiri-matea, tatăl vânturilor, căruia îi este indiferent, dacă stă la lumină sau la întunerece, pentru că trebue să sufle necontenit. El îşi iubea părinţii mai mult de cât ceilalţi fraţi şi se împotrivi la despărţirea lor.

Cei cinci fraţi ai săi încercară dar să despartă pe Ranghi de Papa. Rongo-ma-tane, tatăl plantelor cultivate, îşi încercă cel dintâi puterile, dar nu izbuti, pentrucă era prea mic şi slab. Tangaroa, tatăl peştilor şi al reptilelor, încercă şi el, dar tot în zadar. Nici Haumia-tikitiki, tatăl plantelor sălbatece, dar nutritive, şi Tu-matuenga, omul, nu izbutiră, ci aceasta îi fu rezervat lui Tane-mahuta, care-şi înţepeni capul în pântecele mamei (Pape) şi picioarele în pieptul tatii şi, făcând o sforţare, îl aruncă pe acesta sus de tot, în văzduh. De atunci, Ranghi şi Papa au rămas despărţiţi, iar lumina pătrunzând în spaţiul dintre ei se arătă un adevărat furnicar de fiinţe. Biruinţa lui Tane-mahuta a fost definitivă. Ori de câte ori cerul vrea să se apropie de pământ se împiedica de picioarele Tatălui pădurilor. Cei doi soţi veşnici se iubesc însă şi mai departe. Pământul îşi trimete miresmele sale către cer şi acesta varsă noaptea pe pământ lacrămi duioase, pe care oamenii le numesc rouă".

Mitul continuă:

Tauhiri-matea caută să răsbune pe părinţi împotriva fraţilor săi. El avea patru fii, pe cari-i trimise în cele patru puncte cardinale, de unde să sufle cu furie asupra mării şi a uscatului. Tane-mahuta îşi văzu doborâţi de furtună cei mai frumoşi arbori.

Curcubeul, fiul zeului furtunii, sta într'ajutor tatălui său în această operă de distrugere. Tangaroa își văzu umeda sa împărăție în așa fel bântuită de furtună, că se retrase îngrozit în fundul mării. Copiii săi, peștii ținură sfat, ce să facă. Reptilele crezură mai nimerit să se retragă pe uscat și să se ascundă în pădure, iar peștii rămaseră și mai departe în apă. Tane-mahuta primi bine pe reptile și le dete ocrotire, dar aceasta nu-i conveni lui Tangaroa, pentru că i se împuținau copiii. De aceea, el distruge pădurile, când se apropie de țărmul mării. La rândul său, Tane-mahuta procură fratelui său Tu-matuenga, tatăl oamenilor întreprinzători, material pentru bărci, undițe, mreje etc. cu care putea prinde peștii rămași credincioși lui Tangaroa, ceea ce atâță mânia acestuia în contra oamenilor, pe cari caută să-i înghită cu bărcile și cu uneltele lor și să le pustiească locuințele ce sunt aproape de mare. Pe Rongo-ma-tane și pe Haumia-tikitiki, Tauhiri-matea își răsbună căutând să le distrugă copiii, plantele, dar ei scăpară de răzbunarea fratelui lor, fiind adăpostiți la sânul mame-si, Papa, care se înduioșă de soarta lor, văzând vrajba ce intrase între frați. Singur răutăciosul Tu-matuenga nu fu învins de Tauhiri-matea, deși avu mult necaz din cauza lui. Acesta birui în cele din urmă pe ceilalți frați ai săi, căci se făcu stăpân pe pădure, pe mare și pe plantele cultivate și sălbatece, numai pe vânt nu-l putu stăpâni".

Eroul cel mai slăvit în mitul polinezian este *Maui,* zeul soarelui, pe seama căruia se pun o mulțime de isprăvi. Astfel, el a scos — ca și Tangaroa — pământul din fundul apei și, în chip de pasăre, a înțepat un vierme, din care s'au născut doi oameni. El poartă pământul în spate și când se mișcă, de produc cutremure. Cu el umblă prin apa mării soția sa, Papa, care dă naștere insulelor stâncoase. Impotriva vrăjmașilor săi, el luptă cu falca miraculoasă a unei mătuși a lui, Muriranga-Venua, care locuește în apusul îndepărtat și voise să-l înghită, dar a recunoscut în el pe nepotul său, când adierea vântului de seară îi aduse parfumuri dela el. Maui a adus focul pe pământ, dela o altă mătușă a sa, care locuea tot în apus, într'o peșteră, în care nu putea intra nimeni. Când ea își văzu nepotul, îi dete, de bucurie, o unghie a sa, care producea foc, când era frecată. Maui însă stinse focul și-i ceru altă unghie și tot așa mai departe până la cea din urmă. Furioasă de îndrăsneala nepotului, Mahu-Ika, — așa se numea bătrâna — aruncă după

el cu toate flacările din trupul său, ca să-l peardă. A trebuit să intervină Tauhiri-matea, zeul vânturilor, ca să stingă focul cu o ploae torențială. Câteva scântei intrară însă în oarecari arbori, din cari se poate aprinde și acum focul. Maui stăpânește și vânturile, pe care merge călare. Numai vântul de apus nu-l poate stăpâni, căci se ascunde într'o peșteră, când vrea să pună mâna pe el. De aceea, acest vânt bate aproape fără încetare.

Despre nașterea și copilăria lui Maui mitul spune, că mama sa, care avea deja mai mulți copii, îl născu pe el înainte de vreme, într'o zi, când se plimba pe țărmul mării. Crezând că nu va avea zile, ea îl învălui într'o șuviță din lungul ei păr și-l aruncă în mare. Bunicul său Ranghi, cerul, îl luă atunci sub ocrotirea sa. După ce fu legănat mai mult timp de valuri, el fu aruncat la țărm, într'o insulă. Acolo fu găsit și recunoscut de mama sa, care-l luă cu sine și-l culca în patul său, în ciuda fraților săi mai mari. Mama lui (noaptea) avea obiceiul să vină la copiii săi seara, când se întuneca și le purta de grijă și dormea cu ei în colibă până a doua zi, înainte de răsăritul soarelui, când își lăsa copiii adormiți și pleca, nu se știe unde, fără să se mai arate până în seara următoare. Micul Maui, nerăbdător, ca și frații săi, de a ști, unde petrece mama sa ziua, și mai deștept de cât ei, se hotărî să lămurească taina. Într'o seară, el astupă toate crăpăturile colibei, prin care putea pătrunde înăuntru lumina zorilor, ascunse veșmintele mamei sale, adică șorțul și cingătoarea, și se puse de pază. Când se făcu ziuă, mamă-sa dormea mereu, dar când bagă de seamă, că e lumină, se sculă îngrabă, își căută hainele, dar negăsindu-le, deschise ușa și se făcu nevăzută, așa goală, cum era. Maui, care sta la pândă, se luă după ea și o văzu, că dispare într'un stufiș. El se prefăcu în porumbel și descoperi în stufiș o deschizătură, care ducea într'un loc subteran. Acolo stau mama și tatăl său, care-l recunoscură și-i dădură puteri minunate, cu care săvârși după aceea vrăjitorii și isprăvi ne mai auzite.

Sfârșitul lui Maui este tragic, ca al tuturor eroilor solari. Crezându-se cu neputință de învins, el luă hotărârea de a se duce în apusul îndepărtat, unde o mătușă a sa Hine-nu-te-po (marea femee-noapte) dormea cu gura deschisă, răspândind în juru-i duhori pestilențioase. Se zicea, că ea mănâncă oameni. Maui voi să se convingă, dacă aceasta este adevărat și să îmblânzească pe fioroasa zeiță a morții. Pasările își exprimară dorința

să-l însoțească în călătoria lor. El consimți. Când ajunse la mătușa sa și o văzu dormind cu gura larg deschisă, își propuse să intre în trupul ei, ca să vadă ce este acolo și rugă pasările să nu râdă când îl vor vedea intrând în gura ei. Toate pasările își deteră și ținură cuvântul, numai păsărica tivakavaka, care cântă totdeauna la apusul soarelui, nu-și putu ține râsul. Din cauza râsului ei Hine-nui-te-po se trezi deodată din somn și simțind, că cineva e în gura ei, îl strivi între dinți. Astfel se sfârși Maui, cel dintâi om, și de atunci și din această cauză mor toți oamenii.

Tot așa de înflorit este și mitul *Hinei* sau *Mainei* ori *Masinei,* zeița lunei și fica lui Tangaroa. In timpul unei foamete, ea se înălțase pe cer în forma fructului arborelui de pâine, adică de secară, O femee, Sina, era la lucru pe câmp cu copilul ei. Chinuită de foame, ea strigă furioasă către lună: „De ce nu vii jos, pe pământ, să te mănânc cu copilul meu?" Luna veni mânioasă și luă la ea pe mamă și copil, care se văd și acum în pata din lună. Ea e înfățișată ca o tânără fată, care-și schimbă amanții înainte ca ei să îmbătrânească.

O altă zeitate este *Po,* noaptea și întunerecul de sub pământ, unde locuesc morții și se coboară sufletele morților, ca să fie mâncate de zei. *Rehna,* zeul văzduhului, locuește la Tangaroa (în cer) și știe tot. Un fiu al lui, mort într'un accident, roșește cu sângele lui cerul de seară. Când curtea lui Rehna este murdară (când cerul e acoperit cu nori) o curăță Mani. Curcubeul este drumul pe care zeii se coboară pe pământ și se înalță din nou la cer.

Un frumos mit cosmogonic, în care se cuprinde și o interesantă teogonie, este cel din insula Mangea, din grupul Hervey. După acest mit, pământul ar avea forma unei pere cu vârful în jos. Prin două deschizături, una la răsărit și alta la apus, vin și se duc soarele și luna. Jos, la vârful perei, se află *Roe,* viermele în formă de ață, care este începutul întregii existențe. Interiorul perei, Avaiki, este infernul. Deasupra viermelui este despărțitura suflării, după aceea a vieții permanente și în fine a unei zeițe, despărțitură atât de strimtă, că zeița stă înghemuită, cu bărbia lipită de genuchi. Dorind să aibă copii, această zeiță își mușcă coapsa dreaptă și din ea se făcu *Vatea,* un zeu jumătate om și jumătate rechin. Ochiul lui de om este soarele, iar cel de pește luna. Ca cel dintâi născut al zeiței, el ocupă locul

cel mai dedeasupra al interiorului pământului şi cu cei doi ochi ai săi, care intră şi es prin cele două deschizături dela răsăritul şi apusul pământului, vede tot ce se petrece şi pe pământ şi sub pământ. Zeiţa îşi mai muşcă odată aceeaş coastă şi făcu pe *Tinirau,* zeul peştilor cari locuesc dedesubtul împărăţiei lui Vatea. Un al treilea fiu al zeiţei este *Tango,* tatăl pasărilor, iar al patrulea e o fică, al cărei nume însemnează *ecou.* Al cincilea este *Raka,* zeul vânturilor, care-şi ţine copiii închişi într'un mare coş, de unde comunică cu marea superioară printr'o deschizătură specială, prin care pot sufla cât vor pe întinsul ei. Lui Vatea i se urî dela o vreme singur. Mai multe nopţi dearândul, el visă o femee frumoasă, pe care în cele din urmă o prinse în vis şi se căsători cu ea aevea. Ea se numea Papa — numele zeiţii pământului din mitul neozeelandez — şi născu doi băeţi cu chip omenesc: pe Rongo, zeul vegetaţiunii, şi pe Tangaloa, zeul mării. Ea mai avu şi alţi fii, între cari unul cu chip de şopârlă. Cu un cuvânt, ea este mama zeilor adoraţi în Mangea.

Afară de aceşti zei ceva mai generali, pentru că sunt cunoscuţi în mai multe grupe de insule, sunt şi o mulţime de zei locali. Astfel sunt: *Ofanu,* în Tahiti, zeul agriculturii, *Alo-Alo,* în Tonga, zeul vântului şi al secerişului; apoi *Lono,* în Sandviş, *Rov,* în Tahiti şi *Rongo,* în Noua Zeelandă, zei ai vântului, şi ai războiului. In fine, fiecare vulcan, munte, stâncă, etc. îşi are zeul său, sau mai exact, este înfăţişat ca zeu. Dintre aceşti zei, mitul vorbeşte mai mult de *Pele,* temuta zeiţă a vulcanului din Havai şi de pătania ei cu *Tamapuaa*-Fiul soarelui. Acesta făcea curte zeiţei, care avea mulţi alţi curtezani şi care nu vrea să se uite la el. Furios, el îi umplu craterul de apă, ea însă izbuti să înghită toată apa şi să arunce pe fiorosul zeu în mare.

Panteonul zeilor polinezieni este dar destul de bogat. In Tonga numărul lor era de 360. Ei poartă numele generic de *„atua"* domni, stăpâni şi sunt socotiţi ca făcând cu toţii o *„familie cerească".*

Deosebite de zei, dar primind aproape acelaş cult, sunt spiritele *„tiki"*, care sunt atât bune, cât şi rele. Cele bune locuesc mai ales în animalele ocrotitoare ale fiecărui om, familie, clan, trib, etc. adică în totemi, iar cele rele se prefac în vampiri, strigoi, stafii, etc. şi cauzează mult rău oamenilor.

Cultul. Dintre practicile religioase ale polinezienilor merită să fie pomenită aşa zisul „tabu" (dela *ta-foarte,* prea şi *bu* sau

pu-ales, oprit, interzis), care — mai mult de cât în toate celelalte părți ale Australiei și de cât la ori cari alți primitivi — fac o strictă deosebire între ceea ce este al zeilor și al oamenilor apropiați de zei, pe deoparte, și ceea ce este al muritorilor de rând, pe de altă parte. Sunt tabu d. p. templele, obiectele de jertfă, preoții, regii, nobilii, cum și tot felul de lucruri care stau în legătură sau sunt în posesiunea acestora. Ființele și în deosebi oamenii considerați tabu transmit această calitate tuturor ființelor și lucrurilor cu care vin în atingere și pot declara de tabu ori ce vor. Atingerea de tabu este cel mai mare sacrilegiu și e pedepsită cu moartea sau, în tot cazul, foarte aspru. Cum boala este privită ca urmare a călcării cu voe sau fără voe, ori chiar fără știință, a legii tabului, bolnavii sunt obligați să-și cerceteze conștiința și să mărturisească preotului, de s'au atins cumva de vre un lucru sau persoană tabu, ori au săvârșit yre-o acțiune declarată tabu. Cei cari sunt îndatorați să observe acelaș sau aceleași tabu formează o clasă socială bine deosebită de celelalte și astfel tabu stă la temelia împărțirii în clase sociale. Cei cari au dreptul să declare ceva de tabu pentru un timp determinat sau pentru totdeauna, și în deosebi preoții, au și puterea de a destabua. Aceasta se face cu un anume ceremonial și cu anumite rituri. Așa d. p. nouii născuți sunt considerați tabu și nu sunt destabuați de cât după ce preotul îi stropește sau afundă în apă, cu un anumit ritual (un fel de botez). Tot asemeni se poate scurta și timpul pentru care ceva e privit ca tabu.

Preoții au format la polinezieni întotdeauna o clasă aparte, privilegiată. In unele părți, ei au exercitat și puterea politică de șefi ai triburilor, în altele formează un fel de colegii, care se ocupă cu astronomia. Datoriile lor sunt: să îngrijească de localurile templelor și de serviciile religioase ce se fac în ele, să tae împrejur și să tatueze pe credincioși, să prezică și să blesteme, să trateze pe bolnavi și să observe toate regulele tabului. Ca semn de distingere de ceilalți oameni, ei poartă pe cap o așa zisă pălărie foarte înaltă, un adevărat coș, de pae și au dreptul să țină până la 12 femei. Preoția este ereditară Când moare un preot, feciorul îl sărută în gură, ca să primească dela el inspirația dumnezeească al cărei organ a fost muribundul, și darul preoției. O legendă, aflată în insulele Hervey, istorisește astfel instituirea preoției:

Când oamenii se înmulțiră și zeii văzură cât erau de neștiu-

tori, chemară păsărelele şi le spuseră ceea ce trebueau să înveţe pe oameni, ca să fie fericiţi. Păsărelele cântară şi ciripiră oamenilor, dar oamenii nu le putură înţelege. Atunci zeii aleseră câţiva oameni, în trupul cărora se pogorâră, şi vorbiră oamenilor în limba lor. Aceşti oameni aleşi de zei sunt preoţii. Pentru că zeii locuesc în ei, ei pot şi prezice. Când cineva vrea să-i consulte, trebue să le ducă o anumită cantitate din băutura ameţitoare *„kava"*, pe care ei o beau, cad în extaz şi astfel pot prezice.

In insulele Tahiti, Hervey, Havai, Sandviş ş. a. a existat până în anul 1820 an ordin preoţesc, cu privilegii foarte ciudate, a cărui origină şi organizare legenda o explică astfel:

„Zeul *Oro*, fiul lui Taaroa, unul din zeii principali din Tahiti, voea să se căsătorească cu o femee de pe pământ. Coborându-se pe curcubeu din cer pe pământ, el găsi, în insula Borabora, pe frumoasa Vairaumati, pe care o luă de soţie şi uită de cer. Fraţii săi, Orotetefo şi Urutetefo, veniră să-l caute. Coborându-se pe curcubeu şi găsind pe Oro, îi dăruiră, de bucurie, penele roşii şi porcul, sub chipul cărora se ascunseseră ei cât îl căutaseră. Oro se sui atunci la cer pe un stâlp de foc, dimpreună cu soţia sa şi luă cu el şi curcubeul. Fiul său îi urmă mai târziu, după ce făcu multe fapte vitejeşti. Cei doi fraţi ai lui Oro, rămaşi pe pământ, fură prefăcuţi de el în preoţi, areoi". După numărul celor şapte purcei ai porcului în care fusese întrupat trecător unul din fraţii lui Oro, ordinul areoilor are şapte grade, care se deosebesc unul de altul prin felul tatuării. Primirea în ordin se făcea numai după un lung noviciat şi după trecerea de probe severe. Membrii ultimului grad executau nişte dansuri şi dau un fel de reprezentaţie teatrală, care înfăţişa la început scene mitologice, iar mai târziu scene din viaţa zilnică, din care nu lipseau înţepături la adresa căpeteniilor politice, de a căror mânie nu se temeau, pentru că erau tabu. Trecerea dintr'un grad într'altul se făcea cu multă greutate. Candidatul trebuea să dea dovadă de extaze, viziuni, improvizări poetice, etc. şi era uns cu oleiu de kokos, care simboliza duhul lui Oro. Areoii din gradul cel mai înalt treceau drept zei şi erau adoraţi ca atare. Ei n'aveau nimic al lor propriu, dar în schimb puteau să ia dela oricine tot ce voeau. După moarte se credea că merg deadreptul în paradis, la Oro. Unul din privilegiile de care se bucurau areoii era acela de a putea avea

relațiuni cu ori ce femee. Copiii însă îi ucideau, sub cuvânt că cei doi frați ai lui Oro, întemeietorii ordinului, nu avuseseră copii. Numai membrii gradelor superioare puteau face excepție dela această crudă regulă și să-și crească copiii pe cari voeau să-i lase în viață.

Sufletele morților se credea că umblă câtva timp împrejurul mormintelor în formă de umbră cu chip omenesc, iar că după aceea se întrupează în diferite animale. In genere, ele sunt înfățișate ca răufăcătoare omului. De aceea, de multe ori polinezienii se sinucid, pentru ca sufletul lor să-și poată răzbuna mai bine pe dușmani. Și între suflete, ca și în viața pământească, sunt caste: fie care-și păstrează după moarte casta căreea a aparținut în viață. Inainte de a ajunge la locul fericirii de veci, sufletele sunt înghițite — după cum sunt din castele mai de jos sau mai de sus — de spirite sau de zeii inferiori ori superiori și digerate, dar nu pentru a fi nimicite, ci pentru a fi spiritualizate mai mult și a putea merge în paradis sau chiar a se preface în spirite. Locul de sălășluire al spiritelor se crede, că e sau în interiorul pământului, în Po, sau într'o insulă îndepărtată în apus, sau în cer. Despre o pedeapsă a faptelor rele după moarte se vorbește puțin, pentru că tot răul ce fac oamenii se atribue influenței spiritelor rele.

In ce privește *formele cultului* este de observat, că se găsesc idoli aproape pretutindeni, dar se pune puțin preț pe ei, căci se vând adesea pe lucru de nimic. Mai mult preț se pune în unele părți pe craniile strămoșilor, care se păstrează în locuințe ca fetișuri. Locașuri sfinte propriu zise lipsesc în unele părți cu totul, într'altele se găsesc colibe sau bordee în care se păstrează fetișii, într'altele sunt un fel de parcuri sfinte cu pomi și statui de zei, iar într'altele sunt temple în înțelesul strict al cuvântului. Ca sacrificii se aduc mai mult lucruri de mâncare. Sacrificii omenești nu se aduc de cât în unele părți la întronarea regilor. Atunci se sacrifică, în chip solemn, un om înaintea unui idol, după care un preot dă regelui ochiul stâng al sacrificatului, ca să-l mănânce. Regele îl mănâncă într'adevăr, sau se face că-l mănâncă, simbolizându-se prin aceasta, că regele, însușindu-și un suflet în plus, devine mai înțelept și mai prevăzător.

In religiunea polinezienilor întâlnim dar mai mult de cât

în orice altă religiune primitivă o mulțime de elemente de valoare, de idei înalte, amestecate cu tot felul de rătăciri.

Ajunși la sfârșitul studiului asupra religiunii primitivilor, putem încheia cu constatarea că religiunea nu lipsește nici unui neam de primitivi, cum s'a pretins și susținut altă dată, dimpotrivă din nici una din ele nu lipsește nici unul din elementele proprii religiunii, ba într'unele din ele întâlnim chiar idei foarte potrivite despre divinitate și o viață religioasă și morală destul de înaltă. Numai că elementele de valoare sunt amestecate cu o mulțime de superstiții și practici grosolane, din a căror cauză își pierd cu totul însemnătatea. Nu e de trecut cu vederea și constatarea, că cele mai multe din religiunile primitivilor păstrează destul de limpede urmele unei religiuni mai vechi și superiare, față de care ele sunt o decădere.

Bibliografie. Theodor Waitz, Anthropologie der Naturvölker, vol. II—VII. Leipzig, 1865—1872. Roskoff, Das Religionswesen der rohesten Naturvölker. Leipzig, 1880. A. Réville, Les Religions des peuples non civilisés, vol. I și II. Paris, Fischbacher, 1883. I. H. A. Ebrard, Apologetik, II Theil. Gütersloh, 1880. — Conrad von Orelli, Allgemeine Religionsgeschichte, vol. II. Bonn, 1913. — M-gr. A. Le Roy, La Religion des Primitifs. Paris, Beauchesne, 1911.

I. G. Müller, Geschiehte der amerikanischen Urreligionen. Basel, 1867.

Wilhelm Schneider, Die Religion der afrikanischen Naturvölker, Münster, 1891. — R. Hoffmann, La Notion de l'Etre Suprême chez les peuples non civilisés. Genéve, 1907.

E. Reclus, Le Primitif d'Australie. Paris, Schleicher. — Strehlow, Die Aranda-unde Loritjastämme, in Zentral Australien. Frankfurt, a. n, 1912. — E. Durkheim, Le Formes élémentaires de la vie religiense (Le système totémique en Australie). Paris, F. Alcan, 1912.

VERIFICAT 2007
VERIFICAT 1987